

בְּרֵאשִׁית

עִם חֲבֵרִים

מדריך למורה

ייעוץ מדעי: ד"ר דוד אלגביש

הוצאת ספרים יסוד

עריכת לשון: שלומית ברנע
גרפיקה: נועם שושן

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני אחר כל חלק שהוא מהחומר בספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

©

כל הזכויות שמורות להוצאת ספרים יסוד
רחוב החופר 34 חולון טל' 03-5587990

נדפס בישראל 2013

תוכן העניינים

5	א. מבוא לספר בראשית
6	ב. דרישות תכנית הלימודים במקרא
14	ג. על חוברת העבודה לתלמיד
16	ד. דרכי הוראה, למידה והערכה
17	ה. הסביבה הלימודית
18	ו. התלקיט
18	ז. רב-שיח סביב דילמה או סביב בעיה
19	ח. הרחבות והסברים לתוכן הפרקים והנחיות להוראה
82	ט. נספח: מודל לקבלת החלטות
82	מודל לפתרון בעיות
83	י. ביבליוגרפיה
84	יא. טיולים, סיורים וביקור במוזאונים

א. מבוא לספר בראשית

ספר בראשית הוא הראשון בספרי התורה.

הספר נחלק לשלושה חלקים:

- א. בריאת העולם
- ב. תחילת תולדות האנושות
- ג. תולדות אבותיו של עם ישראל

מקורות הספר

חוקרים סוברים שספר בראשית אינו חיבור אחד אלא קטעים קטעים שנלקחו מארבע תעודות שונות: התעודה היהוויסטית, התעודה האלוהיסטית, ספר דברים וספר תורת הכהנים. לעומתם טוען קאסוטו, שספר בראשית נכתב כספר אחד, על פי תכנית מחושבת מראש, המיוסדת על עקרונות קבועים ועל שיטה אחת המכוונת למגמה אחת. מקורותיו של הספר הן מסורות שהיו נפוצות בישראל ונעשו ליצירה אחידה. מתוך שפע המסורות בחרה התורה את המסורות שנראו לה ראויות להתקבל ושהתאימו לרוחה ולכוונתה. מבנה הספר מסודר ומשוכלל עד כדי כך שאין להבחין במעשה ההרכבה של קטעים שונים.

תוכן הספר

הספר נחלק לשישה חלקים:

- ראשית ימי העולם והאנושות (א-יא)
- עשרה דורות - מנח עד אברהם (ו, ט-יא, לב)
- אברהם (יב-כ)
- אברהם ויצחק (כ, א-כה, יח)
- יצחק ויעקב (כה, יט-לו, מג)
- יעקב ובניו (לז, א-מז, כז)

מגמות הספר:

- א. להורות שה' הוא אלוהי העולם, אל נצחי, בורא העולם ומנהיגו. כוונת הספר לבטל את כל האגדות שהיו נפוצות במזרח הקדמון על תולדות האלים ועל המאבקים ביניהם.
- ב. להורות שה' הוא אל מוסרי הגומל לבני האדם על פי מעשיהם: לרשע רע כרשעתו ולצדיק טוב כצדקתו!
- ג. להורות שה' בחר באברם ובזרעו להיות להם לאלוהים, שנתן להם לנחלה את ארץ כנען והוא משגיח עליהם.
- ד. להורות שבחירת האבות היא תקדים וסמל לבחירתה של האומה כולה, וללמד על הברית שנכרתה בין ה' לעמו: העם מתחייב לעבוד את ה' ולשמור את דרכו, לעשות צדקה ומשפט ולהודיע את שמו ואת תורתו בעולם.
- ה. קורות האבות יכולים לשמש מופת וסמל לקורות צאצאיהם: מעשי אבות סימן לבנים.

ב. דרישות תה"ל במקרא*

התכנית לכיתות א'-ב'

התכנית לכיתה א' (סמוך לחג השבועות) ולכיתה ב'
התכנית כוללת חלקים מספר בראשית - סיפורי הראשית (כ-30 שיעורים: כ-15 בכיתה א' וכ-15 בכיתה ב'), סיפורי האבות (כ-50 שיעורים) וסיפור יוסף (כ-25 שיעורים)

מושגים מן המבוא למקרא לכיתות א'-ב':

- תורה
- ספר בראשית
- פרק
- פסוק

הבריאה

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית א' 1 - ב' 4א'

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה - במהלך ההוראה:

- העולם נברא על ידי אלוהים - במאמר (אמירה) ובעשייה - בתכלית הטוב והשלמות ובהתאם לרצונו.
- לכל נברא יש תפקיד במערכת הכוללת של העולם.
- אלוהים ברא את האדם - זכר ונקבה - והשליטם על העולם.
- האדם נברא בצלם אלוהים.
- השבת היא חלק בלתי נפרד ממעשה הבריאה.

נושאים ומושגים להרחבה - מעבר להקשר המקראי:

בריאה (באמירה, בעשייה)

ייחוד היום השביעי (שבת)

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

בראשית א' 1-3	"בראשית בָּרָא... וַיְהִי אֹר"
בראשית א' 27	"וַיְבָרֵא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ... זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם"
בראשית ב' 1-3	"וַיִּכְלֹוּ הַשָּׁמַיִם... אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת"

* פרק זה נגזר מתוך תכנית הלימודים. ציון הפרקים והפסוקים (באותיות עם גרשיים ובמספרים) שונה מציונם בספר (באותיות בלבד).

גן עדן

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית ב' 4 - ג' 24

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- האכילה מ"עץ הדעת טוב ורע" משמעה פגיעה בסמכות האלוהית. פגיעה זו הפכה את ההרמוניה ששררה בין האדם לאלוהים, בין האדם לאשתו, בין האדם לבין בעלי החיים ובין האדם לבין האדמה.
- פיתוי
- עמידה בניסיון
- חטא ועונשו

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- גן העדן
- עץ הדעת טוב ורע
- עץ החיים
- פיתוי
- עמידה בניסיון
- חטא ועונש
- אחריות
- בחירה

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

"לא טוב היות האדם לבדו" "עֵצֶר כְּנֶגְדּוֹ"	בראשית ב' 18
"בָּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם"	בראשית ג' 19
"כי עפר אתה ואל עפר תשוב"	בראשית ג' 19

קין והבל

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית ד' 1-16

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- קין רצח את הבל אחיו ועל כך נענש.
- קין זכה להגנה אלוהית באמצעות "אות".
- אחריות אישית

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- אחריות אישית
- אות קין
- חטא ועונש
- קנאת אחים
- אפליה

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

בראשית ד' 9	"הַשֹּׁמֵר אָחִי אֲנֹכִי?"
-------------	----------------------------

המבול

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית ו' 5-22, ז' 17; ח' 22, ט' 1-17.

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- המבול היה עונש על מעשי החמס של בני אדם אך נח, שהיה צדיק – ניצל.
- אלוהים, המחריב את העולם באמצעות המבול, דואג להמשך קיום החיים בעולם, ולכן הוא מצווה על נח לקחת אל התיבה מכל החי.
- אסור לשפוך את דם האדם כיוון שהאדם נברא ב"צֶלֶם אֱלֹהִים".
- הקשת בענן היא אות לברית בין אלוהים לאנושות, שלא יהיה עוד מבול על הארץ.

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- מבול
- תיבת נח
- "יונה עם עלה של זית"
- קשת בענן
- ברית

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

בראשית ו' 9	"נַחַ אִישׁ צָדִיק תָּמִים הִיָּה בְּדֹרֹתָיו"
בראשית ט' 6	"שֹׁפֵךְ דָּם... כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם"

מגדל בבל

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית י"א 1-9

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- אדם צריך לדעת את מקומו בעולם.
- גאווה והתפארות בהישגים חומריים נתפסות כניסיון למרוד באלוהים. למרד כזה אין סיכוי להצליח.
- איחוד בין בני האדם מביא כוח ועצמה. כוח זה עלול לשמש לרעה.
- מרד

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- מגדל בבל
- מרד
- חטא ועונש
- גאווה

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

בראשית י"א 1	"שָׁפָה אֶחַת וּדְבָרִים אֶחָדִים"
בראשית י"א 4	"רָאשׁוּ בְּשָׂמַיִם"
בראשית י"א 4	"נַעֲשֶׂה לָנוּ שָׂם"

סיפורי אברהם

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית י"ב 1-9, י"ג 2-18, ט"ז או כ"א 1-12, י"ז, י"ח, י"ט 1-29, כ"ג, כ"ד, כ"ה 7-11.

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- אברהם ושרה זוכים להבטחה אלוהית שיהיו להם צאצאים רבים ומכובדים (י"ג 16, י"ז 3-6, 15-20, כ"ב 18-15).
- אלוהים מבטיח לאברהם שצאצאיו יירשו את ארץ כנען (י"ב 6-7, י"ג 14-17, י"ז 4-8, 15-16).
- רכוש עלול לגרום למחלוקת בין אחים וקרובים (י"ג 2-12).
- מסעות אברהם בארץ מקנים לו חזקה עליה (י"ג 14-17).
- המילה היא אות לברית בין ה' לבין אברהם וזרעו (י"ז 12 - 21א).
- אלוהים מבטיח לאברהם שגם ישמעאל בנו יהיה לגוי גדול (י"ז 20).
- אברהם מתווכח עם אלוהים, ואלוהים מקבל את עמדתו המוסרית של אברהם (י"ח 20-23).
- מיעוט של עושי טוב עשוי להציל עיר שלמה של חוטאים מפני חורבן (י"ח 17-23).
- חורבן סדום ועמורה הוא תוצאה של החטאים הכבדים של אנשיהן (י"ט 1-25).

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- הבטחה אלוהית
- הכנסת אורחים
- ברית מילה
- מהפכת סדום ועמורה
- ניסיון
- מערת המכפלה

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

"לך לך מארצך... אשר ארצך"	בראשית י"ב 1
"לזרעך אתן את הארץ הזאת"	בראשית י"ב 7
"כי אנשים אחים אנחנו"	בראשית י"ג 8
"קום התהלך בארץ לארצה ולרחבה"	בראשית י"ז 17
"פרא אדם, ידו בכל ויד כל בו"	בראשית ט"ז 21
"כעת חיה"	בראשית י"ח 14, 10
"הכצעקתה"	בראשית י"ח 12
"השפט כל הארץ לא יעשה משפט"	בראשית י"ח 25
"מנער ועד זקן"	בראשית י"ט 4
"הכו בסנורים"	בראשית י"ט 11
"מקטן ועד גדול"	בראשית י"ט 11
"נציב מלח"	בראשית י"ט 26
"כמטחי קשת"	בראשית כ"א 16
"גר ותושב אנכי עמכם"	בראשית כ"ג 4
"זקן בא בימים"	בראשית כ"ד 1
"הגמיאיני נא מעט מים מכדך"	בראשית כ"ד 17
"נקרא לנער ונשאלה את פיה"	בראשית כ"ד 57
"בשיבה טובה"	בראשית כ"ה 8

סיפורי יצחק

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית כ"ה 19-24, כ"ו 1-4, כ"ז 12-14, כ"ז, כ"ח 1-9

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- אלוהים חוזר על הבטחת הזרע והארץ גם ליצחק (כ"ו 1-4).
- עושר עלול לגרום קנאה, לריב ולמחלוקת (כ"ו 12-14).
- ברכת אב לבנו מקנה לבן עליונות וכוח בתחום הכלכלי, במעמד החברתי ובמצב המדיני בעתיד (כ"ז 18-42).
- האבות והאמהות של האומה התייחסו בשלילה לנישואי בניהם עם בנות עמי כנען (כ"ד 2-4, כ"ז 46 - כ"ח 9).

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- בכורה
- ברכה

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

בראשית כ"ה 27	"איש תם ישב אהלים"
בראשית כ"ה 30	"הלעיטני נא מן האדם האדם הזה"
בראשית כ"ה 34	"נזיד עֲדָשִׁים"
בראשית כ"ז 1	"ותכהין. עיניו מראת"
בראשית כ"ז 4 (14)	"מטעמים כֶּאֱשֶׁר אהבתי"
בראשית כ"ז 22	"הקול קול יעקב והידים ידי עֶשָׂו"
בראשית כ"ז 28	"וַיִּתֵּן לָךְ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֹב דָּגַן וְתִירֹשׁ"

סיפורי יעקב

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית כ"ח 21-20, כ"ט 1-31, ל"א 1-7, ל"ב 17-18, ל"ב 22-28, ל"ג, ל"ה 9-20

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- יעקב, (כ"ח 13-14, ל"ה 11-12), כמו אבותיו אברהם (י"ב 6-7, י"ג 14-17) ויצחק (כ"ו 3-4), מקבל הבטחות על הזרע ועל הארץ.
- יעקב נענש בשנים רבות של גלות על כך שרימה את אָחִיו ואת אביו.
- מקור השם "ישראל" הוא במאבק של יעקב עם המלאך (ל"ב 24-28).

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- סולם יעקב
- מלאכי אלוהים
- נדר
- באר
- מנחה

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

בראשית כ"ח 12	"וַיַּחֲלֶם וְהִנֵּה סֹלֶם מְצֹב אֲרָצָה וְרֹאשׁוֹ מְגִיעַ הַשָּׁמַיְמָה"
בראשית כ"ח 14	"וּפְרִצְתָּ יָמָה וְקִדְמָה וְצַפְנָה וְנִגְבָּה"
בראשית כ"ח 17	"מה נורא המקום הזה"

"עצמי ובשרי אָתָה"	בראשית כ"ט 14
"יִפֹּת תֵּאָר ויִפֹּת מְרֹאָה"	בראשית כ"ט 17
"בְּרַחֵל בְּתֶרֶךְ הַקֶּטְנָה"	בראשית כ"ט 18
"וַיְהִי בְעֵינָיו כִּימִים אַחַדִּים בְּאַהֲבַתּוֹ אֶתָּה"	בראשית כ"ט 20
"כִּתְּמַל שְׁלֹשִׁים"	בראשית ל"א 2, 5
"לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שָׁמַךְ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל"	בראשית ל"ב 29
"וַיִּחְבְּקֶהוּ וַיִּפֹּל עַל צְוָאָרוֹ וַיִּשְׁקֶהוּ"	בראשית ל"ג 4
"אִם נָא מִצַּאתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ"	בראשית ל"ג 10

סיפורי יוסף

הפרקים והפסוקים הנלמדים:

בראשית ל"ז, ל"ט, מ', מ"א, מ"ב, מ"ג, מ"ד, מ"ה, מ"ו 1-7, 28-34, מ"ט 28-33, נ'.
הערה: בפרקים מ'-מ"ט רשאים המורים ללמד חלק מהחומר בסיפור בעל-פה.

נושאים, מושגים ותכנים להדגשה – במהלך ההוראה:

- הגעת יוסף למצרים, אף שנגרמה מסיבות בלתי ראויות, כוונה לטובה (מ"ה 8-4, נ' 20).
- תכניתו של יוסף ופעילותו במצרים הצילו את משפחתו, את מצרים ואת שאר העולם ממוות ברעב בשבע השנים הרעות (מ"א 33-36, 46-49, 53-57, מ"ב 1-3, מ"ה 9-11, מ"ז 11-21).

נושאים ומושגים להרחבה – מעבר להקשר המקראי:

- קנאת אחים
- בן זקונים
- כתונת פסים
- התנכרות
- חלומות

ניבים, ביטויים וקטעים לבקיאות:

"בְּן זִקְנִים"	בראשית ל"ז 3
"הַמֶּלֶךְ תִּמְלַךְ עֲלֵינוּ אִם מְשׁוּל תִּמְשַׁל בְּנוֹ"	בראשית ל"ז 8
"אֵת אַחֵי אֲנֹכִי מִבְּקֶשׁ"	בראשית ל"ז 16
"בַּעַל הַחֲלֻמוֹת"	בראשית ל"ז 19
"אֵל תִּשְׁפְּכוּ דָם"	בראשית ל"ז 22

"והבור רק אין בו מים"	בראשית ל"ז 24
"כי אחינו בשרנו הוא"	בראשית ל"ז 27
"טרף טרף יוסף"	בראשית ל"ז 33
"איש מצליח"	בראשית ל"ט 2
"יפה תאר ויפה מראה"	בראשית ל"ט 6
"ויחר אפו"	בראשית ל"ט 19
"לאלהים פתרונים"	בראשית מ' 8
"ועשית נא עמדי חסד"	בראשית מ' 14
"יום הולדת"	בראשית מ' 20
"עלות בקנה אחד"	בראשית מ"א 5
"את חטאי אני מזכיר היום"	בראשית מ"א 9
"אתי השיב על כני"	בראשית מ"א 13
"ולא נודע כי באו אל קרבנה"	בראשית מ"א 21
"ועל פיך ישק כל עמי"	בראשית מ"א 40
"המשביר לכל עם הארץ"	בראשית מ"ב 6
"וידבר אתם קשות"	בראשית מ"ב 7
"והורדתם את שיבתי בגון שאולה"	בראשית מ"ב 38
"מזמרת הארץ"	בראשית מ"ג 11
"נכמרו רחמיו"	בראשית מ"ג 30
"למה שלמתם רעה תחת טובה"	בראשית מ"ד 4
"חלילה לי מעשות זאת"	בראשית מ"ד 17
"ואתם חשבתם עלי רעה, אלהים חשבה לטובה"	בראשית נ' 20

ג. על חוברת העבודה לתלמיד

חוברת העבודה "ידידותית" ללומדים ומעודדת אותם להתמודד עם המשימות השונות באופן עצמאי. החוברת מוסיפה מעגלי הרחבה והעשרה לניתוח הטקסט המקראי ומביאה חומר רלוונטי ועכשווי מתחומי דעת נוספים.

המשימות המגוונות שבחוברת מתייחסות לנושאים, לתכנים, לרעיונות ולערכים המשתקפים בספר בראשית.

המשימות מכוונות להיכרות עם הדמויות המרכזיות, עם התנהגותן, עם תכונותיהן ועם אופיין.

בחוברת משימות מגוונות בדרגות קושי שונות:

1. סידור על פי רצף אירועים
2. השלמת משפטים - קלז
3. טבלות השוואה ומיין
4. תרשימי זרימה
5. גרפים
6. שאלות פתוחות וסגורות
7. שאלות השערה וניבוי
8. שאלות חשיבה, הבעת דעה ונקיטת עמדה
9. שאלות של השלמת פערים

כדי להיענות לצרכים וליכולות השונים של הלומדים בכיתה, נוספו בכל פרק במדריך למורה משימות הרחבה והעמקה. המורים יתאימו ללומדים את המשימות לפי שיקול דעתם.

לאורך הלימוד מלווים את הלומדים חמישה "חברים", בני דמותם של ילדים מסביבתם. כל "חבר" אחראי לפיתוח כשרים ומיומנויות בתחומים שונים. האינטראקציה עם ה"חברים" עושה את הלמידה למעניינת יותר.

איילת השואלת

איילת "אחראית" לתחום הפרשנויות ואגדות חז"ל. היא שואלת שאלות הנובעות מתוך קושי מסוים בטקסט המקראי. איילת מראה שהטקסט המקראי אינו חד-משמעי, אלא אפשר לפרשו בדרכים שונות. היא מפגישה את הלומדים עם פרשנים ועם אגדות חז"ל. **חשוב להדגיש בפני הלומדים שאגדות חז"ל אינן חלק מהמקרא אלא תוספת ופרשנות של הטקסט.**

במקרים רבים ניתן להקדים ולשאל את הלומדים את שאלותיה של איילת. מומלץ לאסוף את ההשערות ואת הפרשנויות של הלומדים, להשוות ביניהן ולאמתן בהמשך תהליך הלמידה.

חנן הסקרן

חנן מביא את הרקע המדעי לסיפורי המקרא, כלומר קטעי מידע מילוליים וחזותיים הבאים להסביר ולפרש נושאים ומושגים שמופיעים בסיפור המקראי. קטעי המידע יסייעו ללומדים להבין טוב יותר את התוכן, את הרעיונות ואת המושגים שבספר. תחומי הדעת השונים יאפשרו ללומדים לראות את הטקסט המקראי מזוויות ראייה שונות. קטעי המידע קצרים ותמציתיים ומתאימים לרמת הקריאה של הלומדים. החשיפה לטקסטים המידעיים מעוררת את סקרנותם של הלומדים, ולכן אנו ממליצות למורים לעודד את הלומדים לשאול שאלות - מה עוד אני רוצה לדעת על הנושא - ולחפש תשובות על השאלות. דרכי עבודה אלה ממריצות את הלומדים להיות מעורבים, יוזמים, מיומנים ומיישמים - ובה בעת מרחיבות את הידע שלהם.

ינאי הלשוני

ינאי "אחראי" לתחום הלשוני. לשון המקרא היא רובד קדום של העברית בת זמננו. מטרתו של ינאי לקרב את הלשון המקראית לעברית שבה מדברים הלומדים. ינאי מנתח פסוקים מבחינה לשונית, מוצא קשרים בין מילים מאותו השורש, מחפש פירושי מילים ומילים נרדפות. ינאי מתייחס גם לאמצעים האמנותיים ולסוגות המופיעות בטקסט: מילה מנחה, חזרות, ריבוי פעלים ודימויים. כמו כן משבץ ינאי מילים וביטויים מקראיים במשפטים הכתובים בעברית בת זמננו. ינאי מביא פתגמים וניבים המתאימים לרעיון או למסר הגלום בסיפור המקראי. משימות אלה עשויות להיות משימות בחירה או העשרה לפי שיקול דעתו של המורה. השפה העברית של זמננו נשענת על לשון המקרא. לכן חשוב לשנן פסוקים וביטויים מן המקרא כדי שיעשירו את האוצר הלשוני של הלומדים. כדי לשנן את הביטויים ואת צירופי הלשון מוצע להרבות בפעילויות לשוניות מאתגרות. לדוגמה: חידות, תשבצים, משחקי קלפים. המשחקים והחידות יישמרו במקום קבוע ובולט בסביבה הלימודית. העיסוק השיטתי בניתוח פסוקים יפתח אצל הלומדים יכולת קריאה והבנה של טקסט מקראי.

חן המדמיון

מטרת פעילויות בתחום זה היא פיתוח חשיבה מקורית ויצירתיות, השלמת פערים, הבעת רגשות ונקיטת עמדות. חן מעורר את דמיונם של הלומדים, נושא אותם על כנפי הדמיון אל זירת ההתרחשות, ומפגיש אותם עם דמויות, עם מקומות ועם סיטואציות. חן מגרה את הלומדים לתת דרור לדמיונם ומעודד אותם להביע זאת בכתב ובציור. מדור זה מאפשר ללומדים לפתח את כוח היצירה והדמיון שלהם. הלומדים יוכלו להוסיף מעצמם ומתוך עולמם למסופר במקרא. חן משכלל את כושר ההבעה של הלומדים ומלמד אותם כתיבת תת-סוגות: דו-שיח, מודעה, ריאיון, ברכה, מכתב, הסכם, צוואה, יומן אישי וכתיבה עיתונאית. כך הוא מקנה ללומדים את המאפיינים התוכניים והצורניים של כל תת-סוגה. כדי לעורר את המוטיבציה של הלומדים לכתיבה ולציור חשוב מאוד להתייחס לתוצרים שלהם. מוצעות דרכים אחדות להתייחסות זו:

1. קריאת התוצרים במליאת הכיתה והזמנת השומעים להתייחס, להגיב ולבקר.
2. הצגת התוצרים בסביבה הלימודית.
3. פרסום התוצרים בעיתון הכיתתי. הלומדים יבחרו שם לעיתון.
4. איסוף התוצרים בתלקיט אישי / כיתתי.

דגנית האמנית

סיפורי התנ"ך הלהיבו את דמיונם של אמנים בתקופות שונות ובכל רחבי העולם. דגנית מפגישה את הלומדים עם יצירותיהם של אמנים מפורסמים. יצירות אלו משמשות טקסטים חזותיים ומהוות פרשנות נוספת לסיפור המקראי. יצירות האמנות ממחישות ללומדים את הדמויות והאירועים המקראיים ומקרבות אותם לסיפור. שילוב אמנות בהוראה מעשיר, מגוון ותורם להנאה של הלומדים. מומלץ לדון בכיתה על היצירות. כדאי להתייחס לאלמנטים הבאים:

- א. הדמויות המופיעות ביצירה: מיקומן וגודלן בקומפוזיציה, הבעות הפנים שלהן, תנועות הגוף ותנוחותיהן, הלבוש, היחס בציור בין הדמויות הראשיות למשניות.
- ב. הרקע: אילו אלמנטים מופיעים ברקע? משחק האור והצל: מה מבליט האור? מה מסתיר החושך? בדרך כלל האור מבליט את הטוב; והרע נמצא בצל.
- ג. זווית הציור: מהי נקודת מבטו של האמן?

- ד. סגנון הציור: אבסטרקטי? ריאליסטי? נאיבי?
השימוש בצבעים: עזים? חמים? קרים? פסטליים? מנוגדים? משלימים?
ה. היחס לטקסט המקראי: מהו רגע הסיפור המתואר ביצירה? אילו אלמנטים הוסיף האמן ליצירה, אילו אלמנטים גרע? האם יש אלמנטים שאינם מופיעים במקרא ומופיעים ביצירה ולהפך?
חוץ מניתוח יצירות האמנות מופיעות במד"ל הצעות לפעילויות יצירתיות של הלומדים, כגון ציור, פיסול, שיר, סיפור, מחזה, סרט. פעילויות אלה משמשות עוד אמצעי חווייתי אישי להפנמת הסיפור המקראי.

הידעתם?

במדור זה נמצא מידע מעשיר, קצר ומפתיע המתקשר אל הטקסט בדרך אסוציאטיבית ויוצר גשר בין המקרא לעולמנו.

ד. דרכי הוראה, למידה והערכה

הטקסט המקראי הוא נקודת המוצא לחווית הלמידה; היא יוצאת ממנו וחוזרת אליו, כלומר ספר בראשית הוא ספר הלימוד.
המורים יבחרו ציר דידקטי לשיעוריהם (אפשר להיעזר בנושאים להדגשה, המופיעים בתחילת כל פרק במד"ל).
המורים יעיינו בהרחבות ובהסברים לתוכן הפרקים ובהנחיות לביצוע, יבחרו שאלות רלוונטיות מתוך חוברת העבודה ויעלו אותן לדיון בכיתה. מומלץ ששיעורי המקרא לא יקבלו אופי אחיד, צפוי וחדגוני של קריאת הטקסט, פירושו ועבודה בחוברת. על המורים לנקוט הוראה רבת פנים ורבגונית ובה:

פעילויות טרום קריאה של הטקסט

- פעילויות ניבוי והשערה באשר לצפוי להתרחש
- הבהרת מושגים כהכנה לקראת הבאות
- העלאת קושי, בעיה או דילמה מחיי הלומדים, ומציאת הקשרים רלוונטיים למסופר בטקסט המקראי.
- שיחה המקשרת בין ידע קודם לנושא החדש

פעילויות במהלך קריאת הטקסט

לעתים כדאי לעצור את קריאת הטקסט ולהסב את תשומת לבם של הלומדים לקושי לשוני או לקושי תוכני בטקסט. במקרים כאלה רצוי לצטט פרשנויות המנסות לתת פתרונות מזוויות ראייה שונות. חשוב לדון בכיתה ברעיונות המקראיים, בערכים ובמושגים. יש לדון בדמויות המקראיות ולפתח שיפוט מוסרי-ערכי של דרכי התנהגותן.

פעילויות הרחבה והעשרה

המורים ישזרו בהוראה טקסטים נוספים שילוו את הטקסט המקראי, כגון אגדות, קטעי מידע וסיפורים, ויאפשרו השוואה אינטרטקסטואלית ומציאת קשרים בין "אז" ל"היום".

פעילויות להמחשה

ההמחשה תיעשה באמצעות הצגת מפות, ממצאים ארכאולוגיים, תמונות, יצירות אמנות, סרטים וכדומה.

דרכי הערכה

נדרשת הלימה בין דרכי ההערכה של הלומדים ובין דרכי ההוראה בכיתה. לבד מהערכה באמצעות בוחן או מבחן בכתב או בעל פה בנקודת זמן מסוימת בתהליך הלמידה, אפשר להעריך את הלומדים בדרכי הערכה חלופיות, כגון הערכה עצמית והערכת עמיתים.

מטלות ביצוע

מטלות ביצוע הן מטלות פתוחות ומורכבות המאפשרות ללומדים ליישם את הנלמד, ובה בעת להפעיל מיומנויות חשיבה גבוהות: תכנון, ארגון מידע ומיזוגו, הסקת מסקנות, הבעת דעה, נקיטת עמדה וביקורתיות. מטלות אלה מזמנות אפשרות של עבודה בקבוצה. דוגמאות למטלות ביצוע:

הלומדים -

- א. יבחרו דמות מתוך הסיפור המקראי, יתארו אותה, ינתחו על סמך מעשיה את אופיה ואת תכונותיה וינקטו עמדה כלפיה. הלומדים יוכלו לצייר את הדמות או לפסל אותה, לכתוב את היומן שלה וכדומה.
 - ב. יבחרו מושג, יסבירו אותו ויביאו לו סימוכין ממקומות אחרים במקרא. כן יסבירו כיצד נתפס מושג זה בימינו.
 - ג. יבחרו באתר המוזכר במקרא ויאספו מידע על מקומו הגאוגרפי ועל עברו ההיסטורי בהשוואה לאתר בימינו.
- תוצרי מטלות הביצוע יכולים להיות: דגם, הצגה, דיווח, מצגת, עיתון, תערוכה, יומן, חידון, פסל וציור. לצורך הערכת יכולתם של הלומדים יש להכין מחוון ובו קריטריונים מוגדרים היטב. כך ידעו הלומדים מראש מה מצופה מהם בביצוע המטלה.

ה. הסביבה הלימודית

מוצע להקצות מקום מיוחד להקמת סביבה לימודית להוראת המקרא. הסביבה הלימודית תכלול עבודות יצירה של הלומדים בעקבות לימוד סיפורי התורה וכן אמצעים שישמשו רקע לסיפור המקראי:

- מפת ארץ ישראל בתקופת המקרא
 - תמונות אתרים
 - ספרי יעץ המתאימים לרמת הלומדים
 - מרכז קשב - סיפורים ושירים הקשורים לסיפורי התורה
 - מרכז תאטרון - תלבושות ואביזרים המתאימים להמחזת סיפורי המקרא
 - מרכז ציור ומלאכת יד ובו חומרים שונים: גרוטאות, חומר, פלסטלינה, צבעים, קש, נצרים, רפיה, ניירות צבעוניים.
 - מרכז לשוני ובו:
1. כיס ניבים וביטויים: הלומדים יכתבו את הביטויים על רצועות בריסטול, יעטרו אותם ויתלו במקום בולט בסביבה הלימודית. הביטויים שיוחלפו ייאספו ל"כיס" כדי שהלומדים יוכלו לשוב ולעיין בהם.
 2. שעשועוני שפה: חידות, תשבצים, תפזורות, מילים נרדפות מתוך הפרקים הנלמדים,

ו. התלקיט

הלומדים יוכלו לבנות לעצמם תיקי עבודות (אפשר בקלסר), ובהם יאספו את יצירותיהם ואת אוסף עבודותיהם במשך תהליך הלמידה.

אוסף העבודות יציג את תהליך הלמידה, את ההתפתחות הלשונית, את יכולת ההתבטאות בכתב ואת היצירתיות של הלומדים. הכנת תיק עבודות מיוחד שכזה תעורר אצל הלומדים מוטיבציה, ותעלה את רמת התוצרים הן מבחינת תוכנם והן מבחינת המראה האסתטי שלהם.

הלומדים יוכלו לדפדף בתיקי העבודות שלהם ולהיזכר באישים, באירועים ובמקומות שעליהם למדו. כן יוכלו הלומדים לבקר את עבודותיהם באופן רפלקטיבי ממרחק של זמן, להסיק מסקנות, ובהתאם לכך לשפר את עבודותיהם בעתיד.

בנוסף יוכלו הלומדים לעלעל בעבודות חבריהם וללמוד מהן. תלמידים, שירצו להתייחס לעבודה של חבר, יצרפו לתוך תיק העבודות של החבר דף, ובו תגובתם. חשוב לשוחח עם הלומדים על אופייה של הביקורת – שתהיה עניינית ובונה. רצוי להכין עם הלומדים, ובעצה אחת עמם, דף מיוחד, ובו יירשמו התגובות והביקורת של המורה ושל החברים.

כדי להקל על הלומדים כדאי לתת משפטי פתיחה:

נהייתי מ....

אני מציע לך...

לדעתי, כדאי היה...

אני חושב ש...

זה מזכיר לי ש...

הצעות לארגון תיק העבודות

- לפי רצף הפרקים והאירועים
- לפי נושאים: אישים, אירועים, ביטויים וניבים, מקומות ואתרים, השלמת פערים, דעות ועמדות, יצירה

ז. רב־שיח סביב דילמה או סביב בעיה

דילמה היא ברירה, בחירה בין שני דברים מנוגדים – מצב מסובך וקשה לפתרון. לעתים עולות מתוך הטקסט המקראי דילמות או בעיות מסובכות שקשה לדמויות למצוא להן פתרון.

מוצע להציג את הדילמות לפני הלומדים ולדון בהן. יש לעודד את הלומדים להביע את דעתם, את רגשותיהם ואת חוויותיהם הקשורות לדילמה או לבעיה. יש לתת לגיטימציה לדעות השונות של הלומדים ולהימנע משיפוט הקובע "טוב" או "רע", "נכון" או "לא נכון".

יש לעודד את הלומדים לנמק את דעתם בהיגיון ובדרך משכנעת.

רב־שיח סביב דילמה או סביב בעיה הוא עוד אמצעי לקרב את הלומדים לסיפור המקראי וליצור קשרים בין מציאות חייהם של הלומדים ובין מציאות חייהן של הדמויות המקראיות.

ח. הרחבות והסברים לתוכן הפרקים והנחיות להוראה

הקדמה

במשימה זו יכירו הלומדים מושגים מן המבוא למקרא כפי שדורשת תכנית הלימודים. המושגים הם: חמשת חומשי התורה, ספר בראשית, פרשה, פרק ופסוק.

פרק א בריאת העולם

נושאים להדגשה:

- א. אלוהים ברא את העולם לבדו, יש מאין באמירה.
- ב. אלוהים ברא את העולם בהדרגה. לאדם שנברא אחרון ניתנה השליטה על שאר הנבראים.
- ג. אלוהים ברא עולם טוב ויפה שיש בו חוקיות וסדר.

יום ראשון

(פסוקים א-ה)

ספר בראשית מתחיל בפסוק "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ". פסוק זה הוא פתיחה חגיגית לסיפור הבריאה והקדמה לתיאור שרשרת מעשי ה'.

בתחילת ההתחלות נברא העולם בידי האל שלא נזקק לחומר כלשהו.

1. מצב העולם לפני הבריאה על ידי אלוהים מוגדר כ"תהו ובהו". העולם כולו היה נתון בחוסר צורה וסדר ובערבוביה. מעל החומר היו מים שהיוו שכבה חיצונית ועליונה של הארץ וחושך היה פרוש עד למלא האופק. ממעל לחומר הגולמי הייתה מרחפת רוח אלוהים. על פי תיאור זה היו קיימים שני יסודות קדמוניים לפני הבריאה: **הארץ** שהייתה תהו ובהו, **והמים** - מי התהום שכיסו את הכול. על שני היסודות ריחפה רוח אלוהים. אלוהים ברא את העולם באמירה. האמירה היא צו, והעשייה היא הוצאת הציווי מהכוח אל הפועל. אלוהים מופיע כמלך המצווה צו, ופקודותיו מתבצעות מיד.

2. "וירא אלהים כי טוב". ביטוי זה חוזר בסיפור הבריאה שבע פעמים, בסיום כל מעשה ומעשה. ביטוי זה אינו מופיע בבריאה של היום השני, ובמעשה הבריאה של היום השלישי הוא מופיע פעמיים. הביטוי חוזר ונשנה כדי להדגיש שכל מה שברא אלוהים היה טוב.

בסיום כל מעשה מציינת התורה מספר סודר לכל יום: יום שני, יום שלישי, יום רביעי וכן הלאה. ביום הראשון מציינת התורה מספר מונה: יום אחד (לא יום ראשון). השימוש במספר **אחד** ולא במספר הסידורי כמו בשאר הימים נובע מהטעם שראשון הוא קודם לשני, ועד שאין שני - אין ראשון, אלא אחד.

3. האור הוא הדבר הראשון הנחוץ למי שבא לסדר דברים הנמצאים בחשיכה. האור שנברא ביום הראשון אינו אורם של המאורות, שהרי הם נבראו רק ביום הרביעי. אור זה הוא מיוחד לראשית הבריאה.

לפי חז"ל, כאשר נבראו המאורות, גנז אלוהים את האור הראשון. ביום שבו כל האנשים בעולם יהיו צדיקים, יחזיר אלוהים לעולם את האור הגנוז - אור שבעת הימים.

לפני הבריאה לא היה קיים אור. משמע שלא היו יחידות זמן. עם בריאת האור נוצרה מחזוריות של אור וחושך שפירושה יצירת יחידות הזמן. בקריאת השמות **לילה ויום** קבע אלוהים את תחומי היום והלילה, דהיינו את חלקי היממה.

4. להרחבה: הלומדים יוכלו לחבר משפטים למילים מהשורש ר'א'ש'.

5. מטרת המשימה לאפשר ללומדים לתאר מחוויותיהם ומרגשותיהם במצבים שונים, כמו בחושך ובאור.

הלומדים יכירו את חשיבותם של האור והחושך ואת חיוניותם לחיי החי והצומח.

6. זהו מפגש ראשון של הלומדים עם שפת המקרא, ולכן המשימה הלשונית "איך כתוב בתורה?" היא מיומנות חשובה ביותר להבנת הכתוב. חשוב לחזור ולשנן את המילים כדי להנחיל אותן ללומדים בהדרגה. כך יכירו הלומדים שלשון המקרא היא רובד של השפה העברית - אחד מהרבדים של העברית בת ימינו.

7. משימה זו מאפשרת ללומדים המתעניינים ב"גילויים והמצאות" להכיר אמצעי תאורה שונים - מגילוי האש ועד המצאת הנורה החשמלית.

הצעות לפעילויות נוספות:

שילוב אמנויות בהוראת המקרא הוא אמצעי המסייע להבנת הרעיונות הגלומים במקרא. פעילויות יצירתיות, כגון ציור, פיסול, שיר, סיפור וסרט, ישמשו אמצעים חווייתיים להפנמת הנלמד ולפיתוח היצירתיות והדמיון של הלומדים. פעילויות מסוג זה מקרבות את התנ"ך לעולם הילדים.

א. הלומדים יביעו בתנועה את הופעת האור מתוך החושך: הלומדים ילבשו בגדים שחורים או לחילופין יתקשטו בסרטים בצבעי שחור ולבן וינועו במרחב לצלילי מוזיקה מתאימה.

ב. הלומדים יביעו את הופעת האור מתוך החושך בצירוף: יצבעו על בריסטול או על נייר בצבעי פנדה, גואש או מים.

ג. הלומדים יביעו את הופעת האור מתוך החושך בטכניקה של הדבקה (קולאז'). על המורה להכין מראש גזירי נייר בצבעי שחור, לבן, צהוב וכתום.

הלומדים יבחרו פסוק המתאים לעבודתם ויוסיפו אותו. הלומדים יוכלו לתייק את עבודתם בפורטופוליו האישי או הכיתתי.

ד. הלומדים יקראו וילמדו יצירות העוסקות באור ובחושך וברגשות המתעוררים בנו בעקבותיהם:

אני הולך לבד / יונה טפר

החושך אחרי / שלומית כהן-אסיף

איך למד דרור לאהוב את החושך / דבורה עומר

החושך גר / נורית זרחי

חיית החושך / אורי אורלב

יום שני

פרק א

(פסוקים ו-ח)

1. הרקיע הבדיל בין המים שמעליו למים שמתחתיו ושימש חיץ ביניהם. הרקיע היווה שטח מאוזן.
2. כאן לא נאמר הביטוי "וירא אלוהים כי טוב" כי אלוהים טרם סיים את מלאכת המים והיא נמשכת גם ביום השלישי.
3. משימה זו עוסקת במיומנות הקשורה לשימוש בדברי פרשנים. במשימה הובא מדרש. מדרש הוא חקירה ולימוד של דברי התורה. מדרש זה בא לחקור ולתת הסבר לקושי: כיצד מים עומדים למעלה בניגוד לחוקי הטבע ולא נשפכים למטה.
4. הסבר הניסוי: המים בקשית, שפתחה העליון נחסם באצבע, לא נשפכו, כי בוטל הלחץ האטמוספרי מלמעלה.
4. משימה זו מזמינה את הלומדים לחקור ולגלות חלק מתכונות המים. המים הם חסרי צבע, טעם וריח. המים זורמים ממקום גבוה למקום נמוך. למים מצבי צבירה: גז (קיטור), נוזל, מוצק (קרח). מים קופאים בטמפרטורה של 0°C ורותחים בטמפרטורה של 100°C .

פעילויות נוספות:

- א. הלומדים יציירו את הרקיע בצבעי מים, גואש, פנדה או במריחת פלסטלינה בגוונים של כחול וירוק.
- ב. הלומדים ייצרו את הרקיע בטכניקה של הדבקה גזירי נייר (קולאז').

יום שלישי
פרק א
(פסוקים ט-יג)

1. הביטוי "וירא אלהים כי טוב" (י) מופיע כאן באמצע סיפור מעשה הבריאה של היום השלישי כי כאן נשלמה מלאכת המים.
מדרש האגדה הוא פירוש אגדתי הבא להסביר את היווצרות מקווי המים והתגלות היבשה.
2. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר מקווי מים שונים ואת ההבדלים ביניהם.
3. להרחבה: הלומדים יוכלו לחבר משפטים למילים מהשורש י'ב'ש'.
4. משימה זו היא מתחום המיומנויות הקשורות למקצועות הנלווים לתורה - גאוגרפיה, במקרה זה. הלומדים יזהו במפה את היבשות: אסיה, אירופה, אמריקה, אפריקה, אוסטרליה ואנטארקטיקה. להרחבה: הלומדים יוכלו לחקור וללמוד על מגלי היבשות: מרקו פולו, קולומבוס, מגלן ואחרים.
6. משימה זו מאפשרת ללומדים להבין את התהליך המחזורי של התרבות הצמחייה - מזרע אל זרע: זרע, נבט, צמח, פרח, פרי.
כל מין יוצר זרעים שמהם מתפתחים צמחים הדומים לו.
להרחבה:
א. הלומדים יוכלו לחקור את הדרכים להפצת הזרעים בטבע (באמצעות הרוח או באמצעות בעלי החיים).
- ב. הלומדים יוכלו להנביט זרעים של צמחים שונים (שעועית, חומס, תירס וכדומה) על מצע של צמר גפן לח.
- הלומדים יוכלו להתבונן בתהליך הנביטה והצמיחה ולהכיר בעובדה שהזרע מכלכל את הנבט בצמיחתו.

פעילויות נוספות:

- א. הלומדים יוכלו להביע את הבריאה ביום השלישי באמצעות ציור, צביעה והדבקה של נייר, בדים ותמונות וליצור קולאז'.
- ב. הלומדים יוכלו להביע בתנועה את זרימת המים הנקווים למקום אחד. אפשר לקשט את ידיהם של הלומדים בסרטים בצבעי כחול. את התגלות היבשה ידגימו הלומדים בצבעי חום. את התנועה אפשר ללוות במוזיקה מתאימה.

יום רביעי
פרק א
(פסוקים יד-יט)

2. למאורות ניתן התפקיד להבדיל בין היום ובין הלילה, כלומר הם ישמשו מקור האור העיקרי. על פי תנועתם, ישמשו המאורות גם לקביעת הזמנים: הימים, החודשים והשנים, ויקבעו את מועדי החגים ואת חילופי העונות.
הזמנה לחקר ולאיסוף מידע:
הלומדים יוכלו לחקור כיצד נקבע הזמן על פי סיבוב כדור הארץ סביב עצמו, סביב השמש ועל פי תנועת הירח.

3. משימה זו היא מתחום מיומנויות הקשורות לשימוש בדברי פרשנים.
 כאן מובא מדרש אגדה המסביר את הקושי בפסוק טז.
 פעילות מקדימה: ניתן לבקש מהלומדים לאתר בעצמם את הקושי בפסוק ורק אחר כך לקרוא את מדרש האגדה.
4. להרחבה: הלומדים יוכלו לסדר את המילים המתארות זמן - מהזמן הקצר ביותר לארוך ביותר.
5. משימה זו היא מתחום מיומנויות הקשורות לשימוש בדברי פרשנות. אפשר להציג לפני הלומדים את שאלתה של "איילת השואלת" ולבקש מהם לנסות ולהשיב עליה. רק אחר כך לקרוא את מדרש האגדה הנותן תשובה על השאלה.

הזמנה לאיסוף מידע וחקר:

הלומדים יוכלו לאסוף מידע על השמש ועל הירח וישתפו את חבריהם במידע, בתמונות ובתצלומים שאספו.

7. הצייר ש. שלום, המכונה שלום מצפת, היה שען צנוע ובלתי מוכר.
 במשך שמונים שנה גר במרומי הרי הגליל. עד לשלב מאוחר בחייו ידעו רק מעטים כי אמן גדול הוא.
 ש. שלום צייר ציורים רבים בנושאים תנ"כיים. חלק מסוד הצלחתו הוא האופן שבו צבע את ציוריו.
 הלומדים יזהו בציור את פרטי הבריאה בכל יום מימי הבריאה.
 הלומדים יוכלו לצבוע את הציור מחדש לפי ראות עיניהם.

פעילויות נוספות:

הלומדים ייצרו על מצע העבודה (בריסטול, קרטון ביצוע) הפרדה בין יום ובין לילה ויביעו את המאורות בצבע, בפלסטלינה או בגזרי נייר.
 להרחבה: הלומדים יוכלו לאסוף מידע על מערכת השמש.

יום חמישי **פרק א** **(פסוקים כ-כג)**

1. ביום החמישי התמלאו המים בבעלי חיים רחשים ומתנועעים, גדולים וגם קטנים, ונבראו גם בעלי חיים עפים.
 התורה מציינת שביום החמישי נבראו גם התנינים הגדולים - חיות גדולות אשר במים. בכל הפרק אין התורה מפרטת מינים מיוחדים של החי והצומח אלא מדברת עליהם באופן כללי.
 הזכרת התנינים ביום החמישי באה להדגיש את ההתנגדות לאגדות המיתולוגיות, שנפוצו בקרב עמי המזרח הקדום וסיפרו על מלחמת האל הבורא בים הקדמון, שבו חיו תנינים ומפלצות ים.
 התורה באה להדגיש שהתנינים אינם יצורים אלוהיים אלא נבראו על ידי אלהים בזמן המתאים, כמו שאר היצורים החיים.
3. לבעלי החיים אשר במים ניתנה הברכה "פרו ורבו". פרו - עשו פרות והולידו צאצאים. רבו - התרבו.
 בעלי חיים במים קיבלו ברכה יתרה על פני שאר בעלי החיים שנוצרו ביום החמישי.
 הזמנה לחקר ואיסוף מידע: כל לומד יבחר בעל חיים החי במים או עוף ואיסוף עליו מידע: מבנה גוף, מזון, התרבות, תנועה, תקשורת, יחס לסביבה ולאדם.

פעילויות נוספות:

- א. הלומדים יביעו את הבריאה ביום החמישי בציור, בגזירה ובהדבקה, בפיסול בחומר ובפלסטלינה.
- ב. כתיבה יצירתית: הלומדים יוכלו לכתוב סיפורים דמיוניים כמו: טסתי על כנפי היונה, רכבתי על גב לווייתן.

יום שישי **פרק א** **(פסוקים כד-לא)**

- 1-2. ביום השישי נבראו בעלי החיים היבשתיים. אפשר למינן לשלוש קבוצות:
הבהמות - בעלי חיים ההולכים על ארבע שאפשר לביית אותם
הרמשים - בעלי חיים זוחלים
"חיתו ארץ" - בעלי חיים ההולכים על ארבע שאי אפשר לבייתם
אלהים אמר: "נעשה אדם..." בגוף ראשון רבים - בניגוד לדבריו הקודמים, שנאמרו בגוף ראשון יחיד. חז"ל (ב"ר ח, ז) מסבירים את צורת הרבים: שאלהים התייעץ במלאכי השרת - הפמליה של מעלה. אבן עזרא מפרש שצורת הרבים שנקט הכתוב היא ריבוי של כבוד, כפי שמלכים מדברים על עצמם בלשון רבים. לשון רבים באה להדגיש את מחשבתו, את רצונו ואת החלטתו החגיגית של אלהים לברוא את האדם, ומשום חשיבותו - להבדילו מבריאתם של שאר היצורים.
3. האדם נוצר "בצלם אלהים". למילה "בצלם" שתי משמעויות במקרא: פסל ודמות. בפרקנו באה המילה "צלם" במשמעות דמות. "בצלמנו כדמותנו" משמע שהאדם יהיה דומה לנו מבחינה רוחנית, יהיה בעל רצון ויכולת חשיבה מופשטת. לאדם יהיה יתרון שכל וכן כוח לשלוט ולהכניע לרצונו את בעלי החיים ואת כוחות הטבע.
בריאת האדם בצלם אלהים באה להפליג בכבודו של האדם ולהדגיש את מעמדו בעולם כמושל כל הארץ.
אלוהים יצר את האדם זכר ונקבה. יצירתו של זוג אחד בלבד מרמזת לאחוותם ולשוויונם של כל בני האדם ולחשיבות המונוגמיה.
4. מטרת המשימה להדגיש את ההבדלים בין האדם לבעלי חיים: ביכולת החשיבה המופשטת, בכושר הקריאה והכתיבה ובערכי המוסר שקבעה החברה האנושית.
מההבדלים הללו ניתן לגזור את המשפט: "מותר האדם מן הבהמה" (על יסוד קהלת ג, יט), כלומר יש הבדל מהותי בין האדם ובין שאר בעלי החיים. אך יש לזכור שבקהלת מצוי הפסוק בשלמותו: "מותר האדם מן הבהמה אין", כלומר יש והתנהגות האדם גורמת לכך, שאין בינו ובין הבהמה ולא כלום.
5. לאדם ניתנה השליטה על בעלי החיים שמשמעותה עליונות האדם על החיות והגנה על החלש מפני החזק. לא הותר לאדם להמית בעלי חיים ולאכול את בשרם. כל מזונו של האדם יהיה ממיני הצומח.
6. להרחבה: הלומדים יוכלו להוסיף לטבלה חומרים ומוצרים נוספים.
7. מטרת המשימה להדגיש את חובת האדם לשמור על הטבע ולדאוג לאיכות הסביבה בכך שלא ידלדל את אוצרות הטבע, לא יכרות עצים, לא יצוד בעלי חיים, לא יתעלל בהם ולא יזהם את הסביבה: המים, האוויר והאדמה.
8. הזמנה לחקר ולאיסוף מידע: הלומדים יוכלו לאסוף מידע על נושא הקשור בקימות ולשתף את חבריהם במידע שאספו.

הלומדים יוכלו להכין שלטים לסביבות הלמידה השונות בבית הספר הקשורות לאיכות הסביבה.
אפשר ללמד את הילדים את השיר "ולס להגנת הצומח" מאת נעמי שמר.
9. אלהים סיים את בריאת העולם וראה: "והנה טוב מאד" (לא). העולם, כפי שבראו אלוהים, הוא טוב מאוד. על האדם לא נאמר "כי טוב" כמו שנאמר על יתר הנבראים, משום שניתנה לו הבחירה בין טוב לרע, וכבר מתחילת בריאתו בחר האדם ברע והביא על עצמו רעה.
10. משימה זו היא מתחום מיומנויות להבנת דרכי העיצוב הספרותי: משפטים חוזרים שמטרתם להדגיש שהבריאה כולה נעשתה באמירה. וכן נוסחאות פתיחה וסיום הקובעות את גבולות היחידות הטקסטואליות.

סיפור הבריאה מורכב: מפתיחה (פסוקים א-ב) ושבע פסקאות - כל פסקה מספרת על בריאה אחרת. כל פסקה פותחת במילים: "ויאמר אלוהים..." ומסתיימת במילים "ויהי ערב ויהי בקר".

בסיפור הבריאה יש גם תבניות ספרותיות חוזרות:
"ויאמר אלוהים... ויהי כן"
"וירא אלוהים כי טוב"
"ויהי ערב ויהי בקר"

סיפור הבריאה ערוך בסדר: תחילה נבראה התשתית, אחר כך הצמחים, אחריהם בעלי החיים ולבסוף - האדם.
ניתן למצוא בסיפור הבריאה חלוקה הרמונית של מעשי הבריאה, בתקבולת מובהקת בין שלושת הימים הראשונים לשלושת הימים האחרונים.

יום ראשון - האור
יום רביעי - המאורות
יום שני - ים ושמים
יום חמישי - דגים ועופות
יום שלישי - ארץ וצמחייה
יום שישי - בעלי חיים יבשתיים ואדם

סיפור הבריאה תחום במסגרת שתחילתה "בראשית ברא אלוהים את השמים והארץ" (א) וסיומה בחתימה "אשר ברא אלוהים לעשות" (ב, ג). מסגרת זו מסמנת את גבולות היחידה הספרותית ורומזת לנושא העיקרי המצוי בה: בריאת העולם.

את המבנה המיוחד של סדר הבריאה ניתן למצוא גם באגדה.
מתוך ספר האגדה, עמ' יב, אגדה סה:
"אלה תולדות השמים והארץ" - אמר רבי שמעון בן חלפתא: גדול השלום, שכשברא אלוהים את עולמו, עשה שלום בין העליונים לתחתונים: ביום הראשון ברא מן העליונים ומן התחתונים, שנאמר "בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ", בשני ברא מן העליונים - "יהי רקיע", בשלישי ברא מן התחתונים - "תדשא הארץ, ברביעי מן העליונים - "יהי מארת", בחמישי מן התחתונים - "ישרצו המים" - בשישי בא לבראת אדם, אמר: אם אני בורא אותו מן העליונים, הרי העליונים רבים מן התחתונים בריאה אחת. אם אני בורא אותו מן התחתונים, הרי התחתונים רבים מן העליונים בריאה אחת, ואין שלום בעולם, אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים. זהו שנאמר: "וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה" - מן התחתונים, "ויפח באפיו נשמת חיים" - מן העליונים (ב"ר יב; ויק"ר ט).

- אגדה זו מובילה לרעיון שאלוהים ברא עולם טוב והרמוני, שיש בו שלום אוניברסלי.
11. משימה זו מאפשרת ללומדים לעסוק בתת־הסוגה - ברכה. הלומדים יכירו את המאפיינים של תת־הסוגה: המושגים מוען ונמען, התאמת תוכן הברכה לנמען והמבנה הצורני שלה. פעילויות נוספות: הלומדים יפסלו בעלי חיים שונים ואדם ואישה מחומר, מפלסטלינה ומפימו ויצגו אותם בתערוכה.
- הזמנה לחקר ולאיסוף מידע:
- א. הלומדים יאספו מידע על בעלי חיים שונים, על פי הקריטריונים: מבנה גוף, מזון, התרבות, תקשורת, יחס לאדם ולסביבה.
- ב. הלומדים יוכלו לאסוף תמונות של בני אדם ממקומות שונים בעולם כולו: אסקימואים, אינדיאנים, שחורי עור וסינים, וכירו בהבדלים בצבע העור, במבנה ובמראה. חשוב להדגיש את הרעיון שכל בני האדם נולדו שווים למרות ההבדלים ביניהם. פעילויות נוספות לסיכום ימי הבריאה:
1. הכנת לוח קיר נבנה ומפעיל באופנים הבאים:
 - א. עבודה בקבוצות: כל קבוצה תביע באמצעות חומרים שונים ומגוונים את אשר נברא באותו היום.
 - ב. המורה תכין רקע על לוח הקיר ותוסיף כותרת מתאימה. אחרי כל יחידת הוראה של יום בריאה יציירו הלומדים את אשר נברא באותו יום ויצמידו לקיר. כך יתמלא הלוח וייבנה לכלל תמונת עולם שלמה. תהליך היצירה יתרחש במקביל ללימוד ימי הבריאה.
 2. הלומדים יכינו משחקים, תשבצים וחידות הקשורים לימי הבריאה.
 3. חגיגת ימי הבריאה באומר, בצליל ובתנועה. החגיגה תכלול דקלומים שפסוקים מהתורה שזורים בהם, ישירו שירים מתאימים, ירקדו ויביעו את הבריאה בתנועה ובמחול.
 4. הכרת יצירות אמנות: ציירים מפורסמים, כגון ברויכל (ברויגל), גוסטב דורה, אָבֶל פֶּן, שלום מושקוביץ (שלום מצפת) ומרדכי ארדון - ציירו את בריאת העולם. הלומדים יוכלו לגלוש באינטרנט, לצפות בציורים השונים, להתרשם ולבחון איזו פרשנות נתנו האמנים לטקסט המקראי. אפשר לגלוש גם לספרייה הווירטואלית של מט"ח.

פרק ב

נושאים להדגשה:

- א. ה' בירך וקידש את היום השביעי, ולכן השבת מיוחדת ושונה מיתר ימי השבוע.
- ב. ה' יצר את האדם מהאדמה ואת האישה מצלע האדם. כך החל התא המשפחתי.
- ג. ה' נטע בגן העדן את עץ הדעת טוב ורע ואת עץ החיים כדי להעמיד את האדם בניסיון.

יום שבת

(פסוקים א-ג)

1. ביום השביעי כילה ה' את מלאכת הבריאה ולא היה העולם חסר אלא מנוחה. באה שבת באה מנוחה. ה' בירך וקידש את היום השביעי ובכך העלה ורומם אותו מעל דרגת שאר הימים.

המספר שבע במקרא נחשב למספר המסמל הרמוניה, שלמות וקדושה.

2. במקרא מצוינות תקופות הנמשכות שבעה ימים: משתה הכלולות נמשך שבעה ימים ושבעה לילות (בראשית כט, כז-כח; שופטים יד, יב); ימי האבל נמשכים שבעה ימים (בראשית נ, י).
3. כשבני ישראל קיבלו את התורה והיו לעם, נצטוו לשמור על היום השביעי בשבוע כיום מנוחה קבוע. האדם וכל היצורים התלויים בו נצטוו לשבות מכל מלאכה ולנוח.
4. משימה זו מזמנת ללומדים אפשרות לספר על הנעשה בביתם ביום השבת ועל חוויותיהם המיוחדות הקשורות ביום השבת.
5. פעילות לשונית שבאמצעותה יכירו הלומדים צירופי לשון למילה שבת ואת משמעותם. פעילויות נוספות:

א. עריכת טקס קבלת שבת ובו הדלקת נרות, ברכה, שתיית יין ואכילת חלה וליווי הטקס בשירי שבת.

- ב. קריאה של יצירות ספרותיות הקשורות לשבת (לרוב הן מצויות במקראות השונות). סיפורים:

שמלת השבת של חנה'לה / יצחק דניאל

שבת / יהודה עמיחי

פמוטות הפליז / לוי קיפניס

בשבתות אני חושב / יעקב סתר

שבת בבוקר / תרצה אתר

יוסף מוקיר שבת

שירים:

לכה דודי

מי אוהב את השבת

שלום עליכם מלאכי השלום

- ג. פעילות יצירתית: הכנת פמוטות מחומר או מפימו, אפיית חלות.
- ד. תערוכת פמוטות: הלומדים יביאו לכיתה פמוטות ויציגו אותם בתערוכה. אפשר להכין לכל פמוט שלט המסביר מאיזה חומר נוצר, אילו סמלים יהודיים מופיעים עליו (מגן דוד, משבעת המינים, ירושלים וכו').

הלומדים יספרו סיפור אישי או משפחתי הקשור בפמוט.

בפרקים א-ב מסופרים שני סיפורי בריאה. הסיפורים נבדלים זה מזה מבחינה ספרותית ומבחינה עניינית.

סיפור הבריאה בפרק ב	סיפור הבריאה בפרק א
הבריאה נוצרה בעשייה וביצירה של האל באופן מוחשי.	האל בורא את העולם באמירה ובפקודה והביצוע הוא תוצאה של מצוות האל ודברו.
סדר הבריאה: האדם, העצים, החיות, ולבסוף האישה הנבראת מצלע האדם.	סדר הבריאה: צמחים, חיות, אדם - זכר ונקבה כאחד.
בסיפור זה יש שימוש רב בשם "ה' אלהים".	בסיפור זה הכתוב משתמש בשם "אלהים"
בסיפור זה מגלה ה' "שלא טוב היות האדם לבדו", ולכן יצר בעלי חיים וגם את האישה.	בסיפור זה הכול בבריאה היה טוב. "וירא אלהים כי טוב".
בסיפור זה הלשון פיוטית וציורית, דומה לשירה המקראית ואין היא נתונה במסגרת.	לשון הסיפור אינה פיוטית. הסגנון תמציתי וסכמטי. הסיפור נתון במסגרת של פתיחה וסיומת.
סיפור זה מספר על בריאת העולם תוך כדי תיאור חייו של האדם בגן העדן.	סיפור זה מתמקד אך ורק בתיאור בריאת העולם.

החוקרים והפרשנים שניסו להסביר את ההבדלים בין שני הסיפורים נחלקו לשתי קבוצות. חלקם סברו כי שני הסיפורים סותרים זה את זה, והם למעשה שתי גרסאות שונות של סיפור הבריאה העומדות כל אחת בפני עצמה, והעורך המקראי ערך אותן זו אחר זו. אחרים סוברים שאין סתירה בין הסיפורים אלא שהסיפורים משלימים זה את זה. במקרא מצויים היגדים הרומזים לבריאת העולם, בעיקר בפרקי הנבואה, השירה והחכמה. בישעיה מ, יב, כא-כב מתוארת הבריאה באופן מוחשי וה' מתואר כאדריכל וכבנאי. בישעיה נא, ט-י, באיוב ז, יב; כו, יב-יג; בתהילים עד, יג-יד בריאת העולם מתרחשת תוך כדי מלחמת האל בכוחות מורדים מפלצתיים: ים, נהר, לווייתן, תהום, נחש בריח ותנין. רמזים אלה הם כנראה שרידים של מסורות בריאה שאבדו או נגנזו במשך הדורות. מסורות שונות על בריאת העולם רוחו גם בקרב עמי המזרח הקדום. במסורות אלו מתוארים תולדות האלים ובריאת העולם והאדם. מסורות הבריאה של עובדי האלילים מתבססות על שני רעיונות מרכזיים: האלים יולדים ונולדים כמו כל יצור חי אחר.

האלים - כמו בני האדם - אוהבים, שונאים ונלחמים זה בזה. המנצח במלחמה הופך לאבי האלים. סיפור מעשה הבריאה וסיפור חטאם של אדם וחווה וגירושם מגן עדן באים להסביר תופעות יסוד בחיי האדם:

- האדם חונן בדעת, שואף אל על ומנסה להידמות לאלוהים. הביטוי לכך הוא מרד ואי ציות למצוות האל.
- היווצרות התא המשפחתי (כד).
- מות האדם הוא בלתי נמנע.
- יצר הרע מסית את האדם לחטוא.
- בין האדם לנחש שוררת איבה.
- ההיריון והלידה כרוכים בסבל.
- עבודת האדמה קשה ומפרכת.

אדם בגן עדן פרק ב (פסוקים ד-יז)

1. תיאור יצירת גוף האדם מעפר ונשיפת רוח חיים באפיו הוא סמלי ובא להדגיש את כוחו המופלא והיוצר של אלוהים, ומצד שני את ארעיותו של האדם עלי אדמות: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (ג, יט).
2. ה' נטע גן בעדן. עדן - שם של אזור גאוגרפי. הגן נקרא גם בשמות "גן ה'" (בראשית יג, י; ישעיהו נא, ג) ו"גן אלוהים" (יחזקאל כח, יג; לא ח-ט). במקרא גן עדן הוא סמל למקום פורה ושוקק במים (יחזקאל לו, לה; יואל ב, ג). ה' נטע בגן שני עצים מיוחדים: עץ החיים הוא עץ מופלא שהאוכל ממנו חי חיי נצח. עץ החיים נזכר בספרות החכמה כמטפורה לחכמה, למרפא מַחֲלִיִּים - כלומר למקור המניב חיים (משלי ג, יח; יא, ל; יג, יב; טו, ד). מוטיב של כוח מאגי המאריך חיי אדם מצוי גם במיתוסים במזרח הקדום, שבהם מתוארים ניסיונות חסרי תוחלת של האדם לזכות בחיי נצח. בגן עדן זרמו ארבעה נהרות. שניים מהם - החידקל והפרת - ידועים לנו והם זורמים במסופוטמיה. אין יודעים את זהותם של הפישון והגיחון. יש הסוברים שהפישון הוא הנילוס הכחול המצרי, הגיחון הוא הנילוס הלבן הנובי, ושניהם הם שני ראשיו של יאור מצרים. ארץ כוש מזוהה כאתיופיה. אחרים סוברים שארץ כוש היא בבל, ומכאן שהפישון והגיחון הם שני יובלים של החידקל. באשר לארץ החווילה - יש המזהים אותה כמחוז בחצי האי ערב. ערב הייתה עשירה במרבצי זהב. ה' שם את אדם בגן בעדן והטיל עליו שני תפקידים: "לעבדה" ו"לשמרה". כאן המקום לדון עם הלומדים בקשר בין שני הפעלים **לעבוד ולשמור**.
3. עץ הדעת טוב ורע - לפני שאכל האדם מעץ הדעת טוב ורע, לא הייתה לו יכולת הבחנה ויכולת בחירה מוסרית בין טוב לרע. האדם פעל מתוך אינסטינקטים ותפיסת עולם ילדותית ונאיבית. לאחר שניטע עץ הדעת ניתנה לאדם יכולת הבחירה והוטלה עליו אחריות על מעשיו.
4. ה' נטע את עץ הדעת ואסר על האדם לאכול מפיו. זאת כדי לחנך את האדם לציית ולשמור על החוקים, לאפשר לו חופש בחירה וללמדו את תורת הגמול: אלוהים מעניש את החוטא. האיסור על אכילת פרי עץ הדעת אינו נתפס בתורה כדבר האמור להקשות או להעיק על האדם ולמנוע את אושרו. שכן ה' אפשר לאדם לאכול מפרות כל עצי הגן האחרים.

- האיסור על אכילת פרי עץ הדעת מלווה גם בעונש: "כי ביום אכלך ממנו מות תמות" (יז). האדם והאישה לא מתו לאחר שאכלו מהפרי. מכאן שאין להבין את המילה "ביום" במשמעות עשרים וארבע שעות אלא כזמן לא מוגדר.
5. משימה זו היא מתחום מיומנויות השימוש בפירושים. חשוב לשוב ולשנן עם הלומדים מילים וביטויים כדי לקרב אותם לשפה המקראית.
6. הלומדים יוכלו להוסיף לציור פרטים נוספים: נהרות, אדם, בעלי חיים, עצים.
7. הסופר המקראי אינו מוסר לקורא את המתרחש בלבו ובמוחו של אדם. משימה זו מאפשרת ללומדים להשלים פערים. הלומדים ידמינו את אדם פוסע בגן עדן ויתארו את רגשותיו, את מחשבותיו ואת מה שחש בחמשת חושי.

אדם והאישה

פרק ב

(פסוקים יח-כה)

1-2. בפרק א ברא אלוהים עולם שכולו טוב ובו בעלי חיים ואדם - זכר ונקבה, ואילו בפרק ב מגלה אלוהים כי "לא טוב היות האדם לבדו". לכן הוא בורא את האישה שתהיה "עזר כנגדו" - שתהיה ראויה ומתאימה לו. האדם קורא לה "אישה", "כי מאיש לקחה זאת" (כג). מדרש שם זה המבוסס על שמות שהצליל שלהם דומה, הגם שמבחינה לשונית לשני השמות שורשים שונים: איש - מהשורש א'ו'ש', אישה - מהשורש א'נ'ש'. מדרשי שמות כאלה רבים במקרא, ומדובר בנוהג מקראי ידוע ולגיטימי.

פסוקים כב-כג קשורים זה לזה בקשר של סיבה ותוצאה. כיוון שהאישה הייתה חלק מגופו של הגבר, התוצאה היא שהגבר יעזוב את אביו ואמו מתוך שאיפה לדבוק באישה שהייתה פעם חלק מגופו.

המשפט הזה אטיולוגי ובא להסביר כיצד נוצר התא המשפחתי.

להרחבה:

- א. הלומדים יוכלו לכתוב סיפור ולשזור בו את הביטוי "לא טוב היות האדם לבדו".
- ב. אפשר להקנות ללומדים את הביטוי: "טובים השניים מן האחד" (קהלת ד, ט) שמשמעו: חברותא טובה מבידודות, או: שניים יכולים להצליח במקום שאחד נכשל.
- ג. הלומדים יוכלו לערוך טבלה ולרשום בה זה מול זה: דברים שאני אוהב לעשות לבדי, דברים שאני אוהב לעשות יחד עם חברים.
3. זוהי משימת השלמת פערים. הסופר המקראי אינו מוסר לקורא על רגשותיו, מחשבותיו, דבריו ומעשיו של אדם כאשר התעורר מתרדמתו. הלומדים יפעילו את דמיונם ויכתבו על כך. במשימה זו מובא מדרש אגדה המסביר כיצד ניתנו השמות לבעלי החיים ולאדם.
4. משימה לשונית זו היא מתחום המיומנויות להבנת הטקסט המקראי. הלומדים ישבצו את המילים והביטויים במשפטים בעברית בת זמננו. המטרה היא להעשיר את האוצר הלשוני של הלומדים.

פרק ג

נושאים להדגשה:

- א. הנחש - סמל ליצר הרע המסית את האדם לחטוא.
- ב. תורת הגמול - אי ציות לדבר האל ולמצוותיו גורר אחריו עונש.
- ג. העונשים שניתנו לאדם ולאשה הם למעשה הסברים לתופעות יסוד בחיי האדם: צער ההיריון והלידה, עבודה קשה של האדמה והמוות הבלתי נמנע.
- ד. הדעת שקיבל האדם אחרי אכילת הפרי האסור גורמת להתפקחות, להתבגרות הדעת ולהתעוררות תחושת הבושה.

אדם והאישה חוטאים ונענשים

1. מכל חיות השדה בחר הסופר המקראי בנחש להיות המסית והמדיח כי הנחש נחשב ליצור דמוני כמו התנין והלווייתן שמרדו באלוהים בזמן הבריאה. בישעיהו כז, א נזכרים הנחש, הלווייתן והתנין ככוחות הרוע שאלוהים יחסל באחרית הימים.
לאדם יש יחס אמביוולנטי כלפי הנחש: מצד אחד האדם ירא את הנחש בגלל יכולתו להמית בארס שלו ומצד אחר האדם מייחס לנחש יכולת לקום לתחייה בגלל יכולתו להשיל את עורו. כלומר לנחש יכולת להמית ולהחיות כאחד.
הנחש עשוי לסמל את יצר הרע שבנפש האדם. מכאן שהדו־שיח המתנהל בין האישה לנחש הוא למעשה שיג ושיח רוחני המתרחש בלב האישה, שם מתנצחים הערמה והתמימות.
המקרא אינו מתאר את צורתו החיצונית של הנחש. בספרות התלמודית מתואר נחש הקדמוני כדומה לאדם בקומתו הזקופה ובדרך אכילתו (סוטה ט, ע"ב).
מהמתואר במקרא ניתן להכיר בתכונותיו: הוא חכם, בעל ידיעות על האדם, בעל תחבולות וערמומי.
2. הנחש הגזים בכוונה בחומרת הצו האלוהי באָמרו לאישה: "אף כי אמר אלהים לא תאכלו..." (א). המילים "אף כי" בדברי הנחש באות במשמעות "האומנם?" - שאלה תמימה לכאורה, אך ערמומית וזדונית ומטרתה להסית. בדרכו זו מצליח הנחש להשפיע על האישה: היא מרככת את חומרת הצו האלוהי והוא נתפס בעיניה כאמירה. גם העונש "פן תמותון" - לפי דברי האישה - אינו ודאי ויש בו מן הספק. הנחש מסיר את איום המוות באָמרו: "לא מות תמותון" (ד), והוא מסית ואומר, כי אלוהים אינו רוצה שהאדם והאישה יהיו כמוהו "יודעי טוב ורע" (ה). מבחינה פסיכולוגית האיסור על אכילת הפרי עורר בלב האישה סקרנות טורדנית שכרסמה בה והפריעה את מנוחת נפשה.
3. משימה זו היא מתחום מיומנויות השימוש בפירושים. כאן מובא מדרש אגדה הבא להסביר כיצד הצליח הנחש לשכנע את האישה לאכול מהפרי האסור.
4. האכילה מפרי עץ הדעת גרמה לכך שנפקחו עיניהם - אבדה להם התמימות. הם הבינו כי ערומים הם והתעורר בהם רגש הבושה. לפיכך הם מכסים את עצמם בעלי תאנה, כי יודעים הם שאיברי מינם יכולים לעורר תאוות ותשוקות אסורים היכולים להזיק ולהרע.
לאחר שחטאו האדם והאישה התחבאו, כי ידעו שיהיה עליהם למסור דין וחשבון על מעשיהם. אלוהים מתהלך בגן וקורא לאדם: "איכה".
אלוהים אינו שואל שאלה זו כדי לדעת היכן אדם. הרי אלוהים יודע הכול. שאלת ה' באה כדי לפתוח בשיחה עם אדם ולאפשר לו להיות אחראי למעשיו ולהביע חרטה (רש"י).
פעילות מקדימה: אפשר לדון עם הלומדים בדילמה, אם לאכול או לא לאכול ובהשלכות הכרוכות בכל בחירה. אדם לא נטל אחריות על מעשיו, הוא מגלגל את האשמה על האישה על כי פיתתה אותו ועל אלוהים שנתן לו אותה לעזר כנגדו. גם האישה מגוללת את האשמה על הנחש על כי פיתה אותה.

אחד היסודות החשובים במקרא הוא יסוד הבחירה. לאדם יש חופש בחירה, הוא אחראי למעשיו ובהתאם לכך נקבעים חייו. מלכתחילה נטע ה' את עץ הדעת טוב ורע בגן עדן כדי לזמן לאדם אפשרות בחירה.

5. במשימה זו נדרשים הלומדים להביע דעה ולנקוט עמדה כלפי מעשיהם והתנהגותם של אדם והאישה.

6. להרחבה: אפשר להקנות ללומדים את הפתגם "איזהו גיבור? הכובש את יצרו" (אבות ד, א), שמשמעו: הגיבור האמתי הוא המתגבר על תאוותיו.

7. סיפור החטא ועונשו מסופר בסדר של תקבולת הפוכה. סדר הופעת הדמויות בתיאור החטא: נחש, אישה, אדם. בתיאור חקירת ה' הסדר מתהפך: אדם, אישה, נחש. בעת שהאל גוזר את דינו של כל חוטא מתהפך שוב הסדר: נחש, אישה, אדם. כוונת המספר להציג התאמה בסדר הנענשים לפי סדר החוטאים. הנחש נידון לזחול על גחונו ולאכול עפר. אין הכוונה שהנחש אוכל עפר. הכוונה שמעתה יהיה מושפל וכנוע. בגן עדן לא היה הנחש אויבו של האדם. רק לאחר החטא הטיל ה' איבת נצח בין אדם לנחש. באחרית הימים יחיו הנחש והאדם בהרמוניה (ישעיהו יא, ח).

עונשה של האישה - היריונה ולידותיה יגרמו לה כאב וצער, בעלה ישלוט בה והיא תשתוקק אליו. עונשה של האישה בא להסביר את תופעות כאב ההיריון והלידה. כמו כן הסופר המקראי, שחי בתקופה שבה הייתה האישה נחותה והגבר שלט בה, תולה מציאות זו בחטא הקדמון. האישה נענשה על פי העיקרון של מידה כנגד מידה: כיוון שהיא ניצלה את תשוקותיו של אדם אליה, שלטה בו ונתנה לו לאכול מהפרי האסור, נענשה האישה - האדם ישלוט בה והיא תשתוקק אליו.

עונשו של אדם: האדמה תיתן יבול בקושי ותצמיח לו עשבים רעים וקוצניים במקום תבואה וגידולי תרבות. האדם ישקיע מאמץ רב, אך לא יצליח למנוע את התפשטותם של העשבים הרעים. חטאו ועונשו של אדם באו להסביר מדוע האדם עובד קשה לפרנסתו.

בפסוק יז נאמר לאדם "מות תמות". פסוק יט מבאר ומסביר שאדם, ברצונו להידמות לאלוהים, שמע את תוכחת האל לגבי מוצאו, אחריתו, אפסותו וחדלונו לעומת נצחיות האלוהים.

8. לאחר שהשליט ה' את הגבר על האישה, נתן לה אדם שם: חוה. מתן השם היה סימן לכך שהאדם ריבון ושולט בה.

לשם "חוה" כמה פירושים:

- רש"י ואבן עזרא טוענים שהו"ו והו"ד התחלפו: חוה = חיה.

- חז"ל (בראשית רבא כ, יא) דרשו את שמה של חוה בשתי משמעויות: חוה מלשון חִיָּה (נחש בארמית) - "נתנה לו לחיותה ומיעדתו כחויא כנחש" או חוה מלשון חִיָּה במשמעות דיבר, חיווה דעה "חיווה לה אדם הראשון כמה צורות אבדה".

האדם והאישה מגורשים מגן עדן, והכרובים מפקדים לשמור על דרך עץ החיים. הכרובים מתוארים במקרא כדומים לבני אדם וגם לבהמות או לחיות ולעופות.

הכרובים מתלווים לאל ומשמשים לו מעין מרכבה (שמ"ב כב, יא; יחזקאל; י תהילים יח, יא), הכרובים משמשים לאל גם כיסא שעליו הוא יושב (שמ"א ד, ד; ישעיהו לז, טז; תהילים צט, א).

הכרובים מופיעים במשכן ובמקדש כפסלים יצוקים ומגולפים, כנפיים מסוככות על פניהם (שמות כה, יח-כ; מ"א ו, כג-כח). הכרובים בפרקנו מחזיקים חרב מתהפכת - "להט החרב" שמשמעה ברק או אש שמטרתם להרתיע.

9. מטרתה של משימה זו להראות כיצד התכנים המקראיים באים לידי ביטוי ביצירות אמנות ואיזו פרשנות נתן האמן לתכנים.

דרכים לניתוח יצירות אמנות ראו בפרק ג בעמ' 15-16.

10. משימה של השלמת פערים. הלומדים יפעילו את דמיונם ויכתבו דו־שיח (דיאלוג). המשימה מזמנת ללומדים אפשרות להכיר את אחד מהיסודות החשובים בספורת - הדיאלוג - ולהתנסות בו. הדיאלוג הוא שיחה בין שתי דמויות. אפשר ללמוד ממנו על אופיין ותכונותיהן של הדמויות. בדו־שיח דובר אחד פותח, דובר אחר משיב וחוזר חלילה. הלומדים יכירו את המאפיינים הצורניים של הדיאלוג - את סימני הפיסוק [:], ["], [?], [.]].

פעילויות נוספות:

- א. הלומדים יוכלו לאסוף מידע ולחקור את תהליך הכנת הלחם ("בזעת אפיך תאכל לחם") ובו זריעה, קציר, דיש, טחינה ואפייה.
- ב. הלומדים יאספו מידע על הנחש: מבנה גופו, מזונו, תנועתו, התרבותו ויחסו לאדם, וכן סוגים שונים של נחשים.

פרק ד

נושאים להדגשה:

- א. קנאת אחים (יסוד מארגן החוזר בספר בראשית) עלולה להוביל לרצח.
- ב. תורת הגמול (יסוד מארגן החוזר במקרא) - קין חטא ולכן נענש.

קין והבל

(פסוקים א-טז)

בפרקים ב-ג מתוארים היחסים בין האדם לאלוהיו. פרק ד מתאר יחסים בין אדם לאדם. סיפור חטאו של אדם דומה לסיפור חטאו של קין בנו. בשני הסיפורים חקר ה' את החוטאים באמצעות שאלה רטורית. לאחר החקירה קילל את החוטאים והעניש אותם בגירוש מזרחה, ובגין החוטאים קוללה האדמה; אך חטאו של קין חמור יותר, כי שפיכות דמים היא החטא החמור ביותר הראוי לעונש החמור ביותר.

1-2. הסיפור פותח בתיאור לידתם של שני גיבורי הסיפור המאופיינים על דרך הניגוד, כמו בסיפור העממי. האחד עובד אדמה והאחר רועה צאן, שתי עבודות שהיו דרושות לאדם בעת הקדומה כדי שיתפרנס ויתקיים.

3-4. הסיפור אינו מסביר מדוע שעה ה' דווקא למנחתו של הבל. הפרשנות המסורתית גורסת שהבל הביא מנחה איכותית יותר מתוך התכוונות והשתדלות רבה. הבל בחר במשובחים ובמובחרים שבצאנו, ואילו קין בחר מפרי אדמתו באופן מזדמן, ללא השתדלות והתכוונות מיוחדות. על פי סברה נוספת, מסתתרת בסיפור קין והבל האיבה הקדומה בין רועי הצאן ובין עובדי האדמה, והסיפור שלפנינו נכתב מנקודת הראייה של רועי הצאן. יש הסוברים שאלוהים העמיד את קין במבחן האמונה (ז).

בין דחיית מנחתו של קין ובין ביצוע הרצח באה פניית האל לקין (ז). תוכן הדברים סתום, אך עיקרם דברי פיוס לקין, דברים שלא מצליחים לשכך את חמתו של קין ולמנוע את הרצח. יש המפרשים את פסוק ז: אם תיטיב את דרכיך, תוכל לשאת את פניך במקום להורידם. ואם לא תיטיב את דרכיך, החטא אורב לך ליד הפתח ומשתוקק להכשילך. ועם זאת, תמיד יש בכוחך

להתגבר עליו.

בפסוק ח נאמר: "ויאמר קין אל הבל", ואין הכתוב מפרט מה אמר. אפשר לבקש מהלומדים לאתר את הקושי בפסוק ורק אחר כך להסביר.

בתרגום השבעים מופיעה לפסוק תוספת: "לכה נצא השדה".

בבראשית רבה כב, ז נאמר כי הריב בין האחים היה על אישה: "תאומה יתרה נולדה עם הבל. זה אומר אני נוטלה שאני הבכור וזה אומר אני נוטלה שנולדה עמי". לפי דעה אחרת שם, הריב בין האחים היה ריב כלכלי: "על מה היו מתדיינים? אמרו: בואו ונחלוק את העולם, אחד נטל הקרקעות ואחד נטל המטלטלין, זה אומר הארץ שאתה עומד עליה שלי היא, וזה אומר מה שאתה לובש שלי הוא" (תרגום מארמית). למעשה המדרש מציע סיבות עקרוניות למריבות בין אנשים.

6. פסוקים ו-ז סתומים וקשים להבנה. ניתן להבין שמופיע בהם רעיון ההבלגה, האיפוק וריסון הכעס בסיטואציה של קנאה ומריבה. לו קין היה מצליח לשלוט ברגשותיו וביצריו, הסיפור לא היה מסתיים ברצח.

הסיפור בא ללמדנו שבכל סיטואציה נתונה בידנו הבחירה ועלינו להיות אחראים למעשינו. רגש הקנאה לגיטימי בעוד שרצח אסור לחלוטין.

בעולם העתיק נהוג היה לתת מקלט לנרדפים. הרצח בשגגה בישראל היה בורח לעיר מקלט מפני נקמת דם. קין מבקש מה' חסות ומתלונן בפניו שהעונש שהוטל עליו חושף אותו לסכנת מוות. ה' נענה לקין, נותן לו אות שיגן עליו מפני פגיעה רעה ומזהיר: מי שיפגע לרעה בקין, יענש פי שבעה. קין מגיע לארץ נוד היא ארץ הנוודים. זהו סיפור אטיולוגי המסביר את תופעת הנוודות בכלל.

פרק ו

נושאים להדגשה:

- א. תורת הגמול - ה' מחליט להשמיד את האנושות החוטאת ולהציל את נח הצדיק.
- ב. האדמה ובעלי החיים נענשים בשל חטאיהם של בני האדם.
- ג. הצלת נח הצדיק ובעלי החיים נועדה להתחיל אנושות חדשה שתהיה טובה יותר ומוסרית יותר.

בני האדם חוטאים (פסוקים ה-ח)

1. א. "רבה רעת האדם" (ה): חז"ל מתארים את השחיתות של דור המבול: גזל, אלימות ושחיתות מינית.

יש הרואים ברעת האדם הרבה מעין סיכום של כל החטאים של הדורות עד לפני המבול. החטאים הולכים ומחמירים: בתחילה חטאם של האדם והאישה - חטא הסגת גבול, אחר כך חטאו של קין - רצח הנובע מרגש של קנאה ותסכול. אחר כך חטאו של למך - רצח בכוונה תחילה והתפארות במעשה הרצח. ובהמשך חטאים רבים ונוספים של דור המבול - כל האנושות נגועה במעשי חטא ורשעות, מזימות ומחשבות רעות.

ב. המקרא מתאר את רגשותיו של האל: האל מתחרט ועצוב.

- ראב"ע מסביר: "דיברה התורה בלשון בני אדם" כלומר התורה מדברת לפי יכולת הבנתו ותפיסתו של האדם, במושגים מוחשיים מעולמו של האדם ורגשותיו.
- ג. ה' החליט להשחית כל בשר על פי עקרון תורת הגמול - שכר ועונש; ה' מעניש את הרשעים ונותן שכר לצדיקים.
- ד. נח נבחר להינצל בשל צדיקותו כדי שממנו ייבנה עולם חדש ומתוקן יותר.
המילה "בדורותיו" (ט) מתפרשת:
- * כמילה המדגישה שצדיקותו של נח בולטת לא רק בדורו אלא גם לאורך כל הדורות הנוספים שחיו במשך כל ימי חייו.
- * המילה "בדורותיו" היא ציון גנאי לנח, שכן היא מגבילה את צדיקותו לתקופה המושחתת שבה חי. אילו חי בתקופה אחרת, לא היה נחשב לצדיק כלל.

פרשת נח

נח בונה תיבה

פרק ו

(פסוקים ט-כב)

1. נח היה שונה מבני דורו; כל האנשים היו רשעים ורק נח בחר להיות צדיק. אפשר לדון עם הלומדים בשאלות: כיצד התמודד נח עם הקושי להיות שונה בחברה? מה הרגיש? על מה חשב? אפשר לקרוא ללומדים את אגדה קכ (עמ' כא) מתוך ספר האגדה. מדרש האגדה בא להמחיש ללומדים, אילו יחסים שררו בין נח לבני דורו, וכיצד הוא התמודד עם היותו שונה מהם.
2. התורה מתארת בפירוט רב את צורת התיבה, את מידותיה ואת החומרים שמהם תיבנה. מתיאור זה ניתן ללמוד שמבנה התיבה דמה למנסרה, שאינה ניתנת לניווט על פני המים. מכאן שהנהגתה הייתה בידי אלוהים. יש המזהים את הגופר עם עץ הברוש. עץ זה עמיד בפני ריקבון ומתאים לבניית חפצים הנמצאים זמן רב במים או בתנאי לחות. עץ הגופר גדל בר במורדות הרי הלבנון והגלעד. קנים - נח נצטוו לבנות את התיבה שלוש קומות, כל קומה חולקה לתאים ולמדורים כדי לקלוט בהם בעלי חיים שונים. כופר - מילה אכדית שפירושה זפת. אמה - מידת אורך שהושאלה מאיברי האדם. אורכה כאורך אמת היד מן המרפק עד קצה האצבע התיכונה (כחצי מטר). צוהר - מילה יחידאית במקרא. הוצעו לה פירושים רבים:
 - א. חלון בגג המעביר אור. פירוש זה מסתמך על פרק ח, שם נזכר חלון התיבה.
 - ב. יש מהמפרשים החדשים הגוזרים את המילה "צוהר" מאכדית ומאוגריתית. משמעותה שם "גב" ומפרשים שהכוונה למכסה התיבה. "ואל אמה תכלנה מלמעלה" (טז) מתייחס גם לגג התיבה. המילה תיבה מופיעה רק בסיפור המבול ובסיפור משה בתיבה (שמות ב, א-ג). השימוש במילה "תיבה" בשני הסיפורים מכוון כי יש דמיון ביניהם. בשני הסיפורים שני הניצולים הם אנשים ראויים. שניהם נושעים באמצעות תיבה, בשני המקרים נרשם מפרט טכני, ובשניהם יש הצלה ממים. נח הציל את האנושות ומשה יציל את בני ישראל.
- 3-4. נח מכניס לתיבה מן הבהמה שאינה טהורה - שניים שניים, זכר ונקבה, כדי להבטיח את המשך קיום המין, ומן הבהמה הטהורה - שבעה זוגות (שבע הוא מספר טיפולוגי המציין שלמות) משום שהוא עתיד להקריב מהם קרבנות.

פרק ז

המבול (פסוק יז)

המילה "מבול" נזכרת במקרא רק בפרשת נח ובתהילים כט, י. הכוונה לשיטפון מים אדיר שבאמצעותו השמיד אלוהים את כל החי על הארץ. הסופר המקראי לא מוסר לקורא את אשר קרה לנח, לבני משפחתו ולחיות במשך ימי המבול. במשימה זו מתבקשים הלומדים להפעיל את דמיונם ולתאר מה עשה נח, מה הוא הרגיש ועל מה הוא חשב.

פרק ח

יונה עם עלה של זית (פסוקים א-יב; כב)

נושא להדגשה:

סדרי העולם ישמרו לעד.

1. הרי אררט - חבל ארץ הררי מצפון לאשור, ליד ימת ואן באזור ארמניה בימינו. ארץ אררט הייתה ממלכה חשובה בשנים 600-900 לפנה"ס. אררט נלחמה בממלכת אשור בגבול המשותף שביניהן ובאזורים נוספים. אררט נזכרת במל"ב יט, לז - בני סנחריב נמלטו לאררט לאחר שרצחו את אביהם. ירמיהו מזכיר את אררט כממלכה בין ארצות הצפון, שעתידות להחריב את בבל (ירמיהו נא, כז).
2. בימי קדם נהגו יורדי הים לשלח ציפורים מאניותיהם כדי לדעת אם היבשה קרובה ובאיזה צד היא שוכנת.

הזכרת שילוח העורב בעייתית שהרי אין הוא מביא תועלת. לכן יש חוקרים הסבורים שתיאור שילוח העורב דומה למסופר במיתוס המסופוטמי של עלילות גלגמש, שם נזכר העורב לצד היונה והסנונית. העורב הוא האחרון שאינו חוזר.

תיאור שילוח היונה נעשה על פי הדגם הספרותי שלושה וארבעה המשתמש במספר שלוש הטיפולוגי. גם במיתוס המסופוטמי משלח גיבור המבול עופות שלוש פעמים כדי לוודא אם האדמה התייבשה. היונה נבחרה מבין שאר העופות מפני שהיא רגילה לעוף למרחקים, במיוחד היונה המבויתת, המאומנת לשוב לעת ערב לשובך שלה.

הזמנה לחקר ולאיסוף מידע: הלומדים יוכלו לאסוף מידע על היונה, על ביותר ועל הפיכתה ליונת דואר.

עלה של זית - הזית נמנה עם שבעת המינים שבהם נתברכה ארץ ישראל. הזית, לצד הגפן, נחשב לאחד העצים החשובים בארץ ישראל. הזית גדל בר בחורשות בגליל העליון ובכרמל. הזית גדל בקלות בשטחים סלעיים בהר ובשפלה. פרותיו של הזית התגלו בחפירות מן הקדומות ביותר שנערכו בארץ. הזית מניב פרות גם בהיותו זקן. העץ המזדקן נעשה חלול ומצמיח סביב גזעו שתילי זיתים - ייחורים המגנים עליו וממשיכים את קיומו בדומה לבנים הממשיכים את קיומה של המשפחה (תהילים קכח, ג). צבעם של עלי הזית ירוק-אפרפר, צדם התחתון מכסיף. ענפי זית שימשו להכנת עטרות (ביכורים פ"ג, מ"ג).

6. במשך ימי המבול "נבקעו כל מעינות תהום רבה וארובות השמים נפתחו" (ז, יא). כלומר המים

שמתחת והמים שמעל פרצו מעבר לתחומיהם והתערבבו, והעולם חזר למצב של תהו ובהו. אחרי המבול מתחילה מעין תקופה של בריאה חדשה והאל מבטיח שסדרי בראשית יישמרו לעד.

פרק ט

נושאים להדגשה:

- א. אסור לשפוך את דם האדם משום שהאדם נברא בצלם האלוהים.
- ב. הקשת בענן היא אות הברית בין ה' לאנושות - לא יהיה עוד מבול על הארץ.

הקשת בענן (פסוקים א-יז)

- 1-2. בפרק זה חוזרים נושאים ורעיונות שהופיעו בסיפור בריאת העולם (בראשית א):
 - הברכה לפרייה ורבייה (א, כח)
 - השליטה של האדם בבעלי החיים (א, כח)
 - מזונם של בני האדם (א, כט)
 - האדם נברא בצלם אלוהים (א, כז)
- בפרקנו השתנו חלק מהרעיונות והותאמו למציאות החדשה: מעתה רשאי האדם לאכול מבשר בעלי החיים, אך נאסר עליו לאכול את הבשר של בעל החיים כל עוד נפשו בו.
3. שפיכות דמים נחשבה לחטא חמור ביותר משום שהיא נתפסה כפגיעה באל. השורש ד'ר'ש', המופיע שלוש פעמים בפסוק ה, בא להדגיש שאלוהים מקפיד הקפדה יתרה בדיני נפשות. ה' תובע מהאדם אחריות למעשה שפיכת דמים: הורג נפש יענש בידי שמים על פי עקרון מידה כנגד מידה - נפש תחת נפש (שמות כא, כג).
- פסוק ו כתוב בדרך של תקבולת כיאסטית. הצלע השנייה מקבילה לצלע הראשונה בסדר הפוך.
4. א. הברית היא התחייבות בשבועה, שלפיה ה' מתחייב שלא יבוא עוד מבול על הארץ. ההבטחה האלוהית לא מופנית רק לנח אלא לכל הדורות בעתיד. ברית זו היא התחייבות חד-צדדית של ה'. המילה "ברית" היא מילה מנחה. המילה חוזרת שבע פעמים בקטע (ח-יז).
- ב. הקשת בענן היא סימן הבא להזכיר את הבטחתו של האל שלא יביא מבול על הארץ. במזרח הקדום שימשה הקשת כלי מלחמה של האלים. קשתו של אלוהים תלויה בשמים בצורה הפוכה ובלי מיתר, כך שאינה מכוונת חצים אל בני האדם. לכן היא מסמלת את השלום ומבטיחה שלא יבוא חורבן על העולם.
5. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר את תופעת הטבע קשת בענן. חנן הסקרן מביא ללומדים מידע מתחום המדע על היווצרותה של הקשת ועל פיזור צבעיה.

פעילויות סיכום לסיפור המבול

- א. הכנת תערוכה - הלומדים יפסלו בפלסטלינה: זוגות בעלי חיים זכר ונקבה ואת נח ובני משפחתו. יבנו מחומרים שונים את התיבה: לגו, קרטון וכדומה, יציירו את הקשת בענן ויתלו אותה מעל לתיבה.
- ב. הכנת סרט - הלומדים יחלקו את הסיפור לסצנות (לתמונות), יציירו כל תמונה ויכתבו כתובית, יחברו תמונה לתמונה וייצרו סרט.
- ג. יומן - יומנו של נח: הלומדים יכתבו את קורות נח במהלך בניית התיבה, המבול והברית; יאיירו ויכרכו את הספר בכריכה.

פרק יא

נושאים להדגשה:

- א. האדם צריך לדעת את מקומו בעולם.
- ב. גאווה והתפארות בהישגים חומריים נתפסים כניסיון למרוד באלוהים. למרד כזה אין סיכוי להצלחה.
- ג. איחוד בין בני אדם מביא כוח ועצמה. כוח זה עלול לשמש לרעה.

מגדל בבל

פרק יא

(פסוקים א-ט)

סיפור בניית המגדל מתרחש בעיר בבל - העיר הגדולה והחשובה ביותר בדרום מסופוטמיה. בבל הייתה גם בירתה הדתית והפוליטית של ממלכת בבל. בכל עיר קדושה נבנה מגדל או תל מלאכותי רחב וגבוה העשוי מדרגות ועליו נבנה המקדש המרכזי. הבבלים התגאו במקדשיהם הגבוהים, שסימלו את הקשר בין שמים וארץ, בין האלים לבני האדם. יש טוענים שסיפור מגדל בבל הוא ביקורת על תושבי מסופוטמיה בשל מגדליהם ומקדשיהם. מפרשים אחרים רואים בסיפור זה לעג לעיר בבל ולמקדשו של האל מרדוך שפירוש שמו: הבית הנושא את ראשו לשמים.

- 1-2. בסיפור מגדל בבל מתוארת שיטת הבנייה שהייתה רווחת במסופוטמיה. באזור זה לא בנו מאבנים מסותתות כי הן לא היו בנמצא. במסופוטמיה בנו ארמונות ומגדלים מלבני טיט מיובשות בשמש או שרופות באש שחוזקו בחמר (ג).
תכניתם של האנשים הייתה: לחפש בקעה שנח לבנות בה, ללבן לבנים, לשרוף אותן ולבנות עיר. הם ביצעו את תכניתם בעקביות ובמרץ. באמצעות משימה זו מכירים הלומדים את מרכיבי התרבות החומרית ואת חיי היומיום: אנשים נודדים הופכים ליושבי קבע ולבוני ערים.
מדרש האגדה ממחיש ללומדים את הנמרצות והעקביות שנקטו אנשי בבל בבניית מגדלם ואת אופן הבנייה.
3. מהתבוננות בציורי הציירים יוכלו הלומדים לראות כיצד פירשו הציירים את הכתוב. לניתוח הציורים ראו ההנחיות המופיעות במבוא בעמ' 15-16.

4-5. בסיפור מגדל בבל שני גיבורים: האנושות ואלוהים. האנושות מתוארת כדמות אחת מגובשת, הדוברת "שפה אחת ודברים אחדים", יוזמת מזימה ומבצעת אותה במרץ. האלוהים מתואר כחושש מיוזמת האנשים שאין להם גבול ורואה במעשיהם מרד, אך האל הכול-יכול מסכל את תכניותיהם. סיפור מגדל בבל נחלק לשני חלקים: בחלק הראשון (א-ד) מתוארים מעשי האנשים ובחלק השני (ח-ט) מתוארים מעשי האל. בין שני החלקים ניתן למצוא הקבלה.

מעשה האנשים	מעשה האלוהים
"שפה אחת ודברים אחדים"	"עם אחד ושפה אחת לכלם"
"הבה"	"הבה"
"נבנה לנו"	"ויחדלו לבנות"
"נעשה לנו שם"	"שמה בבל"
"פן נפוץ על פני כל הארץ"	"הפיצם ה' על פני כל הארץ"

הקבלה זו אירונית ובאה להדגיש שמול ביטחונם של בני האדם עומד אל כול-יכול.

בשני חלקי הסיפור מוצאים גם הקבלה כיאסטית:

מעשה האנשים	מעשה האלוהים
"כל הארץ שפה אחת"	"בלל ה' שפת כל הארץ"
"בארץ שנער"	"בבל"
"וישבו שם"	"ויפץ ה' אותם משם"
"ויאמרו איש אל רעהו"	"לא ישמעו איש שפת רעהו"
"הבה נלבנה לבנים"	"הבה נרדה ונבלה"
"נבנה לנו"	"אשר בנו בני האדם"
"עיר ומגדל"	"את העיר ואת המגדל"
	"וירד ה' לראות"

הסופר המקראי שזר בסיפור מגדל בבל מילים מנחות: שפה, שם, כל הארץ. לשון נופל על לשון: החמר לחמר.

הקבלה זו באה להדגיש כי האל הכול-יכול הופך את מעשי האנושות על פיהם. השיא הוא במרכז התקבולת - ירידת ה' המבטלת את התכנית האנושית.

כאן המקום לדון עם הלומדים בשאלה הערכית העוסקת בכוחו של היחד: מתי הוא כוח חיובי המביא להתפתחות, להעצמה ולפריחה, ומתי יכול היחד להיות מסוכן והרסני.

6-7. פירוש השם "בבל" בשפה הבבלית הוא שער האלים. סיפור מגדל בבל הוא סיפור אטיולוגי הבא להסביר את היווצרותן של שפות שונות ועמים שונים.

פרשת לך לך

פרק יב

נושאים להדגשה:

- א. אברם נבחר לאבי האומה.
- ב. הצו האלוהי לאברם ללכת לארץ כנען (אחד מהניסיונות שניסה אותו אלוהים).
- ג. אלוהים מבטיח לאברם שצאצאיו יירשו את ארץ כנען.

אברם יוצא לכנען (פסוקים א-ט)

בתעודות מהמאה הראשונה של האלף השני לפנה"ס, היו ידיעות על תנועת שבטים שמיים שנדדו מאור כשדים לחרן ומשם דרך סוריה וארץ ישראל למצרים. נדידת האבות משקפת את תנועת הנדודים באזורים אלה.

1. פעילות מקדימה - רב־שיח סביב דילמה או בעיה - אפשר לדון בכיתה על הקשיים ועל ההזדמנויות בעזיבה ובפרידה ממקום מוכר ועל הקשיים וההזדמנויות בקליטה במקום חדש. הצו האלוהי "לך לך..." הוא צו המובא בלשון פיוטית וניתן למצוא בו הדרגה. הדרגתיות הצו מבטאת את סדר התנתקותו של אברם מבחינה נפשית: קשה הייתה התנתקות אברם מארצו (מארצך), אך קשה יותר היה לו להתנתק מבחינה נפשית מעירו (ממולדתך), והקשה ביותר מבחינה נפשית היה להתנתק ממשפחתו (מבית אביך). ההדרגה בצו היא בסדר עולה, מהקל אל הכבד, לפי מידת הקושי הנפשי שבהתנתקות. הצו "לך לך..." הוא הניסיון הראשון שהתנסה אברם בסדרה של עשרה ניסיונות (משנה אבות ה, ג ועוד).
2. ההבטחה לאברם מנוסחת בניסוח חגיגי ויש בה מקצב פיוטי. בברכה מופיע שורש מנחה - ב'ר'כ' החוזר חמש פעמים. חזרה זו באה לעודד את אברם. בברכה: הבטחת זרע רב וגוי גדול, ברכה לישראל והתברכות עמים בישראל, פריצת גבולות, התפשטות והכנעת עמים ולאומים. ייעודים אלה חוזרים בהבטחות לכל האבות.
3. התורה אינה מספרת לנו על ילדותו של אברם ועל הסיבה לבחירתו על ידי אלוהים. במסורת המאוחרת מוסברת יציאתו של אברם לכנען בסכסוכים הרבים עם עובדי האלילים שבסביבה. שתי האגדות המובאות בסעיף זה מספרות על ילדותו של אברם ועל תפיסתו את האלוהות ומציגות אותו כהוגה התפיסה המונותאיסטית.
5. הסופר המקראי אינו מספר על קורותיו של אברם במסעו לכנען, ולא על רגשותיו ומחשבותיו. זו משימה של השלמת פערים, המאפשרת ללומדים להפעיל דמיונם ולתאר את הקשיים שעמדו בדרכם הקשה ואת הרגשותיו ומחשבותיו של אברם. חשוב להבהיר ללומדים שעל התיאור להתאים לתקופה ולמקום.
7. הערת הסופר המקראי, "והכנעני אז בארץ" (ו), באה ללמדנו שארץ כנען אינה ריקה, הכנענים גרים בה ולכן בשלב זה אברם אינו יכול להיות הבעלים עליה. בפסוק ז מבטיח ה' לאברם שהארץ תינתן לזרעו בתקופה מאוחרת יותר. אברם נודד ועובר משכם לאזור בית אל והעי. גם יהושע מגיע לשכם, לבית אל ולעי. זו דרכו של הסופר המקראי לרמז על מאורעות שיתרחשו בעתיד - מעשה אבות סימן לבנים. בשכם הייתה ההתגלות האלוהית הראשונה, שכם הפכה לעיר מקודשת וזה סימן לבאות: יעקב

טומן את הפסילים תחת האלה (בראשית לה, ד), ויהושע מצווה את בני ישראל להסיר את אלוהי הנכר (יהושע כד, כג).
אברם בנה מזבח לאות תודה לה' על הבטחותיו ועל ההתגלות שזכה לה. בניית המזבח מציינת סימן בעלות על המקום.
8. מפה תנכ"ית בה יתוו הלומדים את נתיב

פרק יג

נושאים להדגשה:

- א. רכוש עלול לגרום למחלוקת בין אחים וקרובים.
- ב. מתגלות תכונותיו החיוביות של אברם: רודף שלום, ותרן, נוהג באצילות ובחכמה.
- ג. הבטחת הארץ לזרעו של אברם.

אברם ולוט נפרדים (פסוקים ב-יג)

1-2. לא כל שטחי כנען עמדו לרשותם של אברם ולוט משום שבכנען ישבו עמים אחדים. נראה שתושבים בכנען לחצו על אברם ולוט לעזוב את המקום משום שמקניהם התרבו. לכן אברם הציע ללוט להיפרד - כל אחד יפנה לכיוון אחר.
האבות היו נוודים למחצה. הם נדדו באזור ההר והנגב ונהגו להתיישב סמוך לערים שאליהן הגיעו: ליד שכם (יב, ו), בין בית אל לעי (יב, ח), ליד חברון (יג, יח) וליד באר שבע (כה-כו).
3-5. אברם מתגלה כשונא מריבות וכרודף שלום, כנדיב, כמתחשב בזולת וכוותרן. לעומתו מתגלה לוט כקצר ראייה, כחמדן וכחומרני. (ראו בנספח מודל מפורט לפתרון בעיות).
6. כיכר ירדן היא הבקעה שבה זרם הירדן התיכון בין הכינרת לים המלח. הבקעה נודעה בפירותיה הרבה. הכתוב מתאר את כיכר הירדן כגן ה' - השוואה מיתית לגן עדן, וכארץ מצרים - שמי הנילוס הגואים משקים אותה.
מיקומן של סדום ועמורה שנוי במחלוקת. בחפירות ארכאולוגיות נתגלו שרידי בית קברות גדול, שרידי יישוב מבוצר וקו יישובים לאורך צדו המזרחי של ים המלח. ממצאים אלה מתקופת הברונזה הקדומה מעידים כנראה ששם הוא מיקומן של סדום ועמורה.
משימה זו יכולה לשמש מודל לתהליך בחירה וקבלת החלטות שבו: איתור היתרונות והחסרונות, שקלול והערכה שלהם ולבסוף קבלת ההחלטה. (ראו בנספח מודל מפורט לקבלת החלטות).
להרחבה: הלומדים יוכלו לחקור על ים המלח, המקום הנמוך ביותר בעולם, חלק מהשבר הסורי אפריקני, וכינויו "ים המוות" - בשל ריכוז המלחים הגבוה במימיו.

אלוהים מבטיח לאברם הבטחות פרק יג (פסוקים יד-יח)

1. ההבטחה שניתנה לאברם חוזרת כאן ביתר פירוט והרחבה. הבטחה זו באה לנחם את אברם על

- פרדתו מלוט (שכנראה היה אמור להיות יורשו).
אלוהים אינו מסכים עם הצעתו של אברם לוותר על חלקי ארץ ומבטיח לו בברכתו שוב את כל הארץ.
2. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר אמצעי עיצובי המאפיין את הטקסט המקראי - הדימוי. הלומדים יעמדו על תפקידו של הדימוי בהבנת הטקסט. דימוי הוא ציור לשוני הממחיש פעולה, יחס, מראה או תכונה בהיותו מושווה לדבר המתואר. במקרא בדרך כלל, הדימוי פותח בכ"ף הדמיון.
3. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר נוהל ומנהג שהיה רווח בתקופת המקרא, שלפיו הליכת אדם לאורכה ולרוחבה של חלקת האדמה שהוא מבקש לקנות מסמלת את בעלותו על חלקת האדמה הזו. מנהג זה היה ידוע גם בחוק הרומי ובהלכה היהודית המאוחרת. את הווייתור על זכות החזקה על חלקת האדמה מסמלת שליפת הנעל (רות ד, ז). כדאי ללמד את התלמידים את שירה של נעמי שמר: "קום והתהלך בארץ".

פרק טז

נושאים להדגשה:

- א. בהווי החיים במשפחת אברם מתפרצים מאבקי כוח, מתחים, קנאה והבדלי מעמדות.
ב. הצלת ישמעאל, בנו של אברם.

הגר ילדה בן לאברם (פסוקים א-טז)

- 2-1. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר נוהג וחוק בתחום המשפחה והאישות שהיו רווחים במזרח הקדום. תעודות משפטיות מספרות על ניסיונות להסדרים פורמליים ביחסים בין הבעל לאישה ולשפחה.
- שרי נותנת לאברם את הגר שפחתה לאישה, משראתה שהבטחות ה' לריבוי זרעו של אברם אינן מתממשות והיא עדיין עקרה.
- על עקרותן של האמהות ראו מאמרה של יאירה אמית "למה נתעקרו האמהות".
- במאמרה "למה נתעקרו האמהות" מתארת י' אמית את מעמדה של האישה בתקופת המקרא, ובייחוד את מעמדה של העקרה. תפקידה העיקרי של האישה בחברה הישראלית הקדומה היה לידת ילדים וגידולם. ריבוי ילדים היה למעשה אמצעי של הישרדות במלחמת הקיום. לפיכך העקרה לא מימשה את ייעודה במסגרת המשפחה, ולכן היא מעמדה נחות. במקרה שנפטר בעלה נשארה העקרה ללא ביטחון כלכלי והייתה תלויה באחי הבעל, במשפחתה או בילדי צרתה.
- במציאות זו נחשבה אישה עקרה למי שטוב מותה מחייה (ראו בראשית ל, א). העקרה מתוארת כאישה מרת נפש ואבלה על היעדר בנים. חנה מעידה על עצמה שהיא אישה "קשת רוח" (שמואל א א, טו), וכל שנותר לה הוא לשפוך את נפשה לפני ה'. לבד מהסבל החברתי סבלה העקרה בחיי היומיום גם מהנשים הנוספות שלקח בעלה.
- במקרא נזכרות במפורש ארבע נשים עקרות, שלוש מהן מופיעות בסיפורי האבות: שרה, רבקה ורחל, והרביעית היא אשת מנוח, אמו של שמשון. חנה, אם שמואל, אמנם אינה מוגדרת כעקרה,

אך לקורא אין ספק שזהו מצבה, הן משום עלילת הסיפור שבמרכזו נדר ובקשה לבן, הן משום עיצוב דמותה באופן שמאיר אותה בניגוד לפנינה מרובת הבנים, והן בשל הופעת ביטויים חלופיים, כמו: "ולחנה אין ילדים" (שמואל א א, ב), "ה' סגר רחמה" (שמואל א א, ה). דמות נוספת, שאינה מוגדרת כעקרה אך אפשר לייחס לה עקרות, היא השונמית. גיחזי מתארה באוזני אלישע הנביא: "אבל בן אין לה ואישה זקן" (מלכים ב ד, יד). פרשנים רבים מתארים את השונמית כעקרה ורואים בסיפור על אודותיה ובבשורת איש האלוהים סיפור טיפוסי לפקידת עקרות.

המעין בתיאור חייהן של אמהות האומה חש בקיומה של מגמה להציגן כעקרות. הסיפורים על אודות העקרות במקרא משמשים כרקע להתערבותו של אלוהים, אם באופן ישיר או על ידי שליחיו. האופן המוחשי ביותר להתערבות האל - או לחילופין מלאכו - הוא באמצעות שילוב של סיפור בשורה על לידה קרובה (שרה, חנה).

המכנה המשותף של סיפורים אלה הוא שימוש בגורם בלתי צפוי ששובר את המציאות הרגילה שאין מנוס ממנה. לכן הם בבחינת סיפורי נס, שתפקידם להבליט את מעורבות האל או שליחיו השמימיים (שלושת המלאכים) והארציים בשינוי המהלך הטבעי והאנושי של המאורעות. הבשורה המקראית של אמונה באל אחד נדרשה לספק תשובות בנושאים שונים שבעולם האילי היה מופקד עליהם פנתיאון האלים והאלות, ואחד הנושאים החשובים והמרכזיים הוא נושא הפוריות.

אי הידיעה ואי ההבנה של תהליך הרבייה בתקופות קדומות, לצד אינסטינקט ההישרדות שמצריך ריבוי צאצאים, גרם לבני האדם באשר הם לראות בכוחות עליונים אחראים להמשכיותם, ומעורבים בהישרדותם. בתרבות המונותאיסטית הייתה הפוריות לביטוי לרצונו ולכוחו של האל האחד. רק האל יכול לגרום לכך שאישה תביא ילדים לעולם. כל היריון ולידה הם פרי רצונו של האל, ככתוב אצל חנה: "וידע אלקנה את חנה אשתו ויזכרה ה', ויהי לתקופות הימים ותהר חנה ותלד בן" (שמואל א, יט-כ). ביאה שאחריתה הולדה היא משום שהאל זכר ורצה. לא כל לידה נתפשת כאירוע מפתיע, כי התערבות האל בלידות היא בבחינת שגרה ומעשה של יום-יום. ההפתעה היא במקרה של עקרות.

השימוש המרוכז במוטיב זה, לדעת י' אמית, מעיד עד כמה רצה הסופר להדגיש את חלקו ואת מעורבותו הישירה של האל בעיצוב ראשיתו של העם. ספרות המקרא, שבאה לייצג את הבשורה המונותאיסטית, בחרה לעצמה מספר מצומצם של עקרות שתפקידן להאיר תקופות ותופעות בזיקתן לאל, לכן היא ריכזה אותן בתקופות משמעותיות בחיי העם:

ארבע האמהות קשורות בראשיתו של העם, בהפיכתו ממשפחה גרעינית לבית אב. אמו של שמשון ואמו של שמואל קשורות בתקופת המעבר משופטים למלוכה. שמשון פותח במאבק עם הפלשתים שיושלם בימיו של דוד, ושמואל מלווה את התבססות המלוכה וממליך את שאול ודוד.

השונמית מופיעה בזיקה לשליחו הלגיטימי של האל - הנביא. תפקידה להראות שגם כאשר האל או מלאכיו מורחקים, הקשר עמם נשמר באמצעות נביאים שהם אנשי אלוהים, ורק הם שליחיו הלגיטימיים.

השימוש במוטיב העקרות מחושב ומתוכנן, וריכוזו אצל אמהות האומה הוא הוכחה להיות העם מונהג בידי האל. מוטיב העקרות בא להודיע כי בחירת העם אינה מעשה שרירותי או קיום הבטחה בלבד, אלא הועדה מראש. האמהות נתעקרו כדי ללמד שעם ישראל הוא עמו של ה'. הופעתו על במת ההיסטוריה היא מכוח רצונו של האל והתערבותו, ויש לה משמעות וייעוד. (יאירה אמית, "ולמה נתעקרו האמהות", מתוך: קוראות מבראשית).

הגר השפחה, הנושאת ברחמה את זרעו של ראש המשפחה, החלה להקל ראש בגברתה. שרי חשה חרפה מעצם היותה עקרה, אך התנהגותה המבזה של הגר כלפיה הייתה שיא ההשפלה. לכן שרי מענישה את שפחתה. "ותענה" - יש הסוברים שהכוונה לעינויים שגרמו להגר צער נפשי וגופני, ויש המפרשים כרש"י שהעינוי משמעו שעבוד ועבודה קשה.

3. הגר בורחת למדבר שם היא זוכה להתגלות מלאך ה'. בדברי המלאך אליה מופיעה שלוש פעמים נוסחת הפתיחה: "ויאמר לה מלאך ה'" (ט, י, יא). חזרה זו באה להורות על פתיחה של עניינים שונים שיש ביניהם הפסקה:

לאחר הפתיחה הראשונה מורה המלאך להגר לשוב ולהתענות תחת ידה של שרה.

אחרי הפתיחה השנייה מבטיח המלאך להגר שזרעה יהיה רב ועצום.

לאחר הפתיחה השלישית מבשר לה המלאך שייולד לה בן ושמו ייקרא ישמעאל כי שמע ה' לעונייה.

בדברי המלאך מופיעה גם נוסחה ספרותית המתארת הכרזה אלוהית על לידת אישיות גדולה ועל קביעת תפקידה - "הנך הרה ויולדת בן" (יא).

כך אמר המלאך לאשת מנוח (שופטים יג, ז), כך גם דברי ישעיהו לבית דוד (ישעיהו ז, יד) ודברי ה' לאברם (בראשית יז, יט).

את דברי המלאך: "כי שמע ה' אל ענייך" (יא) מסביר הרמב"ן: שרי חטאה בענותה את הגר וגם אברם חטא בכך שאפשר לה לענותה. בגלל עינוי זה יענו צאצאי הגר (הישמעאלים) את צאצאי שרה (היהודים).

רד"ק מפרש: לא נהגה שרי בעינוי לא למידת המוסר ולא למידת החסידות... ומה שעשתה שרי לא היה טוב בעיני האל כמו שאמר המלאך אל הגר: "כי שמע ה' אל ענייך" והשיב לה ברכה תחת עונייה.

כלומר שרי הייתה צריכה לגלות יותר סבלנות, "כי אין לאדם לעשות כל יכולתו במה שמתחת ידו, ואמר החכם מה נאווה המחילה בעת היכולת" - רד"ק.

בפסוקים יג-יד מופיע שורש מנחה - ר'א'ה'. שורש מנחה זה בא להדגיש שכל האירוע שאירע להגר נעשה באמצעות ראייה:

ה' רואה בעונייה, הגר רואה את מלאך ה' והיא מכנה את הבאר בשם באר לחי רואי.

הברכה להגר נאמרה בלשון נשגבת וחגיגית. בברכה שבעה איברים: הנך הרה, וקראת שמו ישמעאל, כי שמע ה' את ענייך, והוא יהיה פרא אדם, ידו בכל ויד כל בו, ועל פני כל אחיו ישכון. ברכות בסגנון דומה ובהן שבעה איברים ניתנו לאבות בספר בראשית (כגון יב, ג-ד).

הדימוי שניתן לישמעאל - פרא - לא נאמר בנימה שלילית או כגנאי כפי שהיא נשמעת בימינו. פרא הוא חמור בר מדברי האוהב חופש.

ההתרחשויות בפרק מתארות את מעשיהן ואת פעולתן של הדמויות השונות, אך מאחורי הקלעים הקורא מבין שיד האלוהים מכוונת את מהלך המאורעות לקראת התכלית - קיום הבטחותיו של האל לאברם.

פרק יז

נושאים להדגשה:

- א. אברהם ושרה זוכים להבטחה אלוהית שיהיו להם צאצאים רבים ומכובדים.
- ב. אלוהים מבטיח לאברהם שצאצאיו יירשו את ארץ כנען.
- ג. המילה היא אות הברית בין ה' ובין אברהם וזרעו.
- ד. אלוהים מבטיח לאברהם שגם ישמעאל בנו יהיה לגוי גדול.
- ה. חילופי השמות של אברם ושרי וסמליותם.

אלוהים כורת ברית עם אברם (פסוקים א-כז)

1. הברית שכורת ה' עם אברם שונה מהבריתות הקודמות (פרשות נח ולך לך) משום שהיא ברית דו-צדדית. בברית זו מתחייב ה' להיות אלוהיו של אברם וזרעו לדורותם ולתת להם את ארץ כנען לנצח, ואברם מתחייב שהוא וזרעו יאמינו בה' לבדו ויקיימו את מצוות המילה.
- 2-3. אות הברית - המילה היא סימן לתוקפה של הברית בין ה' לאברם וזרעו. המילה היא אות חתום בבשר המעיד על הקשר הבלתי ניתן למחיקה בין ה' לעמו.
מי שלא נימול נקרא ערל. מצוות המילה והפסח הן חובה על כל מי ששייך לעדת ישראל, ומי שלא מקיימן "נכרת מעמיו" (במדבר ט, יג).
בתקופת המקרא האב היה אחראי לנימול את בנו ביום השמיני לחייו. רק לעתים רחוקות מלה האם את בנה, כפי שעשתה ציפורה (שמות ד, כד-כו). המילה נעשתה באמצעות אבני צור או חרבות צורים (שמות ד, כה; יהושע ה, ב-ג).
- המילה רווחה גם בקרב עמי המזרח הקדום. כך למשל מספר הרודוטוס שהכונהים במצרים נימולו מטעמי ניקיון. בימי הבית השני ככל הנראה חדלו העמים השכנים לישראל ממנהג המילה בהשפעת התרבות הפרסית והיוונית ומתקופה זו משמשת המילה לסימן היכר ליהודים.
בימינו המילה נהוגה לא רק מטעמים דתיים אלא גם מטעמים רפואיים והיגייניים.
המילה "ברית" היא מילה מנחה והיא מופיעה בפרק שלוש-עשרה פעמים. החזרה באה להדגיש את ההתחייבות הנצחית של אברהם וזרעו בברית הנכרתת בינו ובין ה'.
4. שינוי השם מסמל את המפנה שיחול בחייהם של אברם ושרי.
השם אברם הוא צירוף של "אב" ו"רם" שמשמעו אב נשגב. הוספת האות ה' יוצרת את הצירוף "אב" "רהם" - שפירושו בערבית המון. מכאן ההסבר: "אב המון גויים".
משמעות השם שרה - יש הסוברים שהשם נגזר מהשורש ש'ר'ה' שמשמעו להיאבק, לריב (ראה "שרית" לב, כט). ויש הסוברים שהשם הוא מהשורש ש'ר'ר' המורה על שררה, כלומר שרה שליטה, ומכאן ההסבר: אִם שרים ומלכים.
מדרש השם הוא סוג ספרותי של סיפור קצר המסביר את השם על פי הסיבה שהוא ניתן לאדם או למקום. לפעמים גזור השם ממקור של מילה אחרת והוא קשור לשם רק על פי דמיון צלילי או על סמך גזרון דקדוקי.

פרשת וירא

פרק יח

נושאים להדגשה:

- א. מנהג הכנסת האורחים.
- ב. המלאכים מבשרים לאברהם ושרה שייולד להם בן בקרוב למרות זקנתם.
- ג. אברהם מתווכח עם אלוהים וטוען שאין להחריב את סדום.
- ד. מיעוט של עושי טוב עשוי להציל עיר שלמה של חוטאים מפני חורבן.

אברהם מארח את שלושת המלאכים (פסוקים א-טו)

1. סיפור אברהם והמלאכים הוא סיפור דרמטי שניתן לחלקו לסצנות - לתמונות. באמצעות משימה זו יכירו הלומדים את מנהג הכנסת האורחים, שרווח בחברה הנוודית. אברהם מתואר כנווד הנוטה את אוהלו על הדרך המובילה ליישוב, יושב פתח האוהל, רואה את שלושת האנשים ויוצא לקראתם כדי להזמיןם לאוהלו. הכנסת האורחים של אברהם הפכה למופת. שלושת האורחים הם מלאכים בדמות אדם הבאים לאברהם כדי לבשר לו על הולדת בנו. סיפורים דומים מצויים בספרות אוגרית ובמיתולוגיה היוונית וגם הם מספרים על בשורה להולדת בן. מפניית אברהם אל המלאכים בלשון יחיד ומתשובת המלאך לאברהם ניתן להסיק כי אחד מהם הוא האל והשניים הנוספים הם מלאכי־משרתיו שתפקידם להשחית את סדום. אברהם מציע לאורחיו מעט כדי לא להרתיע, ואחר כך הוא טורח למענם טרחה רבה. אברהם ואשתו מכינים סעודה גדולה ומבצעים את עיקר מלאכת האירוח בעצמם אף על פי שהם זקנים ויש להם משרתים רבים. פעולתם של אברהם ושרה מדגישה את שמחתם היתרה בקיום מצוות הכנסת האורחים. בקטע מופיעות מילים מנחות המראות על זריזות ולהיטות בקיום מצוות הכנסת האורחים: מילים מן השורשים ר'ו'צ' ו- מ'ה'ר'.
2. אברהם אומר מעט ועושה הרבה - מציע לאורחים לסעוד פת לחם, אך למעשה עורך להם סעודה גדולה. "מניין שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה? שכן מצינו באברהם אבינו, שאמר למלאכים פת אתם סועדים עמי היום, שנאמר: "ואקחה פת לחם וסעדו לבכם"; אבל באחרונה ראה מה עשה אברהם למלאכי השרת שהלך ועשה להם שלושה שוורים ותשע סאין של סולת" (אבות דרבי נתן). הביטוי "אמור מעט ועשה הרבה" בא להורות ללומדים שהמעשה עדיף על הדיבור, שאין להרבות בדיבורים מיותרים או מתרברבים או בהבטחות מפליגות, אלא יש לפעול ולהתמקד בעשייה שקטה וצנועה.
האורח מבשר לאברהם: "שוב אשוב... כעת חיה..." (י). הביטוי "כעת חיה" מצוי במקרא בשני מקומות: כאן ובמל"ב ד, טז-יז ובשניהם - פעמיים, ופירושו: בעוד שנה מהיום. שתיקתו של אברהם לשמע הבשורה מביעה את אמונתו השלמה, ואילו צחוקה של שרה בקרבה מביע חוסר אמון משום שהיא ובעלה זקנים: "אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן" (יב). המילה "עדנה" היא יחידאית והוראתה תאוות אהבים. רש"י מפרש את המילה "עדנה" - המחזור החודשי של האישה.

כשהתברר לשרה שהאורח יודע לקרוא את הרהורי לבה, הבינה שהוא מלאך ה' ועל כן פחדה להודות שצחקה.

אברהם מתווכח עם אלוהים

פרק יח

(פסוקים טז-לג)

1. ה' מודיע לאברהם על תכניתו להשמיד את סדום ועמורה, הערים החוטאות. אברהם, הידוע במוסריותו הרבה, מופיע כאן כנביא. וכמו נביא שתפקידו להתפלל כדי למנוע פורענויות, גם אברהם מתפלל, וכך נהגו נביאים אחרים: משה לאחר חטא העגל (שמות לב, יא) ובפרשת המרגלים (במדבר יד, יד ואילך), שמואל מתפלל, למען הצלחה במלחמה בפלשתים (שמו"א ז, ה). ה' מודיע לאברהם: "ארדה נא ואראה: הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה" (כא). אין הכוונה שאלוהים ירד פיזית ויראה את אשר קורה בסדום ועמורה. ביטוי זה הוא בבחינת "דיברה תורה בלשון בני אדם" וגם כדי להדגיש כמה חשוב לעשות דין צדק, שאפילו ה' כביכול יורד ממקום מושבו לבדוק מקרוב את מעשיהם של אנשי סדום לפני שיחרוץ את דינם. ביטוי זה בא להורות לשופטים שינהגו כמו האל, יחקרו ויבררו היטב לפני חריצת הדין. פרשנות חז"ל משיבה על השאלה מה היו חטאי אנשי סדום ועמורה - שאלה שאין עליה תשובה בפרקנו. פרשנות חז"ל היא בבחינת השלמת פערים בטקסט, על סמך המידע שבפרק הבא. ראו אגדה ל בספר האגדה של ביאליק ורבניצקי. בפרק הבא מסופר שה' שלח שני מלאכים לסדום. לאחר שחוו בעצמם את רשעת סדום, נחתם דינה של העיר להיענש. אלוהים מאשים את אנשי סדום החוטאים: "זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאוד" (כ). הכוונה לזעקותיהם של עשוקים ונדכאים ולצעקות אנשים שחוו עוולות גופניות ונפשיות. החטאים המיוחסים לאנשי סדום ועמורה היו התעללות מינית ומשכב זכר. מעשים אלה היו נורמטיביים ושכיחים בקרב תושבי הערים הללו. ניתן ללמוד זאת מהכתוב בפרק יט, ה - אנשי סדום רוצים להתעלל מינית באורחיו של לוט. גם בספר יחזקאל טז, מט נזכר חטאם של אנשי סדום המתבטא בדיכוי עניים. מעשים אלה נחשבים לא רק לחטאים בין אדם לרעהו אלא גם לחטאים שבין אדם למקום: "ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד" (יג, יג).
2. בניגוד לנח שלא סגגר על בני דורו החוטאים, מנסה אברהם ללמד סנגוריה על סדום. אברהם מגייס את כל כוחותיו הנפשיים כדי לעמוד לפני ה' מצד אחד בענווה ומצד אחר בעזות ובאומץ כדי שיעשה משפט צדק גם לסדום, המסמלת את הרשע.
3. אברהם מבקש להציל את אנשי סדום. עיקר הוויכוח עם ה' הוא: "מה צריך להיות מספרם המינימלי של הצדיקים בעיר כדי שהיא תינצל. כשאברהם נוכח שאין בעיר אפילו עשרה צדיקים, הוא נוטש את המערכה. עשרה אנשים הם נציגות מינימלית של עדה או של ציבור - נציגות המאפשרת קיום וניהול פעילות ציבורית וקיום עדה (השוו למניין לתפילה בציבור ולרות ד, ה).

פרק יט

נושאים להדגשה:

- א. לוט מכניס אורחים בדומה לאברהם.
- ב. חורבן של סדום ועמורה הוא תוצאת חטאיהם הכבדים של תושביהן.

המלאכים מצילים את לוט ואת למשפחתו (פסוקים א-כט)

1. משימה זו לקוחה מתחום מיומנויות הקשורות בשימוש בדברי פרשנים. אפשר להקדים ולבקש מהלומדים לאתר את הקושי הטמון בפסוק א: בפרק הקודם מוזכרים שלושה מלאכים ובפרקנו מוזכרים רק שניים.
הלומדים יקראו את פירוש רש"י וינסחו את הסברו של רש"י לקושי.
2. שער העיר שימש כמרכז הפעילויות של תושבי העיר. סמוך לשער הייתה רחבה שבה התקיים השוק ובה התכנסו אסיפות; זה המקום שבו ניהל שר העיר את עירו. במקרא נזכרים אירועים שהתרחשו ברחבה שליד השער:
 - קריאה פומבית בתורה (נחמיה ח, א, ג, טז)
 - כינוסי מפקד צבאי (דברי הימים לב, ו)
 - איסוף השלל (דברים יג, יז)
 - הוצאות להורג בפומבי (שמ"ב כא, יב)
 - הספדים פומביים (עמוס ה, טז)
 - הענקת כיבודים בפומבי (אסתר ו, ט, יא)
3. למרות הדמיון בהתנהגותם של לוט ואברהם מוצאים הפרשנים שאישיותו של לוט אינה משתווה לאישיותו של אברהם. רמז לכך מצוי בסירובם של המלאכים ללון בבית לוט. לוט אינו להוט לארח את המלאכים כאברהם: על אברהם נאמר "וירץ לקראתם" (יח, ב), ואילו על לוט נאמר "ויקם לקראתם" (ב). גם הסעודה שערך לוט - משתה מצות (ג) דלה בהשוואה לארוחה הגדולה שערך אברהם. למרות זאת הצדיקה התנהגותו של לוט את הצלתו.
4. א. "מנער ועד זקן כל העם מקצה" - פסוק זה מלמד על היקף החטא. כיוון שכל תושבי העיר מכל שכבות הגיל פשעו, נענשים כולם בעונש קיבוצי - הכליה. תושבי סדום דורשים מלוט להוציא את אורחיו כדי שיוכלו להתעלל בהם מינית בדרך של משכב זכר. לוט מבקש מהם לא להרע לאורחיו ומציע להם את בנותיו הבתולות שיעשו בהן כרצונם, אך תושבי העיר מסרבים וניגשים לפרוץ את הדלת. הסיפור בפרקנו דומה לסיפור פילגש בגבעה (שופטים יט, כ-כד).
ב. "הכו בסנוורים": סנוורים - כוח רב עצמה, שהאל או שליחו מכה בו את מתנגדיו וגורם להם עיוורון זמני. הביטוי מופיע גם במל"ב ו, יח.
ג. המלאכים מאיצים בלוט לצאת מן העיר, אך הוא מתמהמה. ההיסוס של לוט מציג אותו כקטן אמונה. הסופר המקראי מונה את הסיבות להצלתו של לוט:
 - "בחמלת ה' עליו" (טז), כלומר לוט לא ניצל בשל צדיקותו אלא בשל חמלת ה' עליו.
 - "ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה" (כט), כלומר לוט ניצל בזכות אברהם דודו. הוא ניצל גם בזכות הכנסת האורחים ונכונותו להסתכן למענם.
 - האיסור להביט לאחור (יז) הוא מוטיב מצוי בסיפורים ובמיתוסים של העולם העתיק.שד"ל מסביר: ההבטה לאחור על השמדת העיר ורכושם הייתה עלולה לעכב אותם. פירוש

- נוסף: משום שהיו קטני אמונה, לא ניתנה להם הזכות לחזות בכוח האל המשחית את ערי הכיכר.
5. סיפור הפיכת סדום ועמורה דומה לסיפור המבול:
- בשני הסיפורים נכחדת אוכלוסייה שלמה בגלל שחיתות.
 - בשני הסיפורים ניצל היחיד ובני ביתו בשל צדיקותו.
 - בשני הסיפורים בא העונש בהמטרה מהשמים.
 - בשני הסיפורים מנוסחת התעוררות האל לקראת ההצלה במילים זהות: "ויזכר אלהים את נח" (ח, א); "ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה" (יט, כט).
 - בשני הסיפורים נכשל הניצול בשכרות, ובעקבותיה יש גילוי ערווה (ט, כא; ד, יט, לב-לה).
8. "ותהי לנציב מלח" (כו). עונש כזה מצוי גם בספרות עתיקה, שאדם הופך לנציב מלח או גוש אבן. עונש כזה נקרא מטמורפוזא - שינוי צורה. אפשר לספר ללומדים מתוך ספר האגדה את האגדה על אשת לוט.

להרחבה:

- א. הלומדים יוכלו לצייר את הפיכת סדום ועמורה.
- ב. הלומדים יערכו כתבה עיתונאית - עיתונאי מסקר את ההתרחשויות בסדום ובעמורה.

פרק כא

נושאים להדגשה:

- א. הבטחת ה' לאברהם ולשרה מתקיימת - בנם יצחק נולד.
- ב. גירוש הגר וישמעאל.

הולדת יצחק (פסוקים א-ח)

1. שרה אומרת "צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי" (י). הצחוק בפסוק זה מביע שמחה והערכה על מימוש הבטחת האל. לעומת הצחוק הנזכר בפרק יח, המביע תימהון וחוסר אמון מסוים. יצחק הוא הראשון מזרע אברהם שמלו אותו כדין כשמלאו לו שמונה ימים. אברהם ערך משתה לא ביום ההולדת של יצחק, אלא כפי שהיה נהוג באותם הימים - ביום שיצחק נגמל מההנקה, בשנת חייו השנייה או השלישית.
2. המשימה מאפשרת ללומדים להכיר את תת־הסוגה - ברכה: המבנה הצורני שלה והמושגים: מוען ונמען. חשוב לכוון את הלומדים לכתוב ברכות המתאימות לזמן ולמקום.

גירוש הגר וישמעאל פרק כא (פסוקים ט-כא)

סיפור גירוש הגר וישמעאל בפרקנו מקביל לסיפור שבפרק טז. על סמך הדמיון בין הסיפורים סוברים אחדים מהחוקרים ששני הסיפורים האלה הם שתי מסורות

שונות על אירוע אחד. ברם על סמך קווי השוני ביניהם יש הסוברים שאלה שתי מסורות על שני אירועים שונים, והסיפור שבפרקנו הוא המשכו של הסיפור בפרק טז ומפרידות ביניהם שש-עשרה שנים.

1. סיפור גירוש הגר וישמעאל הוא דרמטי וניתן לחלקו לסצנות - לתמונות.
 - א. שרה נהגה לפי הנהוג שהיה קיים במזרח הקדמון (למשל חוקי חמורבי סעיפים 170-171) שלפיו אדון רשאי לגרש את בן האמה כדי שזה לא יירש אותו. מכאן מובנת דרישתה של שרה לגרש את הגר ואת בנה כדי שיצחק בנה יירש את אביו אברהם.
 - ב. ה' הסכים עם דרישתה של שרה לגרש את הגר ובנה, כי הדבר התאים לתכניתו שצאצאיהם של אברהם ושרה יירשו את ארץ כנען. אמנם לאברהם נראה הדבר בלתי מוסרי, אך אלוהים מנחמו באומרו: "וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא" (יג).
 - ג. אברהם משלח את הגר ובנה בלית בררה על פי הוראת ה' (יד).
 - ד. הגר ובנה תועים במדבר. נראה שהיה זה האזור שמדרום לבאר שבע. הגר ברחה כנראה דרך קדש ברנע לכיוון מצרים.
 - ה. הגר אינה יכולה לראות בסבל בנה הגווע. היא מניחה אותו תחת השיחים ויושבת במרחק כמטחוי קשת - זהו המרחק של מעוף החץ הנורה מהקשת.
 - ו. תמונה זו מתארת את סבלה הנורא של אם הרואה את בנה גווע.
 - ז. ה' פותר את בעייתם העכשווית של הגר וישמעאל - מציאת באר המים, אך ה' דואג גם לקיומם בעתיד ומבטיח להגר שבנה ישמעאל יהיה ל"גוי גדול" (יח).
- ישמעאל חי במדבר פארן. הכוונה לאזור המדברי בדרום מזרח ארץ ישראל.

פעילויות נוספות:

1. הלומדים יוכלו להמחזי את הסיפור.
2. רב־שיח סביב בעיה: אברהם עמד בפני דילמה: האם להיענות לדרישת שרה או לא? הלומדים ינסחו את הקשיים שבפניהם ניצב אברהם, את סערת הרגשות שהיה נתון בה וביעו את דעתם על התנהגותה של כל דמות.

פרק כב

נושאים להדגשה:

- א. אלוהים מעמיד את אברהם בניסיון קשה - עקדת יצחק.
- ב. אברהם עמד בניסיון והוכיח שהוא ירא שמים.

עקדת יצחק

(פסוקים א-יט)

- 1-3. עקדת יצחק היא הניסיון העשירי, האחרון והקשה ביותר שבו עמד אברהם ללא היסוס. הניסיון לא נועד לברר את מידת אמונתו של אברהם בה'. לדעת הרמב"ם הייתה לניסיון מטרה חינוכית: כדי שידעו בני האדם לאיזו מסירות נפש והקרבה מסוגל אדם מאמין להגיע באמונתו השלמה (מורה נבוכים חלק ג, פרק כד).
- סיפור העקדה בא גם ללמד שאין להקריב לה' בני אדם אלא רק בעלי חיים. וכן שאלוהים חפץ

בעיקר באמונתם וביושרם של בני האדם ואינו חפץ בקרבנות ובזבחים, ובוודאי לא בקרבנות אדם. במקורות חיצוניים מסופר על אבות המקריבים את בניהם. האב־המנהיג היה מקריב את בנו לאלוהיו כדי להרחיק סכנה ולהביא ישועה אלוהית. ובמקרא, בשופטים יא, כט-מ, מסופר על יפתח שנדר והעלה את בתו קרבן; במל"ב פרק ג מסופר על מלך מואב שהקריב את בנו בכורו כדי לנצח במלחמה בישראל.

הציווי "קח נא את בנך" (ב) מזכיר את הציווי הראשון "לך לך..." (יב, א). שני הצווים מנוסחים בהדרגתיות מהקל אל הכבד - הדרגה עולה מהרחוק לקרוב. ניסוח כזה הוא אמצעי עיצוב הגורם להגברת המתח.

משימה 2 היא מתחום מיומנויות השימוש בפרשנות. הלומדים יקראו עם המורה את פירושו המבריק של רש"י המדגיש את הסגנון המדורג של הציווי מהקל אל הכבד.

4. הסופר המקראי אינו מספר על גשותיו ועל מחשבותיו של אברהם, ולכן כאן המקום לאפשר ללומדים לדמיין מה עובר בלבו ובמוחו של אברהם ברגע קשה זה.

5. סיפור העקדה הוא אחד הסיפורים הדרמטיים ביותר במקרא. הסיפור מתאפיין באיפוק ובתמציתיות - הסיפור קצר, כל מילה וכל צירוף שבו מחושבים, והם רבי משמעות. הסיפור טעון, הרגשות והמחשבות של הדמויות נלמדים מבין השורות: מהדיבור הקצר והמקוטע ומהשתיקה המרובה. א. אברהם מבצע פעולות רבות בעצמו. ריבוי הפעלים הוא אמצעי סגנוני שמטרתו להגביר את המתח ולהדגיש את התכיפות ואת הדבקות שבה ממלא אברהם אחרי הצו האלוהי.

ה' מצווה על אברהם ללכת אל ארץ המוריה. על פי דה"ב ג, א, על הר המוריה נבנה בית המקדש. ב. תמונה זו מתארת את שיאו של הסיפור. שאלתו של יצחק לאביו: "ואיה השה לעולה?" (ז),

שאלה מצמררת שבוודאי עוררה את רחמי אביו כלפיו, והיא אמורה להוות הזדמנות נוספת לאברהם להרהר במעשיו ואולי לחזור בו; אך אברהם דבק באמונתו "וילכו שניהם יחדיו" (ח).

החזרה על משפט זה באה להדגיש שבלבו של אברהם אין צל של ספק ועליו לציית לצו האלוהי.

ג. אברהם מבצע שבע פעולות (מספר טיפולוגי) בזו אחר זו. הפעולות המרובות הרודפות זו את זו מדגישות שאברהם דבק באמונתו ופועל ללא ערעור.

ד. המלאך אומר לאברהם: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה" (יב), אין הכוונה שלא להים לא הייתה ידיעה שאברהם יעמוד בניסיון, אלא יש כאן מעין הבעת שמחה על עמידתו המופלאה של אברהם בניסיון.

ה. אברהם רואה אֵיל ומקריב אותו במקום בנו. אֵיל זה הוא הקרבן הראשון שמקריב אברהם לה'- קרבן ראשון המוזכר בתורה.

7. הקריאה השנייה של המלאך לאברהם היא כדי לגמול לו על עמידתו בניסיון ולהעניק לו ברכות.

הברכות הן למעשה חזרה על הברכות שכבר קיבל בעבר (בראשית יב, ב-ג; טו, ה).

בברכות אלה נפרד ה' מאברהם, כי זו ההתגלות האחרונה שאברהם זוכה לה.

פרשת חיי שרה

פרק כג

נושא להדגשה:

אברהם קנה אחוזת קבר משפחתית, ובכך מתחילה להתגשם ההבטחה האלוהית, "לזרעך אתן את הארץ הזאת" (יב, ז).

1. הסופר המקראי אינו מתאר את רגשותיו ואת מחשבותיו של אברהם. לכן כאן המקום לאפשר ללומדים לדמיין את אשר מתחולל בלבו ובמחשבותיו של אברהם עם מות אשתו ולתאר את אבולו ואת זיכרונותיו מחיי הנישואין שלהם. הפעלים "ספד" ו"בכה" טומנים בחובם מנהגי אבלות. הפועל "ספד" במקרא מורה על אמירת קינה על המת. בלשון חז"ל מספד הוא אמירת שבחו של המת. אברהם פנה לבני חת, צאצאיהם של הַחֲתָיִם שהתיישבו באנטוליה קודם לזמנם של האבות. בתקופה זו הייתה חת אימפריה, שהיה לה מאבק עם מצרים על השליטה בארץ ישראל ובסוריה. בתקופה זו הייתה גם הגירה של חֲתָיִם דרומה לאזור ההר שבארץ ישראל. "בני חת" היוו גוף חלקי שייצג את אזרחי העיר במתן הרשאה למכירת קרקעות. אברהם, בפנייתו לבני חת, מעיד על עצמו שהוא "גר ותושב" (ד), כלומר אדם היושב בקרב עדה זרה לו, היודע שאין לו זכות בעלות על האדמה. משום כך ביקש אברהם לקבל הרשאה לקניית אחוזת קבר שתהיה בבעלותו החוקית. בני חת גילו אדיבות כלפי אברהם וכינו אותו "נשיא אלהים" (ו) - איש חשוב ומכובד, ואף הציעו לו מקום קבורה במתנה. לפי החוק הַחֲתָיִ, שהיה נהוג במזרח הקדמון, אסור היה למכור קרקעות לזרים. לאחר משא ומתן הסכים עפרון הַחֲתָי למכור נחלה לאברהם.

א. הצעת עפרון (טו)

ב. הסכמת אברהם לעסקה (טז)

ג. שקילת הכסף (טז)

ד. הודעה על העברת הבעלות לאברהם ותיאור הנכס (יז)

ה. העדים לעסקה (יח)

תיאור דומה של טקס מכירת הנחלה מתואר בתעודות מכר בבליות לטקס המוזרה היו חמישה שלבים:

3. אברהם שקל לעפרון ארבע מאות שקל כסף "עובר לסוחר" (טז). ביטוי זה מצוי בתעודות מהמזרח הקדום ופירושו כסף שנשקל לפי התקן המסחרי המקובל. הביטויים "אחוזת קבר" (ה) ו"כסף מלא" (ט) מורים על כך שהנכס נקנה לצמיתות ואין אפשרות לערער על חוקיות הקנייה. אף על פי שלרוב תיאורי קניין במקרא קצרים, האריך המספר המקראי בתיאור קניית השדה והמערה כדי להדגיש שאברהם השיג זכות קניין משפטי על חלקת אדמה בכנען. סיפור זה משקף את תחילת התגשמות ההבטחה שהבטיח ה' לאברהם לתת לו ולזרעו את ארץ כנען לנחלה לעולם. משימה זו מאפשרת ללומדים להתבונן בממצא ארכאולוגי, לזהות בו פרטים וללמוד מתוכם על הווי החיים הכלכלי בתקופת המקרא.

מערת המכפלה - המסורת מזהה את מקומה של מערת המכפלה בעיר חברון בתוך מתחם שנבנה על ידי הורדוס. מבנה זה דומה מאוד לחומות הר הבית בירושלים בפרטי הבנייה: באבני הגזית

הגדולות ובתכנון. במתחם נראות שש מצבות המסמנות את מקום קבורת האבות והאמהות. מצבות יצחק ורבקה נמצאות בתוך המסגד שבנו המוסלמים, ושאר המצבות ניצבות בתאים קטנים משני צדי פתח הכניסה למסגד.

4. כאן המקום להקנות ללומדים את הניב "שונא מתנות יחיה" (משלי טו, כז) שפירושו: הימנע ממתנות שיש בהן שוחד הגורם לעיוות.

פעילויות נוספות:

- א. רב־שיח סביב דילמה: האם לקבל במתנה דבר כלשהו ולהיות "חייב" או לקנותו בכסף מלא ולהיות בעל הקניין.
- ב. הלומדים יוכלו להמחזיז את טקס המכירה.
- ג. הלומדים יוכלו לבנות מאזניים אפשר (להשתמש בקולב) ולשקול מכל הבא ליד.

פרק כד

נושאים להדגשה:

- א. האבות והאמהות של האומה התייחסו בשלילה לנישואי בניהם עם בנות עמי כנען.
 - ב. האירועים המתרחשים בדרך מקרית לכאורה מכוונים למעשה על ידי אלוהים.
- פרק כד הוא הארוך ביותר בספר בראשית והוא משמש מעין גשר בין דורו של אברהם לדורו של יצחק. הפרק כתוב כנובלה בדומה לסיפור יוסף, לסיפורי החצר של דוד ולסיפורה של רות. הפרק ברובו מתאר שיחות בין הדמויות השונות.

אברהם שולח את העבד בשליחות לחרן (פסוקים א-ט)

1. אברהם זקן וה' בירך אותו "בכל" - ברכוש ובזרע. עקב זקנתו מטיל אברהם את בחירת האישה ליצחק על עבדו הבכיר, שהסופר המקראי תיאר אותו בשלושה תארים הדרגתיים: "עבדו" - תיאור תפקידו עבד אברהם, "זקן ביתו" - מגדיר את בכירותו בין העבדים, "המושל בכל אשר לו" מציין שהוא בדרגה הגבוהה ביותר (השווה לתארים של יוסף בבית פוטיפר, לט, ד). העבד מצטייר בפרק כעבד נאמן, המשתדל לדעת בדיוקנות את רצונו של אדוניו כדי שיהיה מוכן לכל תרחיש אפשרי. הנחת היד תחת הירך מרמזת על שבועה במילה שהיא "אות הברית" בין ה' לאברהם. המילה "הירך" היא לשון נקייה לאיבר הפריון כמו בביטוי "יוצאי ירכו" (בראשית מו, כו). אברהם הסתייג מנישואי בנו עם בנות כנען בגלל מנהגי התועבה של הכנענים ופולחן המולך - קרבן אדם - שהיה נהוג אצלם. אברהם חשש שאישה כנענית עלולה להחדיר מנהגים אלה למשפחתו. אברהם אף אוסר על יציאתו של יצחק מתחומי ארץ כנען כי הוא שוקד על הגשמת הייעוד של הישיבה בארץ המובטחת.

העבד נפגש עם רבקה על פי הבאר פרק כד (פסוקים י-כח)

1. הבאר - חציבת בארות באזור מדברי הייתה כורח המציאות. הבארות שנחצבו היו קניינו של המלך

או בארות פרטיות.

בצדי דרך המלך, שהובילה מחצי האי ערב לסוריה, נחצבו בארות שאת מימיהן היו מוכרים לעוברים בדרכים (במדבר כ, יז; כא, כב; דברים ב, ו, כח). במקורות מצריים מסופר על בארות שנחפרו במדבר בצדי הדרך הראשית ממצרים לכנען. בארות אלה שימשו להשקיית הצאן, כמקומות מפגש לרועים הנוודים ומקומות עצרת ופולחן. שאיבת המים הייתה לרוב מלאכתן של הנשים.

2. נערה הפוגשת את גיבור הסיפור ליד הבאר - פגישה המובילה לנישואים - היא מוטיב שכיח במקרא. מוטיב זה מצוי גם בסיפור יעקב ורחל (כט, א-יד) ובסיפור משה וציפורה (שמות ב, טו-כב). העבד עורך לרבקה מבחן התאמה כדי לעמוד על אופייה ועל מידותיה. רבקה מצטיירת כנערה המתאימה להיות רעיה ליצחק בשל היותה חרוצה, נדיבה, זריזה, מכניסת אורחים, טובת לב ויפת תואר ובשל היותה בת למשפחת אברהם. העבד העניק לרבקה מתנות יקרות ערך - תכשיטי זהב שמשקלם המשוער מאה וארבעים גרם. בחפירות ארכאולוגיות בתל עג'ול ליד עזה התגלו תכשיטי זהב מתקופת האבות.

פעילויות נוספות:

א. הלומדים יוכלו להמחיש את פגישתם של העבד ורבקה ליד הבאר, להכין תפאורה, תלבושות ומוסיקת רקע.

העבד בבית משפחת רבקה

פרק כד

(פסוקים כט-ס)

1. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר מנהגים נוספים שהיו נהוגים בתקופת המקרא: מנהג השבועה, מנהגי הכנסת האורחים ומנהגים הקשורים באירוסין ובנישואין.
 2. העבד סיפר למשפחת רבקה את קורותיו, הוסיף והשמיט פרטים כדי לשכנע את המשפחה להסכים לנישואי רבקה עם בנו של אברהם:
 - העבד תיאר בפירוט רב את עושרו של אברהם כדי להרשים את משפחת הכלה.
 - בהזכירו את השבועה השמיט העבד את שם אלוהי אברהם כדי לטשטש את הבדלי האמונה שבין משפחת החתן ובין משפחת הכלה, שהאמינה באילימים.
 - העבד הוסיף בדבריו את רצונו של אברהם לקחת כלה לבנו ממשפחתו בחרן כדי להדגיש את החשיבות של הקרבה המשפחתית ושל קשר הדם.
 - העבד אינו מפרט את הפעולות שעשתה רבקה למענו כדי שלא יבואו בטענות כלפיו שהטריח יגע אותה וכדי שלא ידרשו ממנו להרבות במוהר בשל תכונותיה החיוביות.
 - בתיאור סדר פעולותיו שינה העבד את סדר פעולותיו ואמר שקודם שאל: "בת מי את?" ואחר כך נתן לה מתנות. למרות שלפי המסופר בסיפור היה הסדר הפוך. זאת כדי לאמת את דבריו הקודמים שאברהם רצה שבנו יתחתן עם קרובת משפחתו.
 - לבן ובתואל נתנו את הסכמתם לנישואי רבקה ליצחק באמרם כי "מה' יצא הדבר" (נ). הם ראו בדברי העבד סימן מאגי של התערבות אלוהית בזיווגם של רבקה ויצחק. הליכי הנישואין המתוארים בפרק הם הליכי הנישואין שהיו מקובלים במסופוטמיה העתיקה:
- א. השאלה - בקשת הסכמה מאבי הכלה לנישואין (מט-נז)
- ב. מתן המוהר (נג)

- ג. הטקס הפורמלי שכלל משתה (נד)
- ד. הנישואין עצמם מתאפיינים בפעלים "לקח" ו"הבאה אל הבית".
4. בני משפחתה של רבקה בירכו אותה באמרים: "וירש זרעך את שער שונאיו" (ס). נוסח הברכה דומה לברכה שנתברך בה אברהם: "וירש זרעך את שער אויביו" (כב, יח).
הדמיון בנוסח מעיד על הדמיון בין הדמויות:
- רבקה, כמו אברהם, עזבה את ארצה (חרן) ואת משפחתה ועברה לארץ זרה - ארץ כנען.
5. משימה זו מאפשרת ללומדים להכיר תת-סוגה - הברכה על מרכיביה הצורניים והתוכניים.

רבקה נפגשת עם יצחק

פרק כד

(פסוקים סא-סז)

1. הסופר המקראי אינו מספר לקורא על רגשותיה ועל מחשבותיה של רבקה בדרכה הארוכה והמפרכת מחרן לארץ לא נודעת. משימה זו מאפשרת ללומדים לדמיין את המתחולל בלבה ובמוחה ולתאר זאת במילים.
רבקה יוצאת למסע מלווה במיניקתה ובנערותיה. נוכחות המיניקת מלמדת על מעמדה ועל עושרה של משפחת רבקה כי רק משפחות עשירות יכלו להעסיק מיניקת. למיניקת היה מעמד רם משאר השפחות, מעמד שנשמר לה גם לאחר שהתינוק נגמל.
בבראשית לה, ח נזכרת מיניקת רבקה בשמה - דבורה - במותה. אֶזְכוֹר זֶה מַעֲדֵי שִׁמְעַמְדָּה הָרֵם נִשְׂאָר לָהּ.
2. כשרבקה ראתה את חתנה המיועד היא נפלה מהגמל. הכוונה היא שרבקה ירדה מהגמל בזריזות, כנראה מטעמי נימוס, וכיסתה את פניה בצעיף מטעמי צניעות. כיסוי הפנים בהינומה נהוג בטקס כלולות יהודי.
3. רבקה מצטיירת כנערה בעלת תכונות נעלות ויופי רב - חיצוני ופנימי. רבקה נדיבה כלפי זרים, לא חוסכת מעצמה טורח, מכניסה אורחים למופת, צנועה, החלטית ונועזת, טובת לב, חרוצה ויוזמת.
5. משימה זו מפגישה את הלומדים עם אגדת חז"ל המתארת את רבקה כממשיכת דרכה של שרה אמנו, ואת מערכת היחסים שנרקמה בינה ובין חתנה יצחק.

פרק כה

מות אברהם

(פסוקים ז-יא)

נושא להדגשה:

יצחק וישמעאל קברו את אברהם במערת המכפלה - אחוזת הקבר המשפחתית.

משימות לסיכום דמותו של אברהם:

1. "שביל חיי אברהם" היא משימה המאפשרת ללומדים להיזכר באירועים החשובים בחייו של אברהם חיי ולשבץ פסוקים חשובים שנבחרו מתוך מאגר המילים והביטויים לבקיאות המופיע בתכנית הלמודים.

2. כל סיפור שסופר על אברהם מבליט תכונה באישיותו. אוסף התכונות הנעלות מציג את אברהם כאדם נעלה - כאבי האומה, המשמש דוגמה ומופת. אברהם מוצג כמאמין הקלסי הגדול במקרא והוא נחשב לאבי המונותאיזם.
3. במהלך הלמידה מפתחים הלומדים הזדהות ומגלים אמפתיה רבה כלפי אברהם אבינו. חשוב לאפשר ללומדים להביע רגשות, מחשבות, עמדות ודעות (אפילו ביקורתיות) כלפי אברהם.
4. אילן היוחסין של משפחת אברהם נועד להבהיר ללומדים את מקומה של כל דמות במשפחה ואת קשרי המשפחה בין ענף המשפחה בחרן לענף המשפחה בכנען.
להרחבה: הלומדים ימצאו קשרי משפחה נוספים:
אב, אם, דוד, נכד, נכדה, אישה, בעל וכיוצא בזה.

פעילויות נוספות:

- א. הכנת "אלבום לחיי אברהם" - הלומדים יציירו ציורים המתארים אירועים בחיי אברהם. את הציורים יכרכו בכריכה מקושטת.
- ב. עריכת חידון על חייו של אברהם.
- ג. אנשים מספרים על אברהם - הלומדים ידמיינו סיפורים של אנשים שהכירו את אברהם. בין המספרים: יצחק, ישמעאל, הגר, לוט, אליעזר ועפרון החתי. כל אחת מהדמויות הנ"ל תספר על אברהם מזווית הראייה שלה.

פרשת תולדות

פרק כה

יעקב ועשו (פסוקים יט-לד)

נושאים להדגשה:

- א. מוטיב העקרות החוזר בסיפורי האמהות.
 - ב. חשיבותה של הבכורה בתקופת המקרא.
 - ג. מאבק בין האחים מרמז על מאבק שיהיה בעתיד בין העמים אדום וישראל.
1. ה' דיבר אל רבקה ובישר לה שתאומים בבטנה וש"רב יעבוד צעיר" - משפט שיש בו רמיזה היסטורית - ישראל ישלוט באדום בתקופת דוד.
מוטיב התאומים המופיע בסיפורנו ידוע ומופיע גם בספרות העולם.
מוטיב התאומים מבטא שניות, העשויה לבטא את התפצלותה של יחידה אתנית לשתי יחידות נבדלות.
 2. שמות התאומים ומשמעותם:
עֶשָׂו - שעיר, על סמך קרבתה של המילה "עֶשָׂו" למילה דומה בערבית שהוראתה שעיר מאוד.
יעקב -
א. לקוח מהשורש ע'ק'ב' במשמעות להערים או לרמות.
ב. לקוח מהשורש ע'ק'ב' במשמעות ללכת אחרי או בעקבות.
3. הניגוד בין האחים התאומים בא לידי ביטוי במראה החיצוני:
עֶשָׂו - מכוסה שיער וגון פניו אדמוני.
יעקב - עורו חלק.
הניגוד בעיסוקם מעיד על אופיים:
עֶשָׂו - איש יודע ציד, איש שדה תוקפני, פעיל, משוטט במרחב, מתפרנס מהרג בעלי חיים.
יעקב - איש תם יושב אוהלים, רועה צאן, שקט ושלם, שהאלימות ממנו והלאה, מטפל בבהמות מביתות.
 5. במזרח הקדום היה לבן הבכור של האישה הראשית מעמד של יורש ראשי וזכויות יתר בברכה, גם משום שהוא ניהל את המשק המשפחתי. בסיפורי התורה חוזר מוטיב הבכורה והבחירה: דווקא הבנים הצעירים נבחרו להיות הבנים הממשיכים וקיבלו את הבכורה ואת הברכה: יצחק ולא ישמעאל, יעקב ולא עשו, אפרים ולא מנשה.
בדומה למסופר בפרק - קניית הבכורה הייתה אפשרית במזרח הקדום. על כך מעידה תעודה מהמאה החמש-עשרה לפנה"ס שנתגלתה בנוזי, ובה מתועדת קניית בכורה בעבור שלוש כבשים. ממכירת הבכורה בעבור נזיד עדשים ניתן ללמוד שעֶשָׂו בז לבכורה. הפועל "הלעיטני" מעיד על גרגרותו, על חוסר סבלנותו ועל אופיו היצרי חסר התרבות. ייתכן שהוויתור על הבכורה נבע מעיסוקו בציד, עיסוק הכרוך בסכנות רבות ובתחושה שיש סיכון שלא יאריך ימים.
ריבוי הפעלים שבפסוק לד הוא אמצעי סגנוני המדגיש את פעולותיו של עֶשָׂו המתמקדות בגשמי, בעכשווי ובמידי. עֶשָׂו אינו חושב על העתיד.

קניית הבכורה על ידי יעקב מעידה עליו שהוא פיקח, ערמומי, בעל מזימות ומנצל את חולשתו של אחיו.

הסופר המקראי אינו מגנה את מעשיו של יעקב.

להרחבה: אפשר להקנות ללומדים את הביטוי "מוכר בכורתו בנזיד עדשים" שפירושו מוכר את הדבר החשוב בתמורה לדבר של מה בכך. הלומדים יוכלו לחבר משפט או סיפור קצר ולהשתמש בביטוי זה.

פרק כו

ההבטחות ליצחק

(פסוקים א-ד, יב-יד)

נושאים להדגשה:

- א. אלוהים חוזר על ההבטחות על הזרע ועל הארץ גם ליצחק.
- ב. עושר עשוי לגרום לקנאה, לריב ולמחלוקת.

1. ארץ כנען סובלת ממצוקת מים קשה - בצורת ורעב. משום כך התכוון יצחק לרדת מצרימה. ה' אסר על יצחק לעזוב את ארץ כנען למרות הרעב, ואכן הוא מכה שורש בתחומי הארץ, עוסק בעבודת האדמה, רואה ברכה בעמלו ועושה חיל בחציבת בארות. לעומת יצחק, אברהם ויעקב עוזבים את כנען בשל הרעב ויורדים מצרימה.
2. ההבטחה שנתן ה' ליצחק דומה להבטחה שניתנה לאברהם אביו:

ההבטחה לאברהם	ההבטחה ליצחק
"ואברכך" (יב, ב)	"ואברכך" (ג)
"והרבה ארבה את זערך ככוכבי השמים..." (כב, יז)	"והרביתי את זערך ככוכבי השמיים"
"ונברכו בך כל משפחות האדמה" (יב, ג)	"והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (ד)
"ולזרעך אתן את כל הארץ הזאת" (יב, ז)	"ונתתי לזרעך את הארצות האל" (ד)

הביטוי "מאה שערים" (יב) - "שער" משמעו מידה, כלומר מאה מידות ממה שזרע. האדמה הצמיחה ליצחק פי מאה ממה שזרע. הצלחתו של יצחק עוררה את קנאתם של הפלשתים בו.

3. השורש ג'ד'ל' חוזר שלוש פעמים בפסוק יג ומורה על התעשרותו של יצחק ועל עלייתו למעמד בכיר.

פעילות נוספת:

א. הזמנה לאיסוף מידע ולחקר: הלומדים יוכלו לחקור את מצוקת המים בישראל. הלומדים יכירו אמצעים שונים לפתרון הבעיה אז והיום: חפירת בורות ובארות, הגירה למקומות שופעי מים, התפלת מי ים, הובלת מי הכנרת לנגב - המוביל הארצי, זריעת ענני גשם, תפילה לגשם, בניית סכרים וחיסכון במים.

פרק כז

יעקב מתחזה לעשו ומקבל את הברכה (פסוקים א-כט)

נושאים להדגשה:

- א. ברכת אב לבנו מקנה לבן עליונות בתחום הכלכלי, במעמד החברתי ובמצב המדיני בעתיד.
- ב. האבות והאמהות של האומה התייחסו בשלילה לנישואי בניהם עם בנות עמי כנען.

הסיפור על הברכה שקיבל יעקב מיצחק אביו במרמה הוא סיפור דרמטי רווי מתח שניתן לחלקו לסצנות - לתמונות. בכל תמונה לוקחות חלק שתי דמויות:

- תמונה I (א-ה) - יצחק ועשו
- תמונה II (ו-יז) - רבקה ויעקב
- תמונה III (יח-כט) - יצחק ויעקב
- תמונה VI (ל-מ) - יצחק ועשו
- תמונה V (מא-מה) - רבקה ויעקב

1. יצחק רצה להעניק את הברכה לבנו בכורו עשו בשל אהבתו הרבה אליו, שהייתה כרוכה באהבת המטעמים שעשו היה מכין לו. יצחק לא ידע שעשו מכר את בכורתו לאחיו. יש הטוענים שיצחק רצה שעשו יקיים את מצוות כיבוד אב בטרם יקבל את הברכה, ולכן הוא מפרט בבקשתו חמש פעולות שעל עשו לבצע: "שא נא", "צא לשדה" "צודה לוי", "עשה לי מטעמים כאשר אהבתי" ו"הביאה לי" (ג-ד). עיוורונו של יצחק הוא הגורם המניע את העלילה. אלמלא העיוורון לא הייתה תכניתה של רבקה מתממשת.

הפועל "ברך" מורה על יחסי הגומלין בין האדם לאלוהיו. האדם מברך את אלוהים ומודה לו, משבח אותו, והאלוהים מברך את האדם - כלומר נותן לו את מתנותיו: פוריות ושפע. גם בני האדם מברכים זה את זה. ברכותיהם של בני האדם הן איחולים או תפילות שאלוהים יגשימם. על פי התפיסה המקראית התגשמות הברכות תלויה ברצונו של האל. הלומדים יכירו את המנהג הקדום וייווכחו שהאמונה בכוחה של הברכה נמשכת עד ימינו.

2. רבקה פועלת מתוך אמונה שיעקב הוא הראוי לברכה ולא עשו. בפעולתה היא מממשת את הנבואה שנמסרה לה בזמן היריונה - "ורב יעבד צעיר" (כה, כג). רבקה אף מביעה נכונות לקבל עליה את התוצאה האפשרית, אם תתגלה ההתחזות והברכה תהפוך לקללה - "עלי קללתך בני" (יג).

יעקב אינו חושש לרמות את אביו, ולכן אינו מסרב להצעת אמו. יעקב חושש שמא התכנית לא תצלח, הוא יתגלה כרמאי ואז תבוא עליו קללה במקום ברכה. תשובת אמו שהיא תישא באחריות לכישלון ולקללה שתבוא עליה, ופנייתה אליו בתואר "בני", החוזרת ונשנית, מסירים את ספקותיו של יעקב.

כדי שתכנית ההתחפשות תצלח נוקטת רבקה את הפעולות הבאות: מלבישה את יעקב בבגדיו של עשו כדי שריח הבגדים יטעה את יצחק. מניחה עורות של גדיים על חלקת צווארו ועל ידיו של יעקב כדי שמגע עורו של יעקב יטעה את אביו. רבקה מכינה את המטעמים האהובים על יצחק.

כשיעקב עומד לפני יצחק עולה וגובר המתח. בשיחה המתנהלת ביניהם מאריך יצחק בדבריו

ובשאלותיו משום שעולים בו ספקות וחשדות. אמנם עיניו כהות, אך חושיו האחרים ערים. החשד הראשון מתעורר בלבו של יצחק כאשר בנו שב במהירות מן הציד. תשובתו של יעקב משתמטת ואינה מסירה את החשד.

יצחק מנסה להפעיל את חוש המישוש: "גשה נא ואמשך בני" (כא). גם לאחר המישוש לא סר חשדו: "הקול קול יעקב והידיים ידי עֵשָׂו", אחר כך מנסה יצחק את חוש הריח (כז). יעקב המתחזה הצליח להטעות את אביו וקיבל את הברכה.

4. הברכה ליעקב ולזרעו כתובה בלשון שירית עתיקה - יש בה מקצב ותקבולות. יצחק מברך את בנו בשפע כלכלי - שפע מים ופוריות האדמה, בשלטון על עמים אחרים, במעמד רב ובכבוד.

מימוש הברכה מתאים לתקופת שלטונו של דוד על אדום (שמו"ב ח, יג-יד; מל"א יא, טו-כ).

5. הלומדים יתאימו ברכה לכל האירועים מחיי היומיום המתוארים בתמונות.

פעילות נוספת:

הלומדים יוכלו להמחז את הסיפור.

התרמית של יעקב מתגלה

פרק כז

(פסוקים ל-מו)

1. יצחק ובנו עֵשָׂו מוצאים עצמם קרבנות של מעשה רמייה. תגובת המרומים מופיעה בנוסחה דומה: "ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד ויאמר..." (לג), "ויצעק (עשו) צעקה גדולה ומרה עד מאד ויאמר..." (לד), יצחק ועשו מגנים את יעקב: יצחק טוען שיעקב "בא במרמה" (לה) ועשו טוען נגד יעקב "ויעקבני זה פעמים" (לו). אז מתחדשת ביניהם הקרבה: יצחק פונה לעֵשָׂו בלשון "בני", ועשו פונה ליצחק בלשון "אבי".

יצחק מעניק לעֵשָׂו בכורו ברכה שהיא תחליף לברכה המקורית: הברכה בדבר פוריות הארץ ניתנה לשני הבנים, אבל השלטון ניתן ליעקב, ולעֵשָׂו נאמר שמדי פעם יצליח להשתחרר משלטון אחיו. הפרשנות המסורתית מצדיקה את מעשיהם של רבקה ויעקב ורואה בתכניתה של רבקה כוונה להגשמת הבטחתו של האל.

פרשנים אחרים רואים את מעשי רבקה ויעקב כמעשי רמייה, הראויים לגינוי. פרשנים אלה רואים בקשיים ובאסונות שפקדו את יעקב בהמשך חייו (גלותו מכנען, תרמית לבן ומכירת יוסף). - עונש על מעשה הרמייה שלו על פי תורת הגמול.

3-4. רבקה גילתה את תכנית הנקמה של עֵשָׂו. לפי חז"ל (בראשית רבה סז, ט), נודע לה הדבר ברוח הקודש. לפי מפרשים אחרים, כנראה גילה עשו את תכניתו לידידיו, והם הגידו לרבקה. רבקה הורתה ליעקב לברוח לחרן אל לבן אחיה ולשהות אצלו עד יעבור זעם. רבקה נימקה זאת באומרה: "למה אשכל גם שניכם יום אחד"? (מה). רבקה חששה שעֵשָׂו ירצח את יעקב, וגואל דמו של יעקב ירצח את עֵשָׂו, וכך תהיה אִם שכולה משני בניה.

בסיפור זה הצליח המספר לתאר קונפליקט משפחתי בצורה דרמטית ביותר. החל מפילוג המשפחה לשני מחנות - יעקב ורבקה מול עשו ויצחק, וכלה בפתרון הקונפליקט, שאמנם אינו סוף טוב, אך אין הוא סוף טרגי (הסוף הטוב יגיע בפגישת יעקב ועֵשָׂו לאחר שנים). בסיפור כה דרמטי הצליח המספר לשמור על אובייקטיביות מרבית ואינו מגלה את עמדתו: אין יודעים אם הוא

- מגנה את מעשי רבקה ויעקב או משבח אותם. לכל היותר, הוא שם בפי הדמויות הנפגעות, יצחק ועֵשָׂו, את הטענות המגדירות את המעשה כ"מרמה" וכ"עקבה".
5. חשוב לערוך בכיתה דיון על התנהגותם של יעקב ורבקה. הלומדים יעלו נקודות זכות שיצדיקו את התנהגותם, כגון -
- עֵשָׂו בז לבכורה, ולכן הפסיד אותה.
 - יעקב קנה את הבכורה מאחיו ועתה היא שייכת לו.
 - ה' הבטיח לרבקה "שרב יעבוד צעיר".
 - יעקב נבחר על ידי האל להיות הבן הממשיך.
 - עֵשָׂו חסר תרבות ואין הוא ראוי להיות הבן הממשיך.
 - הלומדים יעלו נקודות נגד התנהגותם:
 - יעקב לקח מאחיו את זכויותיו במרמה.
 - הבכורה אינה ניתנת למכירה ולקנייה.
 - יעקב התחזה לעֵשָׂו ורימה את אביו.
 - יעקב ניצל את חולשותיהם של יצחק ועֵשָׂו.
- חשוב לתת לגיטימציה לכל דעה.
6. להרחבה: הלומדים יוכלו לחבר משפטים ולהשתמש במילים שבמשימה.

פרק כח

נושאים להדגשה:

- א. האבות והאמהות של האומה התייחסו בשלילה לנישואי בניהם עם בנות כנען.
- ב. יעקב, כאבותיו לפניו, מקבל הבטחה מה' על הזרע ועל הארץ.

יצחק שולח את יעקב לחרן (פסוקים א-ט)

1. מעשה אבות סימן לבנים הוא יסוד מארגן בסיפורנו. גם יצחק, כמו אברהם אביו, אוסר על נישואי בנו עם נשות כנען. גם יצחק שולח את בנו לחרן כדי שייקח אישה מבנות המשפחה.
2. יצחק מברך את יעקב בצאתו לדרך. הפעם הברכה ניתנת בכוונה תחילה ולא מושגת במרמה. הברכה דומה לברכות שקיבלו אברהם ויצחק, והיא כוללת הבטחה לריבוי הזרע והבטחה על ארץ כנען. מכאן שיצחק ייעד את הברכה החשובה והעיקרית ליעקב.
3. עֵשָׂו הולך לישמעאל דודו ונושא לאישה את בתו כדי לגרום קורת רוח לאביו. הליכתו זו של עֵשָׂו מתוארת בהקבלה להליכתו של יעקב לפדן ארם כדי לשאת אישה מבנות המשפחה כדי לגרום קורת רוח לאביו. שילוח יעקב למטרת נישואין הייתה אמתלה שרבקה סיפרה ליצחק. למעשה היא הבריחה את יעקב מזעמו של עֵשָׂו.
4. בהליכתו של עֵשָׂו לישמעאל מפנה עֵשָׂו את הדרך ליעקב כשם שישמעאל פינה את הדרך ליצחק. התורה אינה מספרת לקורא על מחשבותיו ועל רגשותיו של יעקב בעוזבו את משפחתו ואת ארצו וביציאתו לבדו למקום זר. מצד אחד ייתכן שהוא חש פחד, עצבות וגעגוע, אך מצד אחר ייתכן שהייתה בלבו תקווה שיגיע ליעד, ימצא אישה ראויה וישוב לביתו.

פרשת ויצא

פרק כח
חלום יעקב
(פסוקים י-כב)

יעקב עוזב את משפחתו וארצו ובורח לחרן מפני איומיו של עֶשָׂו. יש הרואים בכך עונש על מעשה הרמייה שלו. יעקב, איש תם ויושב אוהלים, נאלץ לעזוב את ביתו, את משפחתו ואת ארצו ולצאת לדרך ארוכה למקום זר.

4. העמים השמיים המערביים קראו שמות לרוחות השמים לפי הסתכלותם אל מול זריחת השמש. כך הפך קדם = פנים, ההפך מאחור, לציון המזרח. אחור ציין את המערב = הים, שמאל ציין את הצפון, וימין ציין את הדרום = הנגב.

להרחבה: אפשר לצאת עם הלומדים לחצר בית הספר ולמצוא את הכיוונים על פי כיוון זריחת השמש.

פעילות נוספת:

ניתן ללמד את הילדים את השיר: ופרצת...

5. יעקב העמיד אבן מצבה ויצק עליה שמן. במזרח הקדום היה נהוג להציב מצבות אבן: על קברו של המת, כאות זיכרון למאורע, וכעדות על ברית לשם סימון גבול. היה נהוג למשוח את המצבה בשמן להקדשתה. בפולחן הישראלי נהוג היה למשוח בשמן את כלי המקדש, את הכוהנים המשמשים בקודש, ובנסיבות מסוימות את ראשי המלכים בזמן הכתרתם. להרחבה:

א. הלומדים יוכלו לערוך ניסוי: יצקו מים על אבן אחת ושמן על אבן אחרת ויבדקו את האבנים לאחר מספר ימים.

התוצאה: השמן מותיר על האבן כתם בעוד שהמים מתאדים ולא מותירים סימן.

ב. ניתן לספר ללומדים את האגדה המסבירה את הקושי המופיע בפסוקים: "ויקח מאבני המקום" (אבנים, בלשון רבים) בעוד שבפסוק יח כתוב: "ויקח את האבן אשר שם למראשותיו" - אבן, בלשון יחיד (האגדה בב"ר ס"ח, יא).

בפרשה זו ניכרת המגמה להסביר את קדושתו של מקום הפולחן שהיה בקרבת בית אל. אתר זה היה מן החשובים באתרי הפולחן שבהר אפרים.

6. נדר הוא התחייבות שנוטל אדם על עצמו מרצונו בלי שנצטוו לעשות זאת. הנדר כולל תנאי הפותח במילה: "אם..." ובו פירוט הבקשה. לאחר מכן באה ההתחייבות מצד הנודר. נדרים נוספים במקרא: נדר ישראל (במדבר כא, ב), נדר יפתח (שופטים יא, ל-לא) ונדר חנה (שמו"א א, יא).

יש הקבלה סימטרית בין תנאי הנדר של יעקב ובין ההתחייבות שלו; בשניהם יש שלושה פריטים.

ההבטחה בחלום (טו)	הנדר (כ, כא)
"והנה אנכי עמך"	"אם יהיה אלהים עמדי"
"ושמרתיו בכל אשר תלך"	"ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך..."
"והשיבותיך אל האדמה הזאת"	"ושבתי בשלום לבית אבי"

פעילויות נוספות :

- א. הלומדים יציירו את חלום יעקב או ייצרו אותו מחומרים שונים (פלסטלינה, גרזטאות וכדומה).
- ב. הלומדים ילמדו את השירים: מלאך מסולם יעקב / נ. שמר ו"אל תירא עבדי יעקב".

פרק כט

נושאים להדגשה:

- א. הפגישה עם נערה על פי הבאר - מוטיב חוזר.
- ב. מנהגי נישואין בתקופת המקרא.
- ג. הבטחת האל לריבוי הזרע מתממשת.

יעקב נפגש עם רחל ליד הבאר (פסוקים א-יג)

- 1-3. פגישה של גבר עם הכלה המיועדת ליד הבאר היא "סצנת דפוס" החוזרת במקרא: יעקב נפגש עם רחל, העבד נפגש עם רבקה (כד), משה נפגש עם ציפורה (שמות ב, טז-כב). הבאר הייתה מקום מפגש באותם הימים.
ניתן למצוא דמיון בין מעשיו של יעקב על פי הבאר למעשיו של משה על פי הבאר. שניהם מפגינים את כוחם וגבורתם. יעקב מצליח להסיט את האבן הכבדה מעל פי הבאר ומפגין בכך כוח פיסי רב. כך גם משה, המצליח להושיע את הנערות ולהשקות את צאנו.
גם אחד מגיבורי של הומרוס היווני הטיל אבן גדולה: "אבן ששני אנשים לא יכלו לשאתה" (אילאס ה, 204-303 ב, 582-782).
פעילויות נוספות:
א. הלומדים יוכלו להמחז את המסופר בפרק.
ב. הלומדים ישערו מה לדעתם סיפר יעקב ללבן ומה הסתיר ממנו. האם סיפר ללבן את כל האמת: שרימה את אביו והתחזה לאחיו ושעשו איים להורגו?

יעקב בבית לבן פרק כט (פסוקים יד-לא)

1. יעקב רועה הצאן הציע ללבן את שירותו בתחום זה וקבע ששכר עבודתו במשך שבע שנים יהיה כמוהו עבור נישואין לרחל. יעקב אמר: "אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה" (יח).
בביטוי זה משתמשים בימינו בהשאלה: תנאי ברור ומפורש בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים.
2. לבן מרמה את יעקב ונותן לו את לאה. במעשה הרמאות של לבן מודדים ליעקב מידה כנגד מידה על מעשה המרמה שעולל לאחיו. כשם שיעקב ניצל את עיוורונו של אביו יצחק כדי לקבל את הברכה, כך ניצל לבן את חשכת הלילה כדי להערים על יעקב בעניין רחל. גם לבן נענש על מעשה הרמייה שלו: יעקב הערים עליו בעניין הכבשים ויצא מביתו ברכוש גדול.
לבן הסביר את מעשיו באומרו: "לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה" (כו). בדברים אלה רמז לבן לתרמית שעשה יעקב: אתה רימית את עשו ואת אביו כדי לתת את הצעיר לפני

- הבכור, אולם אצלנו אין עושים כך.
3. בסיפור שבפרקנו מופיע שוב מוטיב העקריות: רחל עקרה כרבקה וְכִשְׁרָה. (ראו את מאמרה של יאירה אמית: "למה התעקרו האמהות" עמ' 43-45).

פרק לא

נושא להדגשה:
בשיבה של יעקב לארץ אבותיו מתחילה להתגשם ההבטחה האלוהית בדבר הארץ המובטחת.

יעקב עוזב את בית לבן (פסוקים א-ז; ז-יח)

1. שלושה מניעים הניעו את יעקב לברוח מבית לבן:
 - האשמה שהטילו עליו בני לבן.
 - השינוי שחל ביחסו של לבן אליו.
 - הציווי שציווה עליו אלוהים.יעקב בא לחרן חסר כול ויוצא ממנה ברכוש גדול ועם משפחה גדולה; הכול ברוח ההשגחה האלוהית.
2. יעקב פורש בפני נשותיו את מניעיו לעזוב את בית לבן ולשוב לכנען. השיחה ביניהם מתנהלת בשדה, הרחק מעיניו הפקוחות של לבן, כנראה משום שחשש שלבן יסכל את תכניותיו וימנע ממנו לעזוב.
3. יעקב סיפר לנשותיו שהתעשרותו באה לו מכוח האל ולא בזכות אביהן. נשותיו תומכות בו ומצהירות שהן מוכנות לצאת אתו לדרך באומרן: "העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו" (יד). באמירה זו טוענות הנשים שאביהן "אכל" את המוהר שלהן.
4. יעקב עזב את בית לבן בחשאי ביחד עם נשותיו, עם ילדיו ועם רכושו. סיפור לידת בניו של יעקב נמצא בפרקים כט, לב-לה; ל, ואינו נכלל בתכנית הלימודים.
4. יעקב אינו נפרד מלבן בשל החשש שלבן ינסה לעכבו או למונעו מלקחת את הנשים, את הילדים ואת הרכוש או שאולי ינסה לרמותו שוב כשם שרימה אותו בעבר.

פרק לב

נושאים להדגשה:

- א. מקור השם ישראל הוא במאבק של יעקב במלאך.
- ב. הקשר של יעקב ושל יתר האבות לארץ ישראל.

יעקב נאבק עם מלאך ה' (פסוקים כג-כט)

1. חז"ל ראו במלאך את שרו של עֵשָׂו - המלאך המגן על עֵשָׂו (בראשית רבה ע"ז, ג) והתכוונו להדגיש כי בטרם יכול יעקב ל"אנשים" (לעֵשָׂו), גבר על "אלהים" - הוא המלאך. הרשב"ם טען שיעקב פחד מעֵשָׂו ורצה לברוח. בא מלאך ה' ופגע ברגלו כדי שלא יוכל לברוח, שיישאר - וייוכח לדעת שה' יקיים את הבטחתו וישמור עליו. הרמב"ם טען שהמאבק היה חֲזִיוֹן לילה - יעקב ראה את המאבק בחלום.
2. חשוב להסב את תשומת לב הלומדים להבדלים בין הציורים המתארים אותו עניין. דוֹרָה צייר את יעקב נאבק במלוא כוחו במלאך, והמלאך נמצא בעמדת עליונות על יעקב. דורה צייר רקע ובו נהר היבוק, דקלים, מחנה יעקב והאופק הבהיר המציין את עלות השחר. בציור של רמברנדט קשה לדעת אם הם נאבקים או מתחבקים. הרקע שחור והאור נופל על המלאך.
3. חשוב לשוחח עם הלומדים על המשמעות הקולקטיבית של השם ישראל: בניו של יעקב נקראים בני ישראל; הצאצאים שהיו לשבטים נקראים עם ישראל. ארץ כנען, הנזכרת בסיפורי האבות, היא ארץ ישראל והמדינה שהוקמה בתש"ח היא מדינת ישראל. המקור הלא עברי הראשון המזכיר את השם ישראל הוא כתובת הניצחון של פרעה מרנפתח מהמאה השלוש-עשרה לפנה"ס. הכוונה בכתובת זו לבני ישראל שנמצאו בתהליך של כיבוש והתנחלות בכנען.

פרק לג

יעקב ועֵשָׂו נפגשים (פסוקים א-כ)

נושא להדגשה:

יחסי שנאה ואיבה יכולים להשתנות ליחסי השלמה והתפייסות.

1. יעקב מפרש את יציאת עֵשָׂו לקראתו עם ארבע מאות איש ככוונה תוקפנית נגדו, כפי שנזכר בשמו"א כב, ב; כה, יג. ארבע מאות איש נחשבו ליחידה תוקפת. לכן הוא נערך לקראת המתקפה, ומחלק את מחנהו לקבוצות על פי דרגת החשיבות שלהם בעיניו: ראשונים השפחות ובניהן, אחריהם לאה השנואה ובניה, והאחרונים רחל האהובה ובנה יוסף. בחלוקה זו התכוון יעקב להרחיק את האהובים עליו ממקור הסכנה, ועל זה אמרו חז"ל "אחרון אחרון חביב" (ב"ר עח, ח).
2. יעקב נוקט דרך דיפלומטית - התפייסות עם אחיו. התנהגותו כלפי אחיו היא כמנהג נתין למלך - נוהל המופיע בכתובות אוגריות ומצריות: חילופי ההודעות בין האחים באמצעות שליחים (לב, ד).

השתחוויתו של יעקב שבע פעמים (ג), נשיאת מנחות (יג), הפנייה "אדני" (ח, יג, יד, טו) וכינוי הכניעה "עבדך".

3-4. מתחת לחזונו הגשמית, היצרית והגסה של עֵשָׂו הסתתר לב רגיש, חנון ומרחם ובו רצון לפיוס. עֵשָׂו מצטייר כוותרן (מוותר על המנחה שהגיש לו אחיו), תמים ואנושי.

יעקב אינו פולש לעיר שכם אלא קונה חלקת שדה בפאתי העיר [בחלקה זו נקברו עצמות יוסף (יהושע כד, לב)].

קניית השדה מרמזת על כוונתו של יעקב להיאחז בארץ בדומה לאברהם שקנה את מערת המכפלה.

לסיפורי האבות יש מגמה להסביר בדרך סיבתית-אטיולוגית את התהוות היחסים שבין עם ישראל לעמים השכנים. פרשיות יעקב ועֵשָׂו משקפות את היחסים הסבוכים בין ישראל לאדום.

פרק לה

הולדת בנימין ומות רחל (פסוקים ט-כ)

נושאים להדגשה:

א. יעקב כאבותיו מקבל הבטחות על הזרע ועל הארץ.

ב. אלוהים משנה את שמו של יעקב לישראל - משמעות החלפת השם.

1. יעקב שב מפדן ארם ועבר באותה דרך אשר הלך לשם, בעריה המרכזיות של כנען שבגב ההר: שכם, בית אל, בית לחם, חברון. בבית אל שוב התגלה אליו ה', שינה את שמו ובירך אותו. שינוי שמו של יעקב והברכה הם מסורת מקבילה למסופר בפרק לב, כה-לג. בפרקנו מתרחש האירוע בבית אל ולא בפנואל, והאל עצמו, ולא מלאך, הוא המברך את יעקב ומשנה את שמו לישראל.

בבית אל חלם יעקב על מלאכים עולים ויורדים בסולם, הקים שם מצבה וקרא למקום בית אל.

2. ניתן למצוא הקבלה בין הברכה שניתנה ליעקב ובין הברכה שניתנה לאברהם. הקבלה לשונית: "ולא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם" (יז, ה). "לא יקרא עוד שמך יעקב, כי אם ישראל יהיה שמך" (לה, י).

הקבלה תוכנית באשר לזרע:

לאברהם: "והפרתי אותך במאד מאד ונתתיך לגויים ומלכים ממך יצאו" (יז, ו).

ליעקב: "פרה ורבה, גוי וקהל גויים יהיה ממך, ומלכים מחלציק יצאו" (לה, יא).

בקשר ליעוד הארץ:

לאברהם: "ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריך" (יז, ח).

ליעקב: "ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריו" (לה, יב).

3-4. מדרש השם "בֶּן אֹנִי", לפי פירוש רש"י: "און מלשון צַעַר, כלומר בֶּן צַעַר".

לפי פירוש רשב"ע: "און מלשון אָבֵל, כלומר בֶּן אָבֵל". יעקב אינו מוכן שלבנו יהיה שם שמשמעותו יגון וצער, ולכן משנה את שמו לבנימין - בן ימין, בן הכוח, במקביל למשמעות השם "און" - הגם שרחל התכוונה למשמעות השלילית של און (אבל).

לפי פירוש אחר: בן הדרום, שהוא מימין לפונה מזרחה, כי הוא הבן היחיד שנולד בדרום - בארץ כנען.

בפרקנו מסופר שרחל מתה ונקברה בסמוך לבית לחם שביהודה, בעוד שבספר שמ"א י, ב נזכרה קבורת רחל בנחלת השבט של בנה השני - בנימין. המחלוקת בין שתי המסורות האלה בדבר מקום קבורתה של רחל מתבארת על פי פרופסור יאיר זקוביץ כמחלוקת פוליטית. שבט בנימין בן רחל טוען: "כולה שלי", ושבט יהודה ובכללו בית דוד טוען: "כולה שלי". אפשר שדווקא בשל הזיקה ההדוקה בין שבט בנימין לשבט יהודה, בשל חייהם המשותפים בשלטון בית דוד בממלכת יהודה, נוצרה המסורת שנכסה את המסורת הקדומה יותר, על אודות מקום קבורתה של רחל בנחלת בנה בנימין והעבירה אותה אל עיר הולדתו של דוד. המטרה הייתה להדק את זיקתו של בנימין ליהודה ולהופכה לתלות, לברית שאיננה ניתנת עוד להפרדה.

מבוא לסיפורי יוסף

- סיפור קורותיו של יוסף המופיע בפרקים לז-נ, (חוץ מפרק לח) הוא עלילה שוטפת שהמתח בה הולך וגובר ומגיע לשיאו עם התוודעות יוסף לאחיו. החטיבה נחלקת לארבע יחידות בהתאם לחלוקה לפרשות:
1. פרשת "וישב" (לז-מ חוץ מפרק לח) קורות יוסף בכנען, מכירתו ושהייתו בבית הסוהר במצרים.
 2. פרשת "מקץ" (מא-מד, יז) עליית יוסף לדרגת המשנה למלך וכניעת האחים לפניו.
 3. פרשת "ויגש" (מד, יח-מז, כז) התוודעות יוסף לאחיו, ירידת בני יעקב למצרים ושלטונו של יוסף במצרים.
 4. פרשת "ויחיי" (מז, כח-נ, כו) מות יעקב ויוסף וקבורתם.

סיפורי יוסף נראים כסיפורים חילוניים, כאילו שאין האלוהות מתערבת והאירועים משתלשלים בדרך הטבע. אין חוויות דתיות והתגלויות, אין ייסוד מקומות קדושים ופגישות עם מלאכים. למרות זאת, ברגעי השיא מעיר הכתוב כי המאורעות אינם אלא מימוש התכלית האלוהית. בסיפורי האבות משתקפים פרטים מהתרבות המסופוטמית ובסיפורי יוסף משתקפים פרטים מהתרבות המצרית. השתקפות זו אינה מעידה בוודאות על התקופה שיש לשייך אליה את סיפורי יוסף.

המוטיבים המצריים המשתקפים בסיפורי יוסף הם:

1. בתקופת שלטון החיקסוס רווחה תופעת העלייה לגדולה של אדם שמי בחצר המלוכה המצרי.
2. הרפורמה האגררית - הלאמת קרקעות במצרים.
3. השמות המצריים המופיעים: פוטיפר, פוטיפרע, אסנת, פענח.
4. מנהגי השלטון של חצר המלוכה.
5. הטקסים: טקס מינוי יוסף, יום הולדת המלך.
6. מנהג החניטה המצרי של מתים חשובים ושבעים ימי הבכי.

פרשת וישב

פרק לז

נושאים להדגשה:

- א. כל קורותיו של יוסף הם תוצאת תכניתו של אלוהים.
- ב. קנאת אחים היא המניעה את העלילה.
- ג. מוטיב החלומות והסמליות שלהם.
- ד. מוטיב העדפת הבן הצעיר על הבכור.

יוסף בעל החלומות (פסוקים א-יא)

1. הכתוב נוקב בגילו הצעיר של יוסף - שבע-עשרה שנים - המעיד על מעמדו כרועה מתחיל העוזר לאחיו המנוסים יותר. ייתכן שיוסף היה מורגל לשהות במחיצתם של בני השפחות משום שאמותיהם השפחות טיפלו בו לאחר מות אמו רחל.
יוסף היה מביא דיבתם רעה של אחיו אל אביהם, כלומר, אמר לאביו דברי רכילות רעים על אחיו. יוסף היה בבחינת מלשין. למרות זאת אהב אותו יעקב יותר משאר אחיו, בניו. יוסף היה "בן זקונים" כלומר נולד לעת זקנת אביו. אהבתו הרבה של יעקב ליוסף באה לידי ביטוי בכך שעשה לו כתונת פסים.
2. כתונת פסים הייתה לבוש יקר ומפואר שנהגו ללבשו בני משפחת המלוכה (שמ"ב יג, יח-יט). המילה פס נזכרת בספר דניאל ה, ה ושם פירושה כף יד. לפי פירוש זה כתונת פסים היא כנראה מעיל מפואר שכיסה את כפות הידיים.
עדות איקונוגרפית מלמדת שכתונת פסים הייתה לבוש שהיה מקובל בקרב יושבי כנען המכובדים והעשירים. כתונת הפסים הססגונית ניקרה את עיני האחים, הגבירה את שנאתם ובהמשך שימשה כאובייקט לנקמה ביוסף.
3-5. החלום הוא מוטיב חוזר בסיפורי יוסף. החלומות ערוכים בזוגות. ששת החלומות שבסיפורי יוסף הם מעין חידות שיש לפתורן בכוח התבונה והחכמה. תכונות אלו ניתנו ליוסף במתנה מהאל. סיפורי חלומות מצויים בחצרות המלוכה. בסיפור יוסף בחצרו של המלך פרעה, מלך מצרים ובספר דניאל - בחצרו של נבוכדנאצר. ידועים טקסטים המכילים חלומות של מלכים ממסופוטמיה ומצרים. זוגות החלומות באים לתת יתר תוקף ולמנוע חשש שהם מקריים. חלומותיו של יוסף הם חלומות התנשאות וגדולה. יוסף ממהר לספר עליהם לבני משפחתו במקום לגלות איפוק ולהסתירם. כך הוא מעורר על עצמו שנאה יתרה מצד אחיו.
בשני חלומות יוסף נמצא היסוד של השתחוויה. בחלום הראשון ההשתחוויה מתרחשת עלי אדמות ופרי עמלם של האחים (האלומות) הוא המשתחווה לפרי עמלו (האלומה) של יוסף. בחלום השני התרחבו הממדים לאין שיעור. הרקע לחלום הוא קוסמי: צבא השמים: השמש והירח משתחווים ליוסף. (על פי נחמה ליבוביץ, "עיונים בספר בראשית", עמ' 603).
להרחבה: הלומדים יוכלו לספר על חלומות שחלמו או לקרוא סיפורים ושירים על חלומות כמו: שוליית הקוסם, אהרון והעיפרון הסגול / ג'ונסון; איתמר הולך על קירות / גרוסמן; אלוהים שלי / עוזי חיטמן.

יוסף מושלך לבור
פרק לז
(פסוקים יב-כד)

1. יעקב שלח את יוסף לשכם כדי שיברר את שלום אחיו הרועים. בספר בראשית מתוארים האבות כנוודים בעלי עדרי צאן ובקר. היציאה למרעה ארכה לעתים ימים או שבועות, והרועים נעדרו ממקום מגוריהם למשך תקופה ארוכה. בהיות יוסף בשדה מצאו איש. לפי מדרש תנחומא (וישב ב) ורש"י, היה האיש מלאך אלוהים, ואילו לפי הרמב"ן, היה האיש יצור אנושי הפועל על דעת עצמו ועוזר ליוסף למצוא את אחיו. כך או כך, פועל ה"איש" על פי תכניתו של אלוהים כדי להפגיש את יוסף עם אחיו. משראו האחים את יוסף זממו להרגו וכינו אותו "בעל החלומות הלזה" (יט), דבר המעיד שהחלומות שחלם יוסף הטרידו את מנוחתם של האחים ועוררו בהם פחד אמיתי שהם עשויים להתגשם.
- 2-3. ראובן, האח הבכור, נושא באחריות על אחיו ומנסה למנוע את הריגתו של יוסף. ראובן דורש: "לא נכנו נפש" (כא) ואחר כך מוסיף הצעה להשליך אותו לבור מתוך כוונה לשוב ולחלצו משם.
4. האחים הפשיטו את יוסף מכתונת הפסים, שסימלה את העדפתו על ידי יעקב והייתה הגורם לקנאתם בו והמניע להתנכלותם בחייו. בהמשך יענש גם יעקב באמצעות הכותונת המגואלת בדם.
כאן נמצא המוטיב "מידה כנגד מידה". כתונת הפסים בסיפור היא בבחינת מילה מנחה. זוהי משימה של השלמת פערים. בשהותו בבור היו ליוסף בוודאי תחושות שונות ומנוגדות: פחד ואימה ממה שעשוי לקרות לו, התמרמרות וכעס על אחיו, רגשות אשמה וחרטה על התנהגותו, דאגה וגעגוע לאביו.

יוסף נמכר לעבד
פרק לז
(פסוקים כה-לו)

1. בעוד יוסף מתענה בבור, יושבים האחים לאכול לחם. תיאור זה מעיד על חוסר רגישותם ואכזריותם של האחים. יהודה, לעומת ראובן הבכור, הצליח לשכנע את אחיו למכור את יוסף. הפנייה של יהודה לאחים שונה מזו של ראובן: ראובן פונה לאחיו בגוף נוכחים: "אל תשפכו..." "אל תשלחו..." (כב), בעוד יהודה מדבר אליהם בגוף מדברים: "נמכרנו... ידנו... אחינו... בשרנו" (כז). יהודה הצליח לעורר בהם רגשות אחווה ורצון לפעול יחד. בהמשך יתגלה יהודה כדמות הדומיננטית, הוא שמנהיג את האחים ומובילם במקום הבכור, ראובן.
ראובן "נפסל" למנהיגות, משום ששכב עם בלהה פילגש אביו ונשללה ממנו הזכות של הבן הממשיך. מנהיגותו של יהודה היא רמז מקדים למנהיגות בית דוד.
לסיפור מכירת יוסף שתי גרסאות. לפי גרסה אחת הציע ראובן להשליך את יוסף לבור והתכוון לבוא מאוחר יותר ולהצילו. המדיינים שעברו במקום משכו והעלו את יוסף מהבור והביאוהו למצרים. לפי הגרסה השנייה, הציע יהודה למכור את יוסף לישמעאלים והאחים משכו והוציאו את יוסף מהבור ומכרו אותו לישמעאלים. הישמעאלים הם שמביאים את יוסף למצרים. גרסאות אלו מצביעות על תחרות בין ראובן ליהודה על המנהיגות, ורומזות על עליונותו של יהודה ומנמקות את בחירתו.
2. בתקופה קדומה פיתחו המדיינים והישמעאלים סחר בבשרים באזור הסהר הפורה. בכל ארצות

- המזרח הקדום הייתה דרישה רבה לבשמים, תבלינים ושרף. הערבים הובילו בשיירות של גמלים מביתים זהב, בושם ואבנים יקרות מחצי האי ערב למצרים ולאורך הפרת דרך ישראל.
3. האחים טבלו את הכותונת בדם "וישלחו" אותה. מקובל לפרש: שלחו אותה בידי שליחים שיביאו אותה לאביהם כי חששו לעמוד בפניו; ויש המפרשים כי: "וישלחו" מלשון שָלַח = חרב, כלומר חתכו את הכותונת בחרב שיחשוב יעקב כי חיה רעה קרעה את הכותונת וטרפה את יוסף. יעקב אינו יודע את אשר ידוע לקורא, שיוסף נמכר לסוחרים. הכותונת המוכתמת בדם מביאה אותו למסקנה שגויה - יוסף מת.
4. יעקב מתאבל על בנו, מקונן עליו, קורע את שמלותיו, שם שק במותניו ומסרב להתנחם ובוכה על בנו ימים רבים.
- תיאור אבלו של יעקב הוא תיאור נוסחתי המציג התנהגות של אב אבל על מות בנו. יעקב נענש "מידה כנגד מידה": יעקב רימה את אביו ועתה בניו מרמים אותו.

פעילויות נוספות:

- א. הלומדים יוכלו להמחיש את המסופר בפרק.
- ב. הלומדים יוכלו לאסוף מידע נוסף על הגמל, וילמדו כיצד מותאם גופו לחיים בתנאי המדבר הקשים.

פרק לט

נושא להדגשה:
הצלחתו של יוסף היא מעם ה'.

יוסף בבית פוטיפר במצרים (פסוקים א-כג)

1. יוסף שימש מנהל משק ביתו של שר הטבחים. בתפקידו זה רכש יוסף ניסיון בארגון וניהול. יוסף למד להכיר את אורח החיים של המעמד העליון במצרים. ניסיון זה ישמש אותו כשיעלה לדרגת המשנה למלך מצרים.
- יוסף היה ממונה על משק ביתו של פוטיפר והיה אחראי גם על הנעשה בשדותיו. בדרך כלל מילא בעל האחוזת תפקידים אלה. עובדה זו מעידה על כך שפוטיפר סמך על יוסף ונתן בו אמון מלא. "שר הטבחים" ו"סריסים" הם כינויים המרמזים על אנשים בעלי דרגות בחצר המלך.
- יוסף נימק את סירובו לשכב עם אשת פוטיפר בשני נימוקים: נימוק מוסרי - פוטיפר מינה אותו למנהל משק ביתו וסמך עליו, משכב עם אשת אדוניו יהיה בבחינת מעילה באמון.
- נימוק דתי - חטא הניאוף הוא לא רק חטא שבין אדם לחברו אלא גם חטא דתי שבין אדם למקום. אשת פוטיפר האשימה את יוסף וכינתה אותו "עבד עברי" - רמז על השתייכותו לשבטי הנוודים למחצה ("עפירו") שישבו בעיקר בארץ ישראל, ורבים מהם הגיעו למצרים כשבויי מלחמה או כעבדים, והוטלו עליהם עבודות חקלאות ובנייה.
2. יוסף מושלך לבית הסוהר, שם הוא מועלה לדרגת ממונה על האסירים. עלייתו זו של יוסף היא בזכות ה' שנתן את חֲנוּ בעיני שר בית הסוהר.

פרק מ

יוסף פותר את חלומות השרים (פסוקים א-כג)

נושא להדגשה:

יוסף מצליח במעשיו בזכות חכמתו ותבונתו שניתנו לו מה'.

1. במזרח הקדום נהגו כמה שיטות לפתרון חלומות: על פי רמזים, מדרשי מילים, צירופי פעולות, סמיכות רעיונית ומספרים בעלי משמעות מיוחדת. חכמי מצרים ובבל טיפחו חכמה זו ותיעדו אותה בכתובים. פפירוס מצרי שמתוארך לראשית האלף השני לפנה"ס - לתקופת האבות, מתאר חלומות טובים ורעים. המילה "רע" צבועה בצבע אדום - צבע הדם. לפי ספר החלומות, היין על פי רוב הוא סימן טוב, ואילו ציפורים מבשרות רע. כך פתר גם יוסף: סוף טוב לשר המשקים וסוף רע לשר האופים. בפתרונו מייחס יוסף חשיבות רבה למספר שלוש המופיע בשני החלומות.
2. הסופר המקראי אינו מוסר לקורא על הסיבות שבגללן הושלכו שר המשקים ושר האופים לכלא. אגדת חז"ל משלימה את הפער בטקסט ומשיבה על השאלה. פוטיפר, שר הטבחים, היה ממונה על כליאת שר האופים ושר המשקים. אלה נאסרו בבית סוהר לאנשים מיוחסים עד למשפטם. פוטיפר מינה את משרתו יוסף לעמוד לרשותם. השרים חולמים את חלומותיהם וקמים משנתם חרדים. השרים האמינו, כמקובל בעת ההיא במצרים, כי החלומות אוצרים בתוכם רמזים לעתיד לקרות אותם, ורק אדם בקיא ומיומן בפתרון חלומות (חרטום) יכול לפתור את החלום. במצרים נחשבה תורת פתרון החלומות למדע. סמוך למקדשים היו בתי ספר שנקראו "בית החיים" ולמדו בהם לפתור חלומות. בחלום שר המשקים מתוארים שלושה שלבים המתרחשים במהירות וללא שהות: הגפן פורחת, פירותיה מבשילים, ושר המשקים סוחט אותם לכוס פרעה. יוסף פתר את חלומות השרים על פי התבוננות במעשיהם. בחלום מופיע שר המשקים כשר פעיל הממלא את תפקידו בחריצות ובאחריות. הוא עוקב אחרי הענבים מרגע הבשלתם, סוחט במו ידיו את הענבים לכוס פרעה ומגישה למלך. בתוך תיאור החלום מופיעים פרטים המתאימים למציאות הראלית. לכן פתר יוסף ששר המשקים ישוב לתפקידו. לעומתו, מתגלה שר האופים כשר רשלן ועצלן. הוא נושא את הסל על ראשו. אינו מגרש את העוף המנקר במזון ואינו מגיש בידיו את המזון לפרעה. על כן הסיק יוסף שפרעה ידון אותו למוות. שני החלומות פותחים במילה ההפתעה "והנה". בשני החלומות מופיע המספר שלוש. בשני החלומות מתוארים חיי השגרה של השרים בחצר פרעה. הביטוי "נשא את ראש" מופיע שלוש פעמים בפרק במשמעויות שונות: בפסוק יג משמעו - יזכור לטובה. בפסוק יט משמעו - יתלה. בפסוק כ משמעו - הזמין אותם להתייצב לפניו. חזרה על הביטוי במשמעויות שונות ואף מנוגדות באה כדי להגביר את המתח ומטילה על הקורא להבין את משמעות הביטוי על פי הקשרו במשפט.

3. יוסף ביקש משר המשקים לעשות עמו חסד ולהזכיר אותו לטובה לפני פרעה תמורת החסד שגמל לו כשפתר את חלמו. במזרח הקדום נהוג היה לתת שכר לפותרי החלומות תמורת פתרון חלום. יוסף מספר לשר המשקים: "גִּבְבִּי גְּנַבְתִּי". יש בהיגד זה ראייה לכך שלא אחיו מכרוהו, אלא המדיינים הם שגנבו אותו מתוך הבור ומכרוהו לישמעאלים.
- יוסף גילה את ארץ מוצאו: "מארץ העברים" היא ארץ כנען, שם ישבו העברים. רוב החוקרים סוברים שזו תוספת מאוחרת ויש בה רמז למציאות היסטורית שלאחר התנחלות שבטי ישראל בכנען.
6. שר המשקים היה ממונה על המשקאות ששתו בחצר המלוכה, ושר האופים היה ממונה על דברי המאפה שאכלו בחצר המלוכה. כשם שפוטיפר, שר הטבחים, היה ממונה גם על בית הסוהר. ניתן להניח שלשר המשקים ולשר האופים היו גם תפקידים מדיניים, וזאת בשל המנהג שרווח בחצר המלכות, שלשרים המצריים היה יותר מתפקיד אחד.

להרחבה:

הלומדים יוכלו לאסוף מידע על הגפן: מקום גידולה, חלקי הצמח, התוצרים שאפשר להפיק ממנה, תהליך הכנת היין ותהליך הכנת הלחם.

פרשת מקץ

פרק מא

יוסף פותר את חלומות פרעה

הנושא להדגשה:

תכניתו של יוסף ופעילותו במצרים הצילו את משפחתו, את מצרים ומדינות נוספות ממוות בשבע שנות הרעב.

1. הנילוס נקרא בלשון המקרא "יאור". לגידול הבקר והתבואה היה קשר ליאור. לבקר הייתה חשיבות כלכלית ודתית, ואכן למצרים היו אלים בדמות פרה. בצמחי הדגנים נושא הקנה בראשו שיבולת אחת בלבד. חלום פרעה מדבר על תופעה נדירה בחיטה: על קנה אחד מתפלגת השיבולת לשיבולים צדדיות נוספות.
2. החרטומים-הקוסמים היו חברים בכהונה הנמוכה המסונפת לבית הספר שבמקדש וכוונה בשם "בית החיים". בבית הספר למדו מדעים שונים, וביניהם קסם ונחש.
3. חלומות פרעה משקפים חוויות יסוד של ארץ מצרים. פרעה עומד על שפת היאור - מקור הפוריות והשובע במצרים. על פי האמונה המצרית, אסיריס - אל היאור, היה בעל ספינה ומלווה בשבע פרות - בדומה לחלום פרעה.
- פרעה נחרד מהחלומות שחלם, משום שהאמין, כמקובל במזרח הקדמון, שהחלומות מבשרים את אשר יקרה בעתיד, וגם משום שהמספר הטיפולוגי שבע מילא תפקיד חשוב בחלומותיו. בחלומות פרעה חוזר גם הרעיון שהחלש, הרזה והרע מחסלים ומנצחים את החזק, הבריא והטוב. מכאן הסיק פרעה שחלומותיו אינם מבשרים עתיד טוב.
4. מלך מצרים היה המעסיק הגדול ביותר בממלכה, ולכן היה אחראי לתשלום משכורתם של התושבים ולהזנתם. בשנת בצורת היה על המלך לספק את מזונם של כל המצרים. לצורך זה נאגרו באוצרות המדינה, לא רק מתכות ואבנים יקרות, אלא בעיקר מזון. מבני ממגורה גדולים נבנו לשם אגירה ואחסון של כמויות גדולות של מזון. הממגורות נבנו בקבוצות של מבנים עגולים בעלי גג דמוי חרוט ומסביבן נבנתה חומה מבוצרת כדי להגן על המזון. לכל ממגורה היו שני פתחים, אחד בחלק העליון לשם מילוי ואחד בחלק התחתון לצורך הרקה.
5. יוסף מתמנה למנהל אוצר המלוכה ואף מקבל לידי סמכות על כל ארץ מצרים ורשות להפעיל אמצעים נגד הרעב העתיד לבוא.
- ממצאים ארכאולוגיים מתארים טקסי מינוי הדומים לטקס המינוי של יוסף למשנה למלך. פרעה העניק ליוסף טבעת חותם, רביד זהב ובגדי שש. אלו הם סממנים מובהקים לתפקידו המלכותי ולסמכות המלכותית שניתנה לו.
- פרעה הרכיב את יוסף "במרכבת המשנה" וקראו לפניו "אברך" שמשמעותו כריעת ברך או השתחויה. גם מרדכי קיבל סממני מלכות: טבעת חותם ולבוש מלכות (אסתר ח, ב, טו). נהוג היה בעולם העתיק לתת שם חדש למי שקיבל משרה רמה (השווה: מל"ב כג, לד; כד, יז). פרעה נתן ליוסף שם חדש: "צפנת פענח" שפירושו במצרית: מכלכל ויוצר או האל דיבר ויחי. פרעה השיא את יוסף לאסנת בת פוטיפרע, הכהן החשוב של מקדש און, מקדש שעבדו בו את רע, אל השמש.
- יוסף עבר בארץ מצרים וביצע את תכניתו. "ותעש הארץ לקמצים" (מז): ביטוי זה מורה על אדמת

מצרים שהצמיחה יכול רב באותן השנים. כמויות המזון שאגר יוסף היו עצומות, ללא אפשרות לספירה. במצרים נהוג היה לאגור את עודפי הגידולים העונתיים במחסנים ממלכתיים. תמונות מקברים מתארות את הממגורות ואת האנשים הסופרים, שוקלים ורושמים את כמות השקים בשעת מילויים. להרחבה: הלומדים יוכלו לאסוף מידע על כתב החרטומים.

פרק מב

אחי יוסף יורדים למצרים לשבור שבר (פסוקים א-כח)

1. מצרים ידעה בתולדותיה שנות רעב. פרעה צ'וסר, מייסד השושלת השלישית, מספר שבימיו פקד את מצרים רעב משום שמי היאור לא גאו במשך שבע שנים. ציורים ותבליטים בקברי מלכים מתקופתו של יוסף מספרים על רעב ועל חלוקת מזון לרעבים. הסוחרים הנוודים בין מצרים לבבל העבירו כנראה ליעקב את המידע שבמצרים אפשר למצוא מזון.
2. יעקב לא שלח את בנימין, בנו הקטן, עם שאר בניו למצרים משום שחשש ש"ויקראהו אסון". יעקב חווה אסונות: בדרך לכנען מחרן מתה אשתו האהובה רחל, בדרך לדותן נטרף, לדעתו, בנו האהוב יוסף. הטראומות הללו עדיין מלוות את יעקב.
4. יוסף זיהה את אחיו משום שלפני עשרים ואחת שנים היו כבר בוגרים, ולכן לא השתנה מראם כל כך. יש להניח שיוסף ציפה לבואם למצרים כדי לשבור שבר, וכמו כן מספרם, עשרה, עזר לו בזיהוי. האחים לא זיהו את יוסף משום שעשרים ואחת שנים קודם לכן היה יוסף נער בן שבע-עשרה ומראהו השתנה מאוד. כעת הוא נראה כגבר - בן ארבעים שנה. נוסף על כך לא העלו האחים על דעתם שיוסף אחיהם התגלגל למצרים וכעת הוא במעמד רם של המשנה למלך.
5. יש הסוברים שיוסף החליט להתנכר לאחיו בגלל רגשות הנקם שהיו לו כלפיהם לאחר שהרעו לו. אחרים סוברים שיוסף התנכר לאחיו כדי לגרום להם סבל שיעורר בלבם רגשות חרטה אמתיים וכך יכירו בחטאם.
- לאחר שהוכיחו לו שהם אינם מפקירים את אחיהם בנימין, ואף גילו הקרבה עצמית למען אחיהם - רק אז התוודע יוסף אל אחיו. על פי סברה זו, יוסף העניש את אחיו כדי לאפשר להם לתקן את מעשיהם וכדי לחנכם ולא כדי להתנקם בהם.
6. יוסף האשים את אחיו בריגול: "לראות את עַרְוֹת הארץ באתם" (ט). משמעות הביטוי היא: באתם כדי לראות את המקומות הסודיים והנסתרים של מצרים.
7. האחים מוסרים ליוסף פרטים נכונים על משפחתם: יש להם עוד שני אחים. הקטן מביניהם נשאר עם אביהם והאחד איננו - משמע מת. מאמירה זו ניתן להסיק שהאחים האמינו שיוסף מת.
8. יוסף שינה את תכנית הענישה באמרו: "את האלהים אני ירא" (יח). ביטוי זה מציין שהתעורר מצפונו האנושי והדתי, ולכן הוא מרכז את עמדתו בדרישה שהאחד ייאסר והתשעה ישובו לכנען עם המזון.
- יוסף אסר דווקא את שמעון משום שחוץ מראובן - שמעון היה הגדול משאר האחים. שמעון לא ניסה למנוע את ההתעללות ביוסף ואת השלכתו לבור. לכן נזרק שמעון לבור ונענש על פי עקרון

מידה כנגד מידה.

9. אחי יוסף רואים בצרה שבאה עליהם עכשיו גמול על המעשה הרע שעשו ליוסף. גמול בתבנית מידה כנגד מידה. בדבריהם יש הכרה והודאה בחטאם. הסופר המקראי מביא את תחנוני יוסף שלא סופר עליהם בסיפור שבפרק לז. יש כאן שימוש בטכניקה ספרותית של "הבטה לאחור": השלמת פרטים על העבר. טכניקה זו מבליטה את הרהורי החרטה של האחים על העוול שנעשה ליוסף.
10. המליץ = שר ושליח מתוקף תפקידו הדיפלומטי. המליץ ידע לתרגם משפה לשפה.
11. מבכיו של יוסף ניתן ללמוד על רגשותיו האמיתיים כלפי אחיו: רגשות חמלה ואחוה. בכיו מעיד על כך שלא רצה לנקום באחיו, אלא רק להענישם עונש חינוכי ולהביאם לידי חרטה וחזרה בתשובה.
12. יוסף החזיר לאחים את כספם לא בכוונה רעה, כנראה; הוא אינו מאשימם בגניבת הכסף. הייתה זו דרכו להחזיר להם את כספם ולתת להם מזון חינם אין כסף. ואולי לאחר שייווכחו בכך ששמים להם כסף בשקיהם, לא יאשימו את בנימין בגניבת הגביע (מד, יב).

אחי יוסף שבים לכנען **פרק מב** **(פסוקים כט-לח)**

1. הצעתו של ראובן מגוחכת ובלתי הגיונית. הוא מציע את שני בניו תמורת בנימין. הצעתו אינה פותרת את הבעיה אלא מחריפה אותה, ולכן יעקב אינו מקבל את ההצעה. הרי לא יעלה על הדעת שיעקב - הסב - יהרוג את שני נכדיו.
2. יעקב סירב לתת לבנימין להצטרף למסע למצרים בטענה שבניו גורמים לכך שהוא יהיה אב שכול: יוסף, שחיה רעה טרפה אותו, שמעון, שנשאר בכלא במצרים, ועתה גם בנימין, אם יקרה לו אסון בדרך. יעקב טוען שימות מצער בשל אבדן שלושה בנים. להרחבה: הלומדים יוכלו לתאר בעל פה ובכתב את מחשבותיו של יעקב.

פרק מג

יעקב מסכים שבניו ייקחו אתם את בנימין למצרים. **(פסוקים א-טו)**

נושא להדגשה:

יהודה מוכיח את מנהיגותו על האחים.

1. דברי יהודה הם נוסחה משפטית בדבר אחריות שאדם מקבל על עצמו בקשר לאדם אחר או לרכוש. יהודה מפקיד את נפשו תחת נפש בנימין.
2. הביטוי "מזמרת הארץ" (יא) מופיע רק כאן ופירושו: מבחר פירות הארץ. הדבש הוא מוצר יצוא של ישראל. לדעת החוקרים, הכוונה לדבש תמרים, שהרי התמר הוא אחד הגידולים האופייניים לארץ. הבוטנים - הכוונה לפרי האלה, ומזהים אותו כמין של אגוזים (פיסטוק).

האחים בבית יוסף פרק מג (פסוקים טז-לד)

1. האחים הובאו לבית יוסף. דבר זה הפיל עליהם פחד גדול, משום שחשבו שיוסף מתכנן להם מלכודת שמטרתה להעליל עליהם עלילות בגלל הכסף שנמצא בפי אמתחותיהם. האחים חשבו שהם נלקחו להיות לעבדים במצרים. דבריו של משרת יוסף והחזרתו של שמעון אחיהם אליהם הסירו מלבם את החשד והפחד. בזמן הארוחה שררה אווירה עליזה. יוסף הצליח ליצור תחושת בלבול בלבם של האחים: מצד אחד, תחושת פחד ובהלה, חרדה וכישלון, ומצד אחר, תחושת הקלה, שמחה ועליזות.

2. יוסף מתקרב אל אחיו ושואל לשלום אביהם. הם מודים לו ומשתחווים שוב. מעשים אלו מזכירים לנו שוב את התגשמות חלומות יוסף. כאשר מבחין יוסף באחיו בנימין הוא מברך אותו בהתרגשות ואומר: "אלהים יחנך בני" (כט). המילה "בני" מורה על לשון חיבה מיוחדת ואינטימית. התרגשות רבה אוחזת ביוסף, עד כי הוא נאלץ לצאת מהחדר כדי שלא יראו אותו בבכיו.

3-4. הממונה על בית יוסף נצטווה להכין לאורחים בשר. לפי עדות היסטוריונים יוונים היה הבשר מאכל יומיומי ועיקרי בסעודות מלכים וכוהנים במצרים. המצרים סלדו מזרים ולא אכלו בחברתם. הזרים נחשבו בעיניהם טמאים, וכפי שמעיד ההיסטוריון הרודוטוס, אסרו המצרים על עצמם לסעוד בחברת זרים ואף להשתמש בכליהם. יוסף העניק לאחיו מתנות. לבנימין נתן מתנה גדולה מלשאר אחיו. יש הרואים במעשה זה ניסיון שניסה יוסף את אחיו כדי לבדוק אם יקנאו בבנימין, כפי שקנאו בו בגלל כותונת הפסים שנתן לו אביו.

פרק מד

נושא להדגשה:
יהודה מפגין את מנהיגותו על האחים ומוכיח שהוא ראוי להיות המנהיג.

הגביע באמתחת בנימין (פסוקים א-יז)

1. (א-ב) אברבנאל מפרש: "עוד נשאר ספק בלבו של יוסף אם הייתה להם אהבה עם בנימין, או אם היו עדיין שונאים את בני רחל אמו, ולכן רצה להביא את בנימין בפרט בניסיון הגביע לראות, אם ישתדלו להצילו; אבל חשש עם זה אולי יחשבו אחיו שהיה אמת, שבנימין גנב את הגביע כמו שרחל גנבה את התרפים לאביה, ואולי מפני זה יאמרו האחים 'הנפש החוטאת היא תמות' ולא ידרשו בעדו בכל כוחם לא לשנאתם אותו, כי אם לבשתם מדרך המעשה. הנה מפני זה ציווה יוסף לשים עם הגביע כסף שברו וכן כספיהם של כולם, שבזה יכירו הם, שלא הייתה אשמת בנימין ורשעתו כי אם מעלילת האדון; ובידיעתם זה, אם יחמלו עליו וישתדלו להוציאו מעבדותו, יודע שהם אוהבים אותו, והיו בעיני יוסף בעלי תשובה גמורים."

בעולם העתיק שימש הגביע ככלי מאגי שניחשו בו עתידות. נהגו לצקת טיפות שמן לתוך גביע עם מים או להפך: טיפות מים לתוך גביע עם שמן ולנחש את העתיד לקרות לפי הצורה שקיבלו הטיפות.

ג. האחים הציעו שמי שיימצא אצלו הגביע יומת. בעת העתיקה נחשבה גניבת תשמישי קדושה לעבירה חמורה ביותר, שעונשה מוות. לבן האשים את יעקב בגניבת התרפים. יעקב גזר עונש מוות על מי שיימצאו התרפים אצלו (בראשית לא, לב). עבד יוסף פוסק גם הוא: "גם עתה כדבריכם כן הוא" (י), כלומר כך נהוג על פי החוק והדין. לבסוף הוסיף שהוא ינהג בהם לפנים משורת הדין, ומי שיימצא הגביע אצלו - יהיה לעבד, והאחרים נקיים.

ד. השורש מ'צ'א' מופיע בסיפור שבע פעמים והוא שורש מנחה. ברוב המקרים מביע השורש מציאה של חפץ מוחשי, בעוד שבפעם האחרונה הוא מופיע בפסוק "האלהים מצא את עון עבדיך" ומביע מציאת דבר מופשט. האחים מגיעים להכרה שעונשם בא להם מה' על החטא שחטאו ליוסף. להרחבה: הלומדים יוכלו לתאר את רגשותיו ואת מחשבותיו של בנימין כשנמצא הגביע באמתחתו.

פרשת ויגש

נאום יהודה

פרק מד

(פסוקים יח-לד)

1-2. יהודה, נציג האחים, הצליח לעמוד בפרץ. הוא עמד לפני יוסף בגאווה, לא השתחוה ולא נפל ארצה. יהודה השתמש במילים: "עבד", "אדוני", "כמוך כפרעה" כדי לא להיראות חצוף בעיני יוסף. יהודה עמד ונשא נאום הגנה כמו פרקליט המגן על הנאשם. נאום יהודה הוא נאום ארוך ודרמטי עשוי כולו מלאכת מחשבת ספרותית.

בתחילת נאומו הוא סוקר את המאורעות שאירעו לו ולאחיו עד עתה. בין הדברים הוא רומז רמיזות על התנהגות בלתי הולמת ומתעללת של יוסף כלפיו וכלפי אחיו החפים מפשע. יהודה בא בטענות אל יוסף, אך בלי להישמע מתלונן ומתריס. הוא פונה אל רגשותיו של יוסף. הוא משתמש במילים רבות טעונות רגש כדי לעורר את רגש הרחמים של יוסף: "אבי", "אב זקן", "ילד זקונים קטן" ו"אחיו מת", "לבדו לאמו", "הנער". המילה "אב" מופיעה ארבע עשרה פעמים בנאום ומשמשת מילה מנחה. כל אלה מטרתם לרכך את לבו של השליט המצרי הקשוח.

יהודה מספר את הסיפור שנית, כפי שנאמר מפי האב השכול (כח-כט). הוא פותח במילה "ועתה". בסוף הנאום מציע יהודה את הצעתו: הוא יהיה לעבד במקום בנימין. להצעה זו יש בפיו שני נימוקים: הנימוק הראשון קשור לעבר - הוא ערב לנער והוא חייב לשאת בתוצאת ערבותו. הנימוק השני קשור לעתיד - הוא לא יוכל לחזור לכנען ללא בנימין ולגרום למות אביו. נימוק זה מוצג בשאלה רטורית המבליטה את כאבו וייאושו.

יהודה לא הזכיר בנאומו את אלוהים. זאת כדי להדגיש בפני יוסף שהעניין הוא "בינך לביני", בין אדם לאדם. יהודה מצטייר כמנהיג האחים, מגלה אומץ ואחריות, רהוט בלשונו ובעל כושר שכנוע. התנהגותו אצילית ואבירית. הוא נכון אף להקרבה עצמית. מנהיגותו של יהודה הייתה מקובלת על אחיו. מדברי יהודה הבין יוסף, שהפעם בחרו האחים לגלות אחריות, להגן על בנימין ולא להפקירו,

להתחשב בכאבו של יעקב אביהם. יוסף הבין שהאחים שינו את התנהגותם בהפיגים ערבות הדדית והקרבה עצמית.

פרק מה

נושאים להדגשה:

- א. הגעת יוסף למצרים, אף שנגרמה מסיבות בלתי ראויות, כוונתה לטובה.
- ב. תכניתו של יוסף ופעילותו במצרים הצילו את משפחתו, את המצרים ואת התושבים מארצות נוספות ממוות ברעב.

יוסף מתוודע אל אחיו (פסוקים א–כח)

1. יוסף ציווה על עבדיו לצאת מן החדר כדי שלא ידעו המצרים שהיה פגם בעברם של אחיו.
 2. יוסף הרגיע את אחיו באומרו שאין הם אשמים בהשתלשלות המאורעות. אין זו אלא הגשמת התכנית האלוהית. פסוק ח מבטא את ההשקפה המקראית על היחס בין מעשי האדם להנהגה האלוהית: האדם סבור שהוא פועל מרצונו החופשי, אך למעשה הוא מגשים ללא ידיעתו את התכנית האלוהית. האחים הם בחזקת כלי שרת ביד ההשגחה האלוהית. אלוהים הוא ששלח את יוסף מצרימה כדי שיציל את משפחתו, את המצרים ואנשים נוספים ממוות ברעב. ההשקפה שהאל מכוון את מהלכי ההיסטוריה מופיעה במקומות נוספים במקרא: כגון בעצתו של חושי הארכי כנגד עצת אחיתופל (שמו"ב יז, א ואילך) ובסיפור על פילוג הממלכה, כשרחבעם מקבל את עצת הילדים (מל"א יב, טו).
 3. פעילות נוספת: הלומדים יוכלו להמחיז את פגישת יוסף ואחיו. פרעה מגלה נדיבות ורוחב לב בשלחו כלי רכב כדי להביא את יעקב ומשפחתו למצרים. כלי רכב אלה היו עגלות משא ומסע הרתומות בדרך כלל לבקר ולא לסוסים.
 5. כשנודע ליעקב שבנו יוסף חי, "ויפג לבו" (כו), כלומר לבו נחלש ורפה עד כדי עילפון או ששכלו נתערפל.
- יעקב לא האמין למשמע אוזניו. הידיעה שיוסף נטרף השתרשה כה עמוק בלבו במשך עשרים ושתיים שנים וקשה היה לעקור אותה מלבו במהירות. רק כשראה את העגלות האמין לדבר. משימה זו עוסקת במיומנות של שאילת שאלות. כדאי להדריך את הלומדים להשתמש במילות שאלה שונות ובסימני פיסוק מתאימים.

פרק מו

אלוהים מתגלה ליעקב (פסוקים א–ז)

1. יעקב יורד מצרימה ובדרכו חונה בבאר שבע. באר שבע שימשה כתחנת גבול וגם כמקום קדוש: שם קרא אברהם בשם ה' (כא, לג), ושם בנה יצחק מזבח לה' (כו, כה).

בבאר שבע זוכה יעקב להתגלות נבואית כפי שזכה לפני יציאתו לארם נהריים (כח, יא). בהתגלות זו נשנו ההבטחות לעתיד האומה ולשבטיה. כאן מתחילה להתממש הגזירה שנזכרה בברית בין הבתרים (טו). ירידת יעקב ובניו מצרימה תואמת את תכניתו של האל, שלפיה משפחת ישראל תתפתח לאומה הרחק מהשפעות כנעניות. ישראל תתהווה לאומה בעת מצוקה ובשעבוד, ורק אחר כך יגאל אותם ה'.

עצימת העיניים אחרי המוות הייתה חובתו של קרוב המשפחה למת. כל יציאה מארץ ישראל לארץ אחרת נקראה "ירידה"; חזרה לכנען נקראה "עלייה".

יעקב נפגש עם יוסף בנו

פרק מו

(פסוקים כח-לד)

1. יעקב שלח את יהודה כחלוץ כדי שיורה על המקום המדויק שבו תשב משפחתו. משליחות זו שהטיל יעקב דווקא על יהודה ניתן ללמוד שיעקב סמך על יהודה והחשיב אותו כבן המוביל את המשפחה. יהודה מופיע כאן כמנהיג בעוד שמעמדו של ראובן, הבכור, מוסיף להישחק, כפי שכבר קרה בעניין הערבות לבנימין ובעניין ההגנה עליו. ראובן הבכור נדחק הצדה ויהודה תופס את מקומו ומסומן כבן הנבחר.
2. ארץ גושן מזוהה עם אזור השלוחה המזרחית של הדלתא של נהר הנילוס. בארץ גושן הותר לבני ישראל להתיישב. אזור זה היה משופע בשטחי מרעה לבקר. אזור גושן המקראי שימש אזור מרעה לנוודים מסיני ששלטונות מצרים התירו להם לשהות באזור ופיקחו על נוכחותם.

פרק מט

מות יעקב

(פסוקים כח-לג)

1. יעקב משמיע לבניו את צוואתו ובה הוא דורש להיקבר באחוזת הקבר המשפחתית שבמערות המכפלה אשר בחברון.

פרק נ

יעקב נקבר במערת המכפלה

(פסוקים א-יד)

1. המצרים חנטו את גופותיהם של יעקב ויוסף כנהוג אצלם באשר לגופות מלכים ואנשים חשובים. תהליך החניטה: מגופו של המת הוצאו כל החלקים הפנימיים ונשמרו בתוך מִכְלָל. את הגופה מילאו בחומר משמר, עטפו בסרטי בד והניחו אותה בארון עץ. תהליך החניטה נמשך שבועים יום, וזה משך

- הזמן שהתאבלו על מות יעקב.
2. בקבורת יעקב השתתפו שרי מצרים ונכבדיה, מחנה כבד מאוד. זו הוכחה לכבוד הגדול שהעניק פרעה ליוסף. המצרים נהגו לערוך לוויית מפוארות לנכבדיהם, כי האמינו שהמוות הוא מְעַבְר לחיים הנצחיים שלאחריו.
3. שביל חיי יעקב משימה זו היא משימת סיכום. הלומדים עורכים את האירועים החשובים בחיי יעקב ברצף הכרונולוגי. האירועים המלווים את השביל משמשים רמזים שיקלו על הלומדים את הסידור. להרחבה: הלומדים יוכלו להראות את שביל חיי יעקב על מפת ארץ ישראל בזמן התנ"ך ולציין בה את המקומות שיעקב עבר בהם ושם התרחשו האירועים: שכם, בית אל, באר שבע, חרן ומחניים.

מות יוסף **פרק נ** **(פסוקים כב-כו)**

1. יוסף חי מאה ועשר שנים. מספר זה נחשב במצרים העתיקה כמספר מלא של קצבת חיי אדם על הארץ. החוקר ינסן אסף דוגמאות מקברים מימי השושלת העשרים ושש. דוגמה למשאלה: "יהי רצון שאחיה מאה ועשר שנים על האדמה ככל איש צדיק".
2. מוטיב יסודי העובר כחוט השני בסיפורי יוסף הוא העלייה והירידה. עלייה וירידה מכנען למצרים ולהפך, ועלייה וירידה בחיי יוסף. משימה זו מזמנת ללומדים אפשרות לתאר את המאורעות בחיי יוסף על גרף. הגרף ממחיש בצורה ויזואלית את העליות והירידות בחיי יוסף. הלומדים יזהו על הגרף את הנקודות הקריטיות: נקודת השפל ונקודת השיא. השימוש בגרף לתיאור חייו של אדם יכול לשמש ללומדים מודל להצגת חייהם של גיבורים אחרים במקרא. הלומדים יכירו את המושגים: עלייה, ירידה, נקודת שיא, נקודת שפל. להרחבה: הלומדים יוכלו לעמוד גם על השינויים שחלו באישיותו של יוסף. יוסף משתנה מאוד במהלך חייו, מנער מפונק המרוכז בעצמו, מלשין ומתנשא הוא הופך לגבר שקול, חכם, סלחן, רגיש ומוסרי.

ט. נספחים

א. מודל לקבלת החלטות

מודל קבלת החלטות מציג את הדרכים הראויות והרצויות לתהליכים הקשורים בהחלטות. החלטה היא בחירה אחרי בחינה שיטתית וזהירה של החלופות ושל תוצאותיהן.

שלבים בקבלת החלטות

1. קובעים יעדים או ערכים.
2. מזהים חלופות אפשריות או יוצרים אותן.
3. עורכים תחזיות.
4. בוחרים את החלופה הטובה ביותר - בעלת התועלת הגדולה ביותר.

דרישות המודל ומאפייניו

- על ההחלטות להתקבל לגופו של עניין.
- יעדי ההחלטה ויעדי המשנה שלה יהיו מפורטים ומפורשים.
- בחירת החלופות תיעשה על פי הקשרן ליעדים ולאפשרויות השימוש בהן.
- יש לזהות את הממדים השונים של ההחלטה המתייחסים לחלופות וליעדים.
- יש לבחון את כל עלויות החלופות ואת התועלת שבהן.
- יש לבחון את ההשפעות שעשויות להיות להחלטה ואת תוצאותיה האפשריות.

ב. מודל לפתרון בעיות

1. מגדירים את הבעיה ומנסחים אותה.
2. אוספים מידע רלוונטי לבעיה.
3. מציבים מטרות ראליות לפתרון הבעיה.
4. יוצרים מספר פתרונות חלופיים.
5. **בחינה:** בוחנים את ההשלכות החיוביות והשליליות של כל אחת מהחלופות, הן לטווח הקצר הן לטווח הארוך.
6. **בחירה:** בוחרים את החלופה היעילה ביותר - זו שסיכוייה להשיג את המטרות הם הגבוהים ביותר. שואפים להגדיל את היקף התועלת ולצמצם את היקף הנזקים העלולים להיגרם במהלך היישום.
7. **יישום:** בונים תכנית פעולה, מיישמים את הפתרון הנבחר ובוחנים את השפעתו.
8. **אימות:** אם הושג המצב הרצוי, נפתרה הבעיה. אם לא, יש לחזור לשלב הקודם.

1. ביבליוגרפיה

פירושים

1. הרן מנחם (עורך) (תשמ"ג), ספר בראשית (עולם התנ"ך), רמת גן.
2. וינפלד מ' (תשל"ה), פירוש לספר בראשית (בסדרת פירושי ש"ל גורדון), תל אביב.
3. כהן, מ' (מהדיר ועורך מדעי) (תשנ"ז, תשנ"ט), מקראות גדולות הכתר, מהדורת יסוד חדשה, ספר בראשית, א-ב, רמת גן.
4. עמנואלי, י"מ (1978), ספר בראשית: הסברים והארות, תל אביב.
5. קיל י' (תשנ"ז-תשס"א), בראשית (דעת מקרא), א-ב, ירושלים.
6. קאסוטו מ"ד (תשכ"ה), פירוש על ספר בראשית, ירושלים.

ספרי לימוד ועיון

1. אדר צ' (תשכ"ז), ספר בראשית: מבוא לעולם המקראי, תל אביב.
2. אלטר א' (תשמ"ח), אמנות הסיפור במקרא, (תרגמה מאנגלית ש' דינגל), תל אביב.
3. אמינוף ע' (תשנ"ח), אחד מקרא ושניים מדרש, מהדורה שנייה, תל אביב (אשת לוט, ישמעאל מצחק וגירוש הגר, רמייה במשפחת יעקב, עשו, לאה, הגנה על דוד).
4. בית אור אורי (תשנ"ג), אנשים וגן עדן: פרקים בסוציולוגיה של סיפורי בראשית, שער הנגב.
5. ברויאר מ' (תשנ"ט), פרקי בראשית, א-ב, אלון שבות.
6. בת הלוי ד' (תשל"א), דרך האבות אל המונותאיזם, ירושלים.
7. גונקל ה' (תשנ"ח), אגדות בראשית - מבוא לספר בראשית: ספרות המקרא, ירושלים.
8. זקוביץ י' (תשע"ב), יעקב: הסיפור המפתיע של אבי האומה.
9. ליבוביץ נ' (תשכ"ז), עיונים בספר בראשית בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים, ירושלים (מבחר נושאים).
10. ציון נ' (1994), סיפור קין והבל ובעיית האלימות האנושית, א-ב, מכון שלום הרטמן, ירושלים.
11. ציון נ' ומילגרם ג' (1998), עזר כנגדו, בין אדם וחיה: האמנות של החיים בצוותא, מכון שלום הרטמן, ירושלים.
12. קשת ש' (2003), אמרי נא אחותי את: גלגולו של סיפור חוזר בתרבות ישראל, תל אביב.
13. רביצקי ר' (עורכת) (1999), קוראות מבראשית: נשים יוצרות כותבות על ספר בראשית, תל אביב.
14. רודין-אוברסקי ט' (תשמ"ב), מאלוני ממרא עד סדום, ירושלים.
15. שפרה ש' וקליין י' (תשנ"ז), בימים הרחוקים ההם: אנתולוגיה משירת המזרח הקדום, תל אביב.

מאמרים

1. אוארבך א' (תשכ"א), "צלקתו של אודיסאוס", מימזיס - התגלמות המציאות בספרות המערב (תרגם קרוא א'), ירושלים, עמ' 3-19.
2. אליצור י' (תשמ"ד), "ברית בין הבתרים", בתוך: המנחם ע' (עורך), הגות במקרא, ד', תל אביב, עמ' 34-45.
3. בן נון י' (תשנ"ו), "פרשיות יצחק" מגדים כה, עמ' 35-77.
4. גטר מ' (1982), "מעמקי הנפש במקרא (סיפור אדם, חוה והנחש; סיפור קין והבל; סיפור מגדל בבל; סיפורו של יצחק; סיפורו של איוב)", שנתון סמינר הקיבוצים ה', עמ' 186-195.

5. גרסיאל מ' (תשמ"ד), "המבנה הספרותי והמסר בסיפור יעקב ועשו", בתוך: המנחם ע' (עורך), הגות במקרא, ד', תל אביב, עמ' 63-81.
6. יניב א' (תשמ"ט), "מילים מנחות במעגל חייו של יעקב", בית מקרא, ל"ד, עמ' 68-74.
7. סימון א' (תשל"ג), הערות לפרשת עקדת יצחק", הגות במקרא, א' (עורך: חובב מ'), גבעתיים, עמ' 163-170.

יא. טיולים, סיורים וביקור במוזאונים

1. **מוזאון בית המקרא, רמת גן**
קהל היעד של המוזאון הוא תלמידי גן חובה וכיתות א-ג.
התלמידים פועלים בתחומי המוזאון בלויית שחקנים, נגנים ותחפושות, וחוזרים במנהרת הזמן לימי בראשית. בדרך זו חווים התלמידים את סיפורי התורה.
2. **נאות קדומים**
שמורה לאומית של טבע הארץ.
קהל היעד הוא תלמידי גן חובה ובית הספר היסודי.
התלמידים מוזמנים לצאת למסע קדום בארץ ישראל. בביקור משולבות סדנאות ופעילויות.
3. **תל שבע**
מסע בעקבות האבות לבאר שבע מאפשר הבנת הקשר בין הממצאים הארכאולוגיים למקרא.
4. **ים המלח: סדום ועמורה**
מסלול טיול המציע מראות טבע ונוף, הכרת תופעות גאולוגיות, וקישור לשני סיפורים: פרידת לוט מאברהם ובחירתו בסדום ומהפכת סדום ועמורה.
5. **מוזאון הארץ, תל אביב**
מוצע סיור המאפשר ללמוד על הווי היומיום בתקופת המקרא.